



ЛІЛІЯ ПЕТРОВА ОЗЕЛЬ

**ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО:
СЕМАНТИКА І СТИЛІСТИКА
МІСЦЕВИХ КОЛОРИТІВ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ НАПРЯМІВ ПІДГОТОВКИ

ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2025

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Кафедра українознавства і лінгводидактики
імені професора О. Г. Муромцевої

Лілія Петрова Озель

**ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО:
СЕМАНТИКА І СТИЛІСТИКА
МІСЦЕВИХ КОЛОРИТІВ**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти
різних напрямів підготовки

Харків – 2025

УДК 811.161.2'0

Автор

Петрова Озель Лілія — кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти

Голобородько Костянтин — доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Сердега Руслан — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Варич Наталія — кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Навчальне видання рекомендоване до друку
вченою радою українського мовно-літературного
факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка
(протокол №5 від 22 січня 2025 року)

Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство: семантика і стилістика місцевих колоритів : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти різних напрямів підготовки. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2025. 232 с.

Навчальне видання містить теоретичні матеріали, практичні завдання й методичні рекомендації з курсу «Лінгвокраєзнавство», зокрема орієнтовну тематику лекційних і практичних занять, завдання для ефективного засвоєння курсу, настанови щодо виконання підсумкових робіт.

Для викладачів і здобувачів, а також усіх, хто цікавиться лінгвокраєзнавчою проблематикою, прагне глибше пізнати мову, культуру, духовність, звичаї, традиції, усвідомити філософію українства як самобутнього явища у колі світових цивілізацій.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	9
ЛЕКЦІЯ 1	
Лінгвокраєзнавство та суміжні гуманітарні дисципліни	10
ЛЕКЦІЯ 2	
Історико-етнографічні регіони України та діалекти української мови: єдність у різноманітності	20
ЛЕКЦІЯ 3	
Ономастика як матеріал для краєзнавчих досліджень	43
ЛЕКЦІЯ 4	
Лексика українських промислів і ремесел: етнокраєзнавчий і лінгвістичний контекст	61
ЛЕКЦІЯ 5	
Діалектна лексика як маркер лінгвокраєзнавчого колориту	70
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	91
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1	
Лінгвокраєзнавство як інструмент дослідження етнонаціональної культури й менталітету	92
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2	
Фольклор як джерело лінгвокраєзнавчих студій: фольклоризми, фольклороніми	97
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3	
Власні назви в системі лінгвокраєзнавчої лексики	103
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4	
Топоніми в контексті лінгвокраєзнавчого дискурсу	114

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5	
Діалектизми як маркери місцевого колориту	125
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6	
Духовна культура українців: лінгвокраєзнавча аспектологія	133
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7	
Матеріальна культура України: лінгвокраєзнавча специфіка	139
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8	
Лексико-стилістичні засоби лінгвокраєзнавства: літературно-художній та етнокультурний аспект	147
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 9	
Історико-етнографічна специфіка української культури. Міжкультурний контекст лінгвокраєзнавства	155
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 10	
Актуальні проблеми й перспективи лінгвокраєзнавства	169
ПІДСУМКИ	174
ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ ПРОЄКТ:	
загальні зауваги, настанови, поради	176
ДОДАТОК 1. Краєзнавча тематика в поетичних текстах. Твори для аналізу	178
ДОДАТОК 2. Художня проза: тексти для опрацювання в курсі «Лінгвокраєзнавство»	187
ДОДАТОК 3. Вікторина «Топоніміка українського художнього назвотворення»	216
ДОДАТОК 4. Орієнтовна тематика й проблематика курсу	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	221

ВСТУП

Мова формує ідентичність (культуру, цінності, звичаї, традиції, світогляд), постає найпершою розпізнавальною ознакою незалежної нації, визначником стабільної державності, найголовнішим виразником етнічної оригінальності, неповторного місця народу в цивілізаційному різноманітті, вирізняє його серед інших, окреслює самобутність і формує неповторність. Як свідчить етноісторичний поступ, українська нація й цивілізація постали завдяки збереженню й розвитку української мови як у її літературній формі, так і в діалектних різновидах та локальних виявах (наріччях, говорах, говірках, репрезентованих найперше в живому мовленні, різножанровому фольклорі, текстах художньої літератури).

Літературна мова й живе народне мовлення синтезують історію й культуру народу, акумулюють інтелектуальні й духовні надбання, відтворюють досвід і результати тисячолітньої етнології, постають чинником національного прогресу, потужним ресурсом для самозбереження й відновлення. Майбутню українську мову — у її самобутності, оригінальності, в активному функціонуванні, відродженні й плеканні лексико-семантичних засобів, що засвідчують як її спільну загальнонаціональну основу, так і підтверджують місцеві колорити, яскраві локальні особливості, лінгвокраєзнавчі риси, адже «українська мова — не просто мова спілкування, це національний код, мова з глибокою історією, якою написані тексти від XI століття», — наголошує доктор філологічних наук, директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко.

Провідній настанові визначення етнооригінальності й локальної самобутності лінгвокультури народу підпорядкована **мета курсу** «Лінгвокраєзнавство»: систематизація й узагальнення відомостей про найбільш виразні групи лексики, що репрезентують лінгвістичну культуру України в її місцевих варіантах та різновидах, засвідчених у наріччях і діалектизмах, різнорівневій системі онімів, етніміах, лексиці, що представляє самобутні ознаки духовної й матеріальної культури, вирізняє її

з-поміж інших (етнографізми, екзотизми), засвідчує фольклорні надбання різних регіонів (фольклоризми, фольклороніми), світоглядні уявлення й вірування, звичаєво-побутову та сімейну обрядовість, матеріальну культуру (лексика промислів і ремесел, народного будівництва й житла, їх інтер'єру й екстер'єру, назви традиційних засобів пересування, одягової культури, ювелірних прикрас, аксесуарів, номінацій традиційних видів військового спорядження й зброї), а також переосмислення цих лексичних одиниць в індивідуально-авторських ідіолектах культурологічного, зокрема літературно-художнього та фольклорного дискурсів, витворених представниками різних історико-етнографічних регіонів.

Дослідження етнолінгвістичного матеріалу курсу спрямоване на розв'язання широкого кола проблем етогенезу, глотогенезу та етнокультурної історії українського народу; доповнює теоретичні та практичні матеріали для поглибленого засвоєння курсів сучасної української літературної мови, української діалектології, історії української мови, історичної граматики, етнографії, етнології, народознавства та фольклористики; дисципліна покликана формувати уміння досліджувати мовні факти та явища, залучати теоретичний матеріал для розв'язання нових завдань прикладного характеру; сприяє розширенню українознавчого й лінгвокраєзнавчого світогляду, формуванню навичок компаративного аналізу, зокрема проведенню зіставлень і паралелей зі специфікою лінгвокраєзнавчого матеріалу в інших культурах світу, зокрема в аспекті поживлення успішної та результативної міжкультурної комунікації. Як наслідок, засвоєння курсу передбачає поглиблене вивчення, систематизацію та аналіз семантичних та стилістичних особливостей лінгвокраєзнавчої лексики в текстах художньої літератури й фольклору.

Концепція курсу, представлена у пропонованому посібнику, ґрунтується на вивченні й дослідженні більш широкого кола історико-культурних регіонів України, а також рідного краю, зокрема Слобожанщини, оскільки значна частина наших співвітчизників в умовах переселення до інших областей та районів через московську агресію та війну проти України як держави та її народу відчули нагальну потребу й свідоме бажання більш гли-

бокого пізнання місцевих особливостей української національної культури.

Природньо, що в межах одного курсу та невеликого посібника видається неможливим повний, детальний та всебічний аналіз усіх оригінальних країв та лінгвокультурних ландшафтів, тому основна мета курсу та цього видання, укладеного за результатами викладання й засвоєння, — запропонувати один із підходів до осмислення семантики й стилістики мовного матеріалу — лінгвокраєзнавчий.

Посібник містить вступні коментарі щодо ролі й значення курсу «Лінгвокраєзнавство», тематику й планування лекційного матеріалу (покликання в лекційному викладі зроблені з орієнтацією на список використаної літератури з курсу), проблематику практичних і семінарських занять, орієнтовні завдання, моделі яких можуть варіюватися викладачем та здобувачами, уточнюватися й поглиблюватися відповідно до основної мети дисципліни та конкретного заняття, включає коментарі щодо особливостей підготовки підсумкових лінгвокраєзнавчих проєктів, інформаційні ресурси як базового, так і додаткового характеру, перелік творів і текстів для аналізу їх краєзнавчої специфіки.

Запропоноване видання створене як спроба узагальнення та систематизації досвіду викладання курсів «Лінгвокраєзнавство та літературне краєзнавство», «Лінгвокраєзнавство у мовно-літературній освіті» для здобувачів вищої освіти на українському мовно-літературному факультеті імені Г. Ф. Квітко-Основ'яненка (кафедра українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої). Посібник укладений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів філологічних, мистецьких факультетів, так і для широкого кола зацікавлених.

Матеріали видання можуть стати в нагоді для викладання курсів «Лінгвокраєзнавство», «Лінгвоукраїнознавство», «Українознавство», «Ономастика», «Топоніміка», «Літературне краєзнавство», «Лінгвокраєзнавство у мовно-літературній освіті», «Історія українських промислів і ремесел», «Етнологія», «Етнографія» у вищих навчальних закладах; в установах різного типу може бути корисним для викладання таких дисциплін і факультета

тивів як «Мистецтвознавство», «Харківщинознавство», «Історія української культури», «Українознавство», «Народознавство», проведення засідань наукових українознавчих гуртків і студій.

Значна частина матеріалів пропонованого посібника апробовані в курсах «Лінгвокраєзнавство в мовно-літературній освіті», «Українознавство», «Українська народна культура», «Звичаї і традиції українського народу», «Міжкультурна комунікація», на засіданнях студентського наукового гуртка «Українознавча студія», виховних заходах українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (кафедра українознавства і лінгводидактики імені професора О.Г. Муромцевої), публікаціях здобувачів вищої освіти різних факультетів ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Навчальне видання розраховане на викладачів, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться лінгвокраєзнавчою проблематикою, прагне глибше пізнати культуру, духовність, звичаї, традиції, усвідомити філософію українства як самобутнього явища у колі світових цивілізацій; може стати в нагоді для укладання програм і силабусів із дисциплін етнокulturологічного спрямування, планування роботи й діяльності наукових студій та гуртків, організації мистецьких заходів.

Матеріали
для лекційних занять до курсів
«ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО
ТА ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО»,
«ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО
У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТІ»

ЛЕКЦІЯ 1

ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО ТА СУМІЖНІ ГУМАНІТАРНІ ДИСЦИПЛІНИ

1. Лінгвокраєзнавство: основні поняття, зміст, мета, завдання, тематика курсу.
2. Лінгвокраєзнавчі дослідження: суміжні галузі гуманітаристики, міждисциплінарні зв'язки.
3. Проблематика курсу: теоретичні й практичні настанови, методи досліджень.

МАТЕРІАЛИ Й ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Етнокультурний аспект лексичного багатства української мови у його семантичних та лінгвостилістичних параметрах все більш активно стає предметом досліджень як популярних на сучасному етапі лінгвістичних наук і напрямів (лінгвокультурології, лінгвокраєзнавства, етнолінгвістики, лінгвоукраїнознавства, лінгвофольклористики, лінгвоукраїнознавства), так і окремих вітчизняних науковців: В. Жайворонка, С. Єрмоленко, О. Муромцевої, І. Муромцева, К. Голобородька, О. Маленко, Р. Сердеги, М. Торчинського, В. Калашника, А. Мойсієнка, О. Стишова, О. Черемської, Н. Варич, Н. Данилюк, Н. Колесник, М. Мельник, Н. Сокіл-Клепар, Л. Удовенко, Н. Лісняк.

Покликаючись на попередні дослідження вітчизняних лінгвістів та краєзнавців [Гриценко П. 2000; Єрмоленко С. 2007; Жайворонко В. 2007; Семенов О. 2010; Колоїз Ж. 2009; Данилюк Н. 2004; Лисиченко Л. 2013; Маленко О. 2023; Сердега Р. 2011; Хобзей Н. 2002; Варич Н., Петрова Озель Л. 2024], **лінгвокраєзнавство** визначаємо як розділ мовознавства, що реалізує кумулятивну функцію мови, тобто здатність лінгвістичного матеріалу до відображення й збереження у мовних системах (лексико-семантичній, синтаксичній, стилістичній, комунікативній, історичній) та окремих лексичних одиницях і текстах інформації про місцеву історико-культурну

спадщину народу як носія певного світогляду, менталітету, системи морально-етичних та естетичних цінностей.

До **основних понять курсу** уналежнюємо: *лінгвокраєзнавство, краєзнавство, країнознавство, лінгвоукраїнознавство, лінгвокраєзнавча лексика, літературне краєзнавство, історико-етнографічні регіони, етнографічні групи, діалекти / наріччя, говори, говірки, діалектизми, етноніми, власні назви (оніми), топоніми, антропоніми, фольклороніми, фольклоризми, лексика духовної й матеріальної культури, етнографізми, екзотизми, фразеологізми, лексика промислів і ремесел, народне мистецтво, менталітет.*

Об'єкт дослідження в курсі: специфічні ознаки лінгвокультури українського народу, репрезентовані через краєзнавчі – історико-етнографічні, культурологічні характеристики різних типів краєзнавчих назв; **предмет** курсу — семантико-культурологічна специфіка лексики, що засвідчує етнокраєзнавчий, літературно-художній, історико-етнографічний контекст різних областей України, які у своїй різноманітності створюють цілісну, самобутню, оригінальну й автентичну українську національну культуру, а також теоретичні та навчально-методичні особливості роботи з лінгвокраєзнавчою лексикою.

Методичним та методологічним аспектам функціонування українознавчих дисциплін присвячені дослідження П. Кононенка, Г. Лозко, П. Тронька, А. Сагаровського, Р. Середєги, В. Коротеевої-Камінської, Ж. Колоїз, С. Ковпик, О. Семеног, О. Муромцевої, І. Муромцева, К. Голобородька, Н. Данилюк, Р. Скульського, М. Стельмахович, О. Маленко, Н. Варич, М. Красикова, А. Парамонова, В. Щербакова; лінгвокраєзнавство як окремих напрям українознавчих досліджень, представлений у наукових розвідках В. Денисюк, О. Зелінської, Т. Тищенко, Г. Березовської, В. Козубай, Т. Котченко, потребує більш глибокого вивчення й аналізу, отже, визначає актуальність сучасних лінгвоукраїнознавчих і лінгвокраєзнавчих студій.

Складову **професійної компетентності** в курсі «Лінгвокраєзнавство» визначаємо як сукупність знань про локальну культуру, джерелом для вивчення якої є мовні одиниці історико-регіонального й етнокультурного спрямування, а **основним завданням** курсу вважаємо формування вмінь коментувати й аналізувати, систематизувати й узагальнювати лінгвістичну та культурологічну інформацію про етнокультурний потенціал мовних одиниць

різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у етномистецькому дискурсі, фольклорних та художніх текстах, оскільки, як стверджують науковці, вивчення, систематизація й докладний аналіз «мовних артефактів крізь призму культурно-історичного досвіду народу чи нації є предметом лінгвокраїнознавства й лінгвокраєзнавства, які вкрай важливі в процесі здобування мовної освіти у вишах (державна мова й іноземні мови)» [Маленко 2023, с. 355]. Серед компонентів лінгвокраєзнавчої компетенції студента-філолога виокремлюємо емоційно-естетичний, когнітивний, фахово-діяльнісний.

Мета дисципліни: узагальнення відомостей про найбільш виразні групи лексики, що репрезентують лінгвістичну культуру України в її місцевих різновидах, засвідчених у діалектах, різних типах онімів, етніміах, лексиці, що представляє духовну культуру, зокрема фольклорні надбання, світоглядні уявлення й вірування, звичаєво-побутову та сімейну обрядовість, матеріальну культуру, зокрема у її промислово-виробничій лексиці, а також аналіз особливостей функціонування зазначених груп лексики в літературно-художньому дискурсі.

Із урахуванням поставленої мети визначаємо **завдання курсу** «Лінгвокраєзнавство»:

- засвоєння лінгвокраєзнавчого матеріалу (текстів різних типів, зразків комунікативного дискурсу, аналіз лексичних засобів краєзнавчої семантики, фактів із життя митців як представників різних країв і регіонів);
- проведення лінгвокраєзнавчого наукового пошуку, використання нових інформаційних технологій з метою кращого пізнання лінгвокультури народу;
- знання мовних засобів (фонетичних, лексико-фразеологічних, словотворчих, граматичних) із національно-культурним та етнорегіональним компонентом семантики;
- проведення самостійних спостережень над побутуванням і видозміною говірок у населеному пункті;
- створення історико-культурологічних коментарів до різних тематичних груп лексики, фразеологізмів у фольклорних, етнографічних, художніх текстах;
- здійснення етнолінгвокультурної комунікації з метою більш глибокого вивчення, аналізу та популяризації українознавчих знань;

- формування переконаності в суспільній і духовно-моральній значущості знань етнолінгвокультури.

Практичне значення курсу в лінгвістиці та для філологічної, історичної й мистецької освіти:

- етнолінгвістичний матеріал курсу спрямований на розв'язання широкого кола проблем етногенезу, глотогенезу та етнокультурної історії народів;
- доповнює матеріали курсів сучасної української літературної мови, української діалектології, історії української мови, історичної граматики української мови, етнографії та фольклору;
- формує уміння досліджувати мовні факти, залучати теоретичний матеріал для розв'язання лінгвокультурологічних завдань прикладного характеру;
- сприяє розширенню українознавчого й лінгвокраєзнавчого світогляду; забезпечує проведення зіставлень і паралелей зі специфікою українського лінгвокраєзнавчого матеріалу з відповідною лексикою в інших культурах світу, тобто уможливорює аналіз номінацій в аспекті міжкультурної комунікації.

Актуалізація у навчальних програмах середньої та вищої освіти з української мови соціокультурної лінії посилює увагу лінгвістів до краєзнавчого складника, підґрунтям якого є лінгвістичне краєзнавство. Літературне краєзнавство і лінгвокраєзнавство вивчаються у системі курсів українознавчих дисциплін кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О.Г. Муромцевої ХНПУ імені Г.С. Сковороди. У навчальних закладах різного типу курс може бути корисним для викладання таких дисциплін і факультативів як «Мистецтвознавство», «Харківщинознавство», «Історія української культури», «Українознавство», «Народознавство».

Джерельною базою вивчення лінгвокраєзнавства є діалекти (наріччя) й говірки; фольклорні тексти різних жанрів; лексикографічні праці (словники топонімів, діалектної лексики), історичні джерела (літописи, документи різних типів, універсали, грамоти); календарно-побутова і сімейна обрядовість: лексика звичаїв й традицій; духовної й матеріальної культури народу; етноніми, власні назви, найперше антропоніми, топоніми, гідроніми.

Специфіка роботи з лексичним матеріалом курсу передбачає добір відповідних **методів досліджень**:

- *порівняльний метод* рекомендований для зіставлення мовних особливостей різних регіонів України;
- *метод вибірки* може бути використаний для добору й аналізу лексичного матеріалу художньої літератури й фольклору;
- *методи аналізу і синтезу* дають змогу здійснити узагальнення теоретичної бази курсу та систематизацію зібраного матеріалу;
- *описовий метод*, за допомогою якого виявлено специфіку уживання лексики лінгвокраєзнавчого дискурсу в художніх текстах;
- *метод безпосереднього спостереження* — для виокремлення характерних мовних показників стилістичного забарвлення лексичних одиниць;
- *кількісний аналіз* — для з'ясування динаміки процесу функціонування лінгвокраєзнавчої лексики.

Доцільним у курсі виявилось застосування низки спеціальних лінгвістичних **методів**: *лінгвостилістичного аналізу* — для визначення стилістичного й емоційно-експресивного навантаження лексичних одиниць в художньому та фольклорному дискурсі; *контекстно-інтерпретаційний аналіз* – для встановлення статусу лексем в індивідуально-авторських стилях та для реконструкції їх рецептивної спрямованості; *компонентний аналіз* – для вивчення значень слів, встановлення їх походження та детального розгляду словотворчих компонентів лінгвокраєзнавчої семантики.

Методичне забезпечення курсу становлять програма дисципліни, силабус, зміст, тематика, проблематика і основні завдання яких сформульовані й підготовлені з урахуванням досвіду роботи кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О.Г. Муромцевої ХНПУ імені Г. С. Сковороди, із залученням основних настанов та матеріалів методичних рекомендацій «Українознавство: дискурс ідентичності» з курсу «Українознавство» (2023), «Українознавча наукова студія: напрями досліджень. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти різних напрямів підготовки» (2023), колективних монографій кафедри українознавства і лінгводидактики імені О. Г. Муромцевої ХНПУ «Українське буття у слові й тексті: студії з лінгвоукраїнознавства», 2022, «Сучас-

на українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти», 2024 (за загальною редакцією О. Маленко); а також теоретичних і методичних матеріалів відділу діалектології української мови Інституту української мови НАН України (професор П. Ю. Гриценко), доробку наукової діалектологічної школи Ізмаїльського державного гуманітарного університету, напрацювань з курсу «Лінгвокраєзнавство» СумДПУ імені А. С. Макаренка, урахуванням досвіду роботи Центру краєзнавства імені академіка П. Тронька (ХНУ імені В. Каразіна), Східноподільського лінгвокраєзнавчого науково-координаційного центру (засновники — професори М. Торчинський, В. Німчук), Середньонадніпрянського діалектологічного центру Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (професор Г. Мартинова), Північного діалектологічного центру Житомирського державного університету (професор В. Мойсієнко), Українського культурного центру ХНПУ імені Г. С. Сковороди (очільниця — С. Марцин), інших провідних установ.

Міжпредметні зв'язки: матеріали курсу підготовлені з урахуванням основних положень курсів «Топоніміка», «Лінгвокраїнознавство», «Українознавство», «Історія українських промислів і ремесел», «Етнологія», «Етнографія».

ЗАПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Визначте об'єкт, предмет, мету й завдання курсу «Лінгвокраєзнавство».
2. Назвіть методи, які можуть бути використані в ході лінгвокраєзнавчих досліджень.
3. Визначте міжпредметні зв'язки лінгвокраєзнавства з іншими дисциплінами.
4. Окресліть теоретичне й практичне значення дисципліни.
5. Назвіть провідних дослідників етнокультурної специфіки лексичного складу української мови із урахуванням місцевих особливостей.
6. Спираючись на праці науковців, дайте визначення лінгвокраєзнавства як окремої науки й дисципліни.
7. Які ви вбачаєте відмінності між лінгвокраїнознавством і лінгвокраєзнавством?
8. Прокоментуйте джерельну базу курсу.

ЗАВДАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Підготувати ілюстроване повідомлення про одного з видатних українських краєзнавців, зробити наголос на провідних працях, укласти їх бібліографічний опис, запропонувати анотацію до одного із видань.
2. На основі тез та матеріалів лекції, інших опрацьованих джерел укладіть таблицю методів для дослідження лінгвокраєзнавства. Які із них Ви вважаєте найбільш актуальними?
3. Створити постер про одного із відомих філологів Вашого краю (Харківщини, філологічних шкіл ХНПУ імені Г. С. Сковороди), інших регіонів України. Як орієнтир використовуйте інформацію із сайту Інституту української мови НАН України.

Багата земля українська на лінгвістичні таланти! Настільки багата, що не всі імена вмістилися на мапі. А мапа показує, де саме народилися видатні, визначні й просто відомі мовознавці та мовознавиці.

Чемпіон за «вагою» — Харків (В. Акуленко, А. Білецький, Л. Булаховський, З. Веселовська, І. Железняк, М. Йогансен, М. Пилинський, В. Русанівський, Б. Ткаченко, О. Ткаченко, Ю. Шевельов).

Чемпіон за кількістю — Київ. Тут з'явилося на світ чимало дослідників мови (В. Ільїн, В. Кононенко, В. Коптілов, Серг. Єрмоленко, І. Слинько, О. Чередниченко), але чомусь більшість із них — жінки (І. Голубовська, Г. Їжакевич, Т. Лукінова, Т. Назарова, Ф. Нікітіна, Н. Озерова, Т. Радзівєвська, Л. Родніна, Л. Ставицька, Є. Чак, Н. Шумарова).

Чи не всі народжені у Львові відомі мовознавці — також жінки (Р. Зорівчак, Л. Коць-Григорчук, І. Ощипко, І. Фаріон, З. Франко).

Цікаво, що дехто з класиків народився поза межами сучасної України: у Польщі (А. Бурячок, Л. Гумецька, І. Ковалик, Я.-Б. Рудницький), Білорусі (О. Курило, К. Трофимович), Молдові (С. Чавдаров, В. Франчук), Росії (С. Єрмоленко, Ф. Жилко, Л. Масенко, О. Поньомарів).

В Івано-Франківську (Станіславі) народився Є. Курилович — індоевропеїст, один з найвідоміших у світі лінгвістів.

А хто з мовознавців народився у ваших краях? (Матеріали сайту Інституту української мови НАН України).

ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЇ

1. Варич Н. І., Петрова Озель Л. П. Етнокультурний аспект художнього дискурсу: осмислення в працях харківської мовознавиці, докторки філологічних наук Ольги Муромцевої. *Український світ у наукових парадигмах*. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХІФТ, 2021. Вип. 9. С. 6–14.
2. Голобородько К. Ю. Природа і мова в науковому осмисленні О. О. Потебні. *Культура слова*. К. : Інститут української мови НАН України, 2015. Вип. 83. С. 21–25.
3. Гуйванюк Н. Мова й інтелект: проблема інтелектуалізації індивідуального та художнього мовлення. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць*. Чернівці, 1999. Вип. 52–53. С. 146–151.
4. Данилюк Н. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2004. Т. 34. С. 3–7.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К.: Довіра, 2007. 262 с.
6. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич : Відродження, 1994. 217 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. Монографія. К.: НДІУ, 2007.
8. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
9. Єрмоленко С. Українська мова: шляхи формування в національному універсумі. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 39–52.
10. Кривенко О., Павлів В. Енциклопедія нашого українознавства. Х. : Фоліо, 2012. 139 с.
11. Коваль Г. П., Суржук Т. Б. Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль: Богдан, 2010. 368 с.
12. Коротеева-Камінська В. О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). К.: ВД «Професіонал», 2006. 304 с.

13. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета: наукова монографія. Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2001.
14. Маленко О. О. Воля / свобода у свідомості українців: буттєва цінність, світоглядний ідеал, поетичний образ. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 105–130.
15. Маленко О. О. Лінгвоукраїнознавство в освітньо-науковому контексті: формування націокультурної лінгвосвідомості. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. 17–18 травня 2023 року*. Полтава: ППЕП, 2023. С. 355–357.
16. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Х., 2008. 229 с.
17. Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, ономастики, діалектів Сумщини. Збірник наукових праць. Суми: Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2010. 124 с.
18. Петрова Озель Л. П. Українознавство в умовах дистанційного навчання: узагальнювальні таблиці та структурно-логічні схеми. *Викладання гуманітарних та українознавчих дисциплін засобами дистанційного навчання: теорія і практика закладів вищої освіти. Матеріали науково-методичної інтернет-конференції. 24 листопада 2022 року*. Харків : ХНАДУ, 2022. С. 75–77.
19. Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство як освітній інструмент засвоєння української мови й культури (на зразках культурно маркованої лексики). *Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти* : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. 268 с.
20. Семенов О. М. Лінгвістичне краєзнавство у фаховій підготовці вчителя-словесника. *Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, ономастики, діалектів Сумщини*. Збірник наукових праць. Суми : видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2010. С. 104–112.

21. Сердега Р. Конспект лекцій із спецкурсу «Українська лінгво-фольклористика»: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В. Каразіна, 2017. 228 с.
22. Сердега Р. Стилiстичнi параметри лексикографiчного опису мови фольклору. *Волинь фiлологiчна: текст i контекст. Українська мова всучасному науковому вимiрi*. 2020. № 29. С. 129–140.
23. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 334 с.
24. Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. 268 с.
25. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. 288 с.
26. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник / Упорядник Н. Данилюк. К.: ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.
27. Юрса Л. В. Ідентифікація нації крізь призму лінгвістики. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 53–56.

ЛЕКЦІЯ 2

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ ТА ДІАЛЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТНОСТІ

1. Історико-етнографічне районування України: лінгвокраєзнавчий та етнокультурний аспект.
2. Діалекти як джерело лінгвокраєзнавчої інформації.
3. Походження назв історико-етнографічних регіонів та етнонімів.
4. Етноніми: лінгвістична, історична та етнокультурна специфіка.

МАТЕРІАЛИ Й ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Вивчення локальних особливостей лінгвокультури народу передбачає екскурси до етногенезу, історичної спадщини краю, відстеження його звичаїв, традицій, фольклорних надбань, географічної й геополітичної специфіки, адміністративно-територіального устрою, духовного контексту й матеріально-економічного підґрунтя, отже, потребує більш системного й комплексного дослідження історико-етнографічних регіонів із оригінальними ознаками світогляду, менталітету, способів комунікації в середині спільноти, а також із сусідніми етносами.

Першочергової ваги для аналізу лінгвокраєзнавчого дискурсу набуває дослідження мовної специфіки, докладне вивчення наріч, говорів, говорік, тобто специфічної місцевої (лінгвокраєзнавчої) лексики: діалектизмів, історизмів, архаїзмів, етнографізмів, екзотизмів, власних назв (антропонімів, топонімії, гідронімів, оронімів, ідеонімії), етнонімів, катойконімів, інших типів номінацій на позначення оригінальних та самотутніх артефактів як народної культури, так і авторських робіт, зокрема художніх текстів пред-

ставників різних країв і місцевостей, які творять спільну українську національну етнокультуру.

Розгляньмо наявні в українознавчих джерелах та публікаціях, інтернет-матеріалах карти історико-етнографічних регіонів, відзначимо особливості українських земель відповідно до етнокультурної специфіки та поміркуймо над основними поняттями.



Фотографії історико-етнографічних регіонів (з інтернет-видань)

Історико-етнографічний регіон — етнотериторіальна й культурно самобутня єдність у межах народу, що за історичною долею та етнічними особливостями духовної й матеріальної культури корінного населення є самобутнім; його назви зафіксовані в історичних документах, символіці краю та історичній пам'яті народу; важлива одиниця в системі районування, оскільки пов'язана з давніми етнічними звичаями, традиціями, обрядами, що ґрунтується зазвичай на племінній основі; історико-етнографічні особливості регіону зумовлені й певного своєрідністю природно-географічних та ландшафтних умов.

В Україні історично склалося кілька історико-етнографічних регіонів: Середня Наддніпрянина (Правобережна та Лівобережна), Полісся, Волинь, Поділля (Пониззя), Галичина, Підкарпатська Русь (Підкарпатська Україна, або Закарпаття), Буковина (Шипинська земля), Покуття, Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина. Південна Бессарабія, Таврія (Крим, Південна Україна), Запорізька Січ (Запоріжжя), Донеччина, Слобожанщина, Сіверщина.

Етнографічну групу автори словника-довідника «Українська фольклористика» (2008) за ред. М. Чернопиского визначають як «складову частину, підрозділ етносу, що визначається за спільністю етнографічних ознак»; «не володіє якимсь стійким самоусвідомленням себе як певної спільноти»; «не є і стійкою формою етнічної спільності людей». Локальні відмінності традиційної народної культури характерні для всіх народів: у німців – нижньосаксонці, шваби, баварці, у французів – бретонці, нормандці, провансальці, в італійців – флорентійці, сицилійці, генуезці, у поляків – мазури, підгальяни, краков'яни, кашуби та ін. (Українська фольклористика, 2008, с.102).

За значенням твірної основи назви історико-етнографічних регіонів класифікують **за такими ознаками**.

1. Зі значенням природно-географічних та ландшафтних особливостей краю (Полісся, Покуття, Поділля, Пониззя, Наддніпрянина, Закарпаття, Прикарпаття, Донеччина / Донщина, Запоріжжя, Буковина, Волинь).

Топонім **Буковина**, назва історико-етнографічного регіону, офіційно увійшов у вжиток наприкінці XIV століття під час перебування краю у складі Молдовського князівства, витіснивши істо-

ричну назву *Шипинська земля*; за деякими версіями, походить від слова *бук* і означає «країна буків», «земля буків».

Низка лексичних одиниць засвідчує самотність покутсько-буковинського діалекту: *вєвирица*, *вівірка* — білка, *коутáč* — дятел, *половік* — яструб, *батяр* — юнак-жартівник (порушник порядку), *шрўпка* — гвинт, *тáйстра* — торба; простежуємо також діалектизми, властиві більшості говірок південно-західного наріччя: *вáтра* — вогнище, *гáздá*, *гáздíня* — господар, господиня, *кугўт* — півень, або ж найближчим сусіднім говіркам, наприклад, гуцульській: *барабуля* — картопля, *хїстанка*, *хїтанка* — гойдалка, *гладўн* — глечик, а також у наддністрянській говірці: *гуц* — вузол, *товáр*, *маржина* — рогата худоба. Буковинський стрій вирізняється подовженим нагрудним безрукавним одягом (*цурканка* й *мунтян*).

Сімейна, родинна та громадська обрядовість засвідчує самотні місцеві одиниці: хрещеного батька покличуть «*нанáшко*», хрещену матір «*нанáшка*» (ймовірно, запозичення через посередництво румунської мови, рум. *nănaș*, молд. *нэнáш* (нынáш, нунáш); лексема «*пóрекло*» означає прізвище, з серб. *porекlo*, *porекlo* — «походження», вважається застарілою та маловживаною; «*фі́гли*» або «*фі́гли-мі́гли*», з пол. *figiel* — «витівка, пустощі». Вигук «*йю*» належить до найуніверсальніших діалектизмів південно-західного наріччя, угор. *jó* — «добре», є відповідником українського «так» або «зрозуміло», уживається для вираження здивування, подекуди захоплення; українському літературному «добре, «чудово»» відповідає запозичена лексема-ентранжизм «*фáйно*», ймовірно, з'явилася через посередництво німецької та польської мов; нім. *fein* — «добре», пол. *Fajno* — «добре».

Враховуючи історичні та етнічні впливи на мовлення цього регіону, побутова культура Буковини відзначається особливим колоритом, що яскраво засвідчують діалектні одиниці: лексема «*плай*» — гірська стежка, хоча з рум. *plai* означає «полонина, плоскогір'я», а вже з пол. *plaj* — «стежка»; «*пўгарь*» з угор. *Pohár* — «келих», «склянка» використовується для опису посудини для рідини. Діалектизм, що широко використовується майже на всіх територіях південно-західного наріччя, «*слóйк*», з пол. *ślóik* — «банка», *ślój* — «велика банка» означає скляну посудину, банку; «*бамбéтель*» — лавка-ліжко, яка розсувалася вночі та складалася вдень, була незамінною річчю у типовому будинку буковин-

ця чи галичанина, походить від нім. Bankbettel — де bank лавка, bett — ліжко. У складі буковинської говірки відзначаємо «**куфэрок**» дерев'яну скриню для зберігання речей, як лексему-ентранжизм (з нім. koffer — «валіза», пол. kuferek, kufer — «скриня»). Відомий у світі та найбільший музичний інструмент «**трэмбіта**» з рум. trîmbiță — «труба», лексема, як зазначають мовознавці, поширилася на територію України ще у праслов'янський період.

До буковинської говірки увійшли **румунізм**и — запозичення румунського походження, передусім поняття у сфері тваринницького господарства та назви деяких похідних продуктів, іменування квітів і ягід: чорниці – «**афина**» / «яфина», з рум. afin — «чорниця»; квітка шафрану «**бриндуша**», з рум. brîndușă (-șe) — «шафран»; варений сир, який виготовляють із сироватки та овечого молока «**вурда**», з рум. urda — «сир», що має спільний корінь з «вурдитись» — скисати; «**дзер**» — сироватка, з рум. zer, zăr «молочна сироватка»; «**мамаліга**» або «**кулéша**» — круто зварена каша з кукурудзяного борошна, походить від з рум. mămăligă; «**пlachîнда**» — виріб із листового тіста, що має плескату форму, з начинкою із сиру, гарбуза; з рум. plăcintă — пиріг.

Походження назви **Покуття** має різні версії, найбільш поширеним серед яких є виведення її від слова «кут» як назви землі «в кутах», утворюваних крутими згинами річок (у цьому випадку Дністра, Прута та Черемоша з притоками). Назву також пов'язують із тим, що у джерелах 17–18 століття Покуттям називали південно-західний «кут» Галичини між річками Дністром, Черемошем та Карпатами (зі значною частиною Гуцульщини, хоча з 19 ст. Покуття обіймає лише рівнинну частину цієї території). Ймовірно, термін походить від назви містечка Кути. Так 1501 року польська держава черговий раз відвоювала від Молдавського князівства територію між Бистрицею та Черемошем. Крайнім польським містом на цій території стало м. Кути, а напроти нього, на правому березі Черемоша, знаходиться м. Вижниця, вперше згадане у Молдавському літописі 1501 року для окреслення молдавських кордонів. Отже, територія від Бистриці по Кути і є Покуттям. З молдавської точки зору Покуттям є територією на північний захід після Кутів. Слово «Покуття» виводиться подібно до назв Поділля (від діл), Пониззя (від низ), Полісся (від ліс).

Як відзначають дослідники, історики, мовознавці, етнологи, українознавці, **Галичина** — історико-географічний регіон у за-

хідній частині України (Львівська, Івано-Франківська області, частина Тернопільської) та південно-східній частині Польщі. Увагу науковців привертають версії походження назви етнокультурного регіону: топонім *Галичина* пов'язують із астіонімом *Галич* (столицею Галицько-Волинського князівства), вперше згаданим 1140 року, а з 1144 місто стає центром Галицького князівства; за іншою версією, назва походить від грецького слова *ἁλᾶς* (галас) — «сіль», про що вперше говорить австрійський історик кінця XVIII століття Гакет та німецький географ Й. Еглі, історик Теофіл Коструба, які проводили паралелі з подібними назвами європейських солевидобувних центрів (*Гальштадт* в Австрії; *Галле* в Німеччині); відомі також теорії походження від назви птаха *галки* або ж від етноніма — назви кельтського племені *галлів*. Регіон має давню й складну історію, оскільки Галичина перебувала під владою інших країн, що значно вплинуло на мовну ситуацію краю та визначення його діалектних особливостей — побутування південно-західного наріччя української мови зі значним впливом польської, єврейської та німецької культур, що збагатили мову мешканців специфічною лексикою та оригінальними рисами комунікації.

Існують версії про походження топоніма *Галичина* від етноніма — назви слов'янського племені *галичів*; від назви міста Галич, про яке вперше згадується в 1113 р. Галицька говірка належить до галицько-буковинського діалекту, який поширений на територіях історичних областей Галичини і Буковини (сюди відносять зокрема гуцульський діалект): **баняк** — каструля; **бусько** — лелека; **вуйна** — тітка.

Як відзначила харківська мовознавиця О. Муромцева, «західноукраїнські землі перебували в складі інших держав, не мали ні територіальної, ні етнічної єдності», а географічні умови (значний масив гірського рельєфу) утруднювали спілкування між селами, містами й містечками, що сприяло збереженню у мові населення архаїчних рис, успадкованих із давньоукраїнської (руської) мови, виробленню нових діалектних рис, як наслідок, українська мова в різних частинах Західної України зазнавала впливу структурно віддалених мов – польської, німецької, угорської, румунської, тому «окремі лексичні, морфологічні, синтаксичні елементи згаданих мов протягом тривалого часу адаптувалися до системи української мови і стали органічною складовою частиною південно-західного

наріччя, певною мірою вплинувши на специфіку його лексичного складу» [Муромцева О., 2000].

Осмислюючи проблему діалектної багатоосновності літературної мови, Ю. Шевельов у праці «Внесок Галичини у розвиток української літературної мови», наголошує на значній ролі галицьких мовних упливів на становлення української літературної мови в XIX та першій половині XX століття: «Вирішальним фактором зміцнення галицьких елементів в українській літературній мові була різка відмінність політичної ситуації в Росії та Австрії: заборона української мови роках 1863 і 1876 в самодержавній Росії, а з другого боку — свобода вживання української мови у конституційній Австрії» (Шевельов Ю., 2003, с.121).

Серед письменників, які активно підтримували галицьку мовну практику в літературних текстах, «свідомо й програмово орієнтувалися на запліднення літературної мови галицькими мовними елементами» (Шевельов Ю., 2003, с.31) учений називає Олену Пчілку, Василя Мову, Михайла Старицького, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського; наводить приклади активного послуговування західноукраїнськими й галицькими елементами, зокрема із творів Лесі Українки: *розпач, обітниця, skutok, звада, забуток, розказ, змора, думливий, судний, ховати, статкувати, заживати, волати* та інші (Шевельов Ю., 2003, с.71).

Аналізуючи мову прозових творів Івана Франка, Ольга Муромцева відзначає, з одного боку, прагнення письменника «до чистоти й виразності мови своїх творів, уникнення локазмів», орієнтацію на «вироблений тип української літературної мови, який склався у творчості східноукраїнських письменників», з іншого, «не припинював однак ні тієї літературної продукції, ні тієї мовної практики, яка усталилася на західноукраїнських землях», як наслідок, творчість Івана Франка і його постать «справили великий вплив не тільки на Галичину, а й на свідомі освічені верстви східноукраїнської інтелігенції», на «поширення елементів західноукраїнського типу літературної мови у Східній Україні, що привело в цілому, через етапи певних незручностей і труднощів (досить згадати виступи І. Нечуя-Левицького та Б. Грінченка) до збагачення єдиної української літературної мови на основі консолідації вартісних елементів різних наріч та літературних практик» (Муромцева О., 2008, с. 180–181).

Етимологію назви **Карпати** визначити однозначно нелегко: деякі вчені вважають, що назва походить від племені *карнів*, що жили на цій території; можливо, від назви річки Карпій, що протікала цими землями; жителів регіону називають *карпатцями*. **Закарпаття** походить від розташування земель, що лежать за Карпатами, якщо дивитися з боку України; жителі — **закарпатці**; **Прикарпаття** — землі лежать перед Карпатами; мешканці — **прикарпатці**.

Назва **Закарпаття** підказує, що край розташований за Карпатськими горами. Августин Волошин вважав закарпатцями українців, що живуть на північ від Карпат. 1932 р. відомий чеський письменник І. Ольбрахт видав книгу про Закарпаття під назвою «Земля без імені», саме такою вона й сприймалась довгий час. Угорці дали назву цій частині земель, що входили до Святостефанської корони — Фелвідейк (верхні землі або Верховина).

Закарпатська говірка активно представлена у художній творчості Юрія Федьковича, Гната Хоткевича, Петра Шекерика-Дониківа, Петра Мідянки, Мирослава Дочинця, Дмитра Кешеля, Івана Петровця, Павла Чучку, Михайла Чухрана, Руслана Пищальника, Федора Потушняка, Василя Кухти, Василя Кузана, Мирослава Лаюка, Ірени Карпи, інших українських митців.

Знаний український письменник із Закарпаття Василь Кузан звернувся до рідної іршавської говірки, і на основі бойківської лексики створив та видав збірку поезій «Дьоньдята», розуміння художніх особливостей якої спонукає читача більш детально пізнати специфіку цього самобутнього краю, дає можливість більш повного усвідомлення лінгвокультури регіону, отже, різних проявів української мови й українства:

дьоньдята — намісто, *варош* — місто, *верьхы* — вершини, *видиш* — бачиш, *вилиця* — щока, *вчудую* — здивую, *гудак* — музикант, скрипаль, *дівкы* — дівчата, *кісто* — тісто, *косиці* — квіти, *кавиль* — кава, *лайбик* — безрукавка, *май* — більш, *май* — травень, *мачка* — кішка.

Походження назви **Волинь** пов'язують із давньослов'янським топонімом, що означає «горбиста місцевість». Волинь охоплює басейн верхів'я правих приток і середнього поріччя Західного Бугу — південні райони теперішніх Волинської і Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північну смугу Хмельницької і Львівської областей.

Назва **Волинь** як означення території вперше з'явилася у літописі 1077 року. Деякі історики вважають, що назва походить від міста «Велинь» або «Волинь» (яке зараз ймовірно розташовано в Польщі), про яке згадують давні літописи; від назви міста походить і назва краю та племені, що його населяло. Інші дотримуються думки, що походження назви регіону *Волинь* від однойменної фортеці, яка була розташована у місці впадіння річки Гучви у Західний Буг. Попри всі суперечки щодо назви, жителів регіону називають волинянами. Говірка цього регіону належить до одного **волинського-подільського діалекту** (*бештати* — сварити, критикувати; *заїстися* — знервуватися, засмутитися). Волинський говір, як зазначає І. Матвіяс, належить до волинсько-подільської групи і побутує на території південних районів Волинської, Рівненської і Житомирської та північних районів Львівської, Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей (Матвіяс І., 1990, с. 60).

Назва **Поділля** походить від місцевого слова *діл* — пониззя, рівнина між горами, адже поруч починається Прикарпаття. Походження назви *Поділля* виводять від слів «по» і «діл» (нижня частина; поселення, розташовані в річковій долині), звідки постають асоціації з Поліссям; назва регіону відома з XIV ст. Безперервні татарські напади, знищення осель, пограбування, масове викрадення населення в полон вплинуло на характер та побут подолян: Поділля називали землею, политою кров'ю або землею войованою «вогнем та мечем». Пісні подолян вирізнялися особливою тугою та ліричністю, танцювали охоче на Поділлі також швидкі танці: *шумки* та *чабарашки*.

У першій половині XIX століття вивчення усної народної творчості Поділля потрапляє в коло наукових інтересів М. Максимовича, М. Цертелева, З. Доленги-Ходаковського, В. Залеського, Жеготи Паулі. Подільські перекази і легенди збирав В. Даль, пісні та перекази записував Тарас Шевченко. Під час подорожі Подністров'м окремі аспекти культури й побуту українського, а також молдавського, єврейського і вірменського населення південних районів Подільської губернії описував О. Афанасьєв-Чужбинський.

У розвідці «Великдень у подолян» А. Свидницький подає спробу показати особливості календарних звичаїв і обрядів Поділля порівняно з іншими місцевостями України. Зібрані й осмислені матеріали письменник згодом використає у романі «Люборацькі»,

публікаціях «Злой дух», «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського».

У 40–60-х роках ХІХ ст. активну фольклористичну діяльність провадить С. Руданський, зокрема укладає двотомний рукописний збірник «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии» (1852), здійснює опис весільного обряду з піснями «Подольськеє весілля» (1862), збірки українських народних пісень з нотами «Копа пісень», які довгий час залишалися в рукописах і вперше вийшли друком 1972 року. У збірнику М. Номиса подано значну кількість прислів'їв і приказок, зібраних і записаних С. Руданським.

Аналізуючи лексичні параметри подільського говору у розвідці «Основні риси подільського говору», П. Гриценко називає чимало особливостей, які еднають цей говір з іншими українськими і молдавськими:

аркуш — свячений білий хліб;

булба — ріпа;

виртута — різновид пирога;

оденки — відвідина на цілий день зі своєю роботою;

турма — отара;

терло / гарман — місце обмолоту зернових.

Знаний український діалектолог зокрема відзначає, що подільський говір «виразно окреслюється своїми зовнішніми межами, хоча порубіжні зони засвідчують наявність активного міждіалектного контактування» (Поділля. Історико-етнографічне дослідження. П. Гриценко, 1990, с. 80–81).

Лісистий характер місцевості спричинив виникнення назви **Полісся**. У Волинському літописі 1270–1280 роках «Полісся» трапляється під назвами Подлесьє, Полесе, Палесе. Очевидно, що саме «Палесе» найближче до тодішнього звучання назви краю, тому що для поліщуків і зараз характерне вживання букви «є» замість «і». Назва «Палесе» ймовірно походить від «ліс» і характеризує тодішнє Полісся як порослу непрохідними лісами територію.

Говори північного наріччя відрізняються певними старожитніми елементами, серед яких:

- вживання закінчення -є замість -а після довгого приголосного: *житте, весілле, зілле*;
- вживання закінчення -и замість -і в прикметниках у називному відмінку множини: *добри, здорови, гарни*.

Середня Наддніпрянщина / Центральна Україна / Подніпров'я (хоча остання назва може стосуватися всієї течії Дніпра). Йдеться як про Лівобережжя, так і про Правобережжя; побутують ще терміни **Придніпров'я, Подніпров'я**.

2. Відонімне і відетнонімне походження

Цікавим є походження назви **Таврія** від етноніма *таври* — народу, що в давнину заселяв Кримський півострів; нині жителів цього регіону називають кримські татари. В XIII ст. землі таврів захопила монголо-татарська орда, яка назвала півострів за назвою столиці таврів — Крим.

Крим як яскравий і самобутній регіон України потрапив у поле художньої уваги українських письменників М. Коцюбинського, А. Кримського, Х. Алчевської, Лесі Українки, Зірки Мензатюк, Анастасії Левкової та інших майстрів слова.

Етнокультурний і геополітичний образ **Криму** постає у Лесі Українки через описові конструкції із яскравими епітетними характеристиками (*південний край, сторона прекрасна, ясна країна, країна світла та золотистої блакиті*), які засвідчують сприйняття Криму як колоритного історико-етнографічного регіону, а також репрезентують його як країну із самобутньою історією, культурою, традиціями, геополітичним становищем. Лексема *човен* репрезентує один із провідних романтичних образів-символів, що зображає Крим у парадигмі контрастів, антитез: з одного боку, як країну краси, мрії, ідеалу (*«Править хтось малим човенцем, / Стиха весла підіймає, / І здається, що з весельця щире золото спадає»*), з іншого, засвідчує складність історичних реалій, пов'язаних із визвольними змаганнями кримсько-татарського народу, відсутністю умов для його етнонаціонального поступу: *«Як розбитий човен безталанний / Серед жовтих пісків погиває, / Так чудовий сей край богоданий / У неволі в чужих пропадає»*.

Лінгвостилістика етногеографічних ландшафтів Криму постає в назвах природних реалій, зокрема гідронімів-пелагонімів *Чорне море*, оронімів *Кримські гори*, художнє представлення яких засвідчене характеристиками у складі словосполучень, що передають динаміку кримського довкілля (*море шуміло, стукотіло; море бурливе; сильне море; море ясне; гори круті; бескиди сиві; червоні скелі, дикі, непевні*), а також лексемами й конструкціями-деталізаторами, що зображають хвилі через колоративно-психологічну семан-

тику епітетних характеристик (*білявая хвилечка; вали білогриві; хвилечка перлиста; грізні люті вали білогриві; хвиля кохана; хвилі сині; таємная хвиля; хвиля хибкая*).

Сіверщина. Термін зафіксований у джерелах XIV–XVIII століть і є похідним від етноніма «сівер» (сіверяни) — назви східнослов'янської діалектно-етнографічної групи дніпровського лівобережжя (VIII–XII ст.); Сіверська земля — історико-географічний регіон, що включає басейни середньої та нижньої Десни, Посем'я і нижнє Посожжя.

Регіон Сіверської України займає територію в межах Конотопського та Шосткинського районів Сумської й Корюківського, Ніжинського, Новгород-Сіверського та Чернігівського районів Чернігівської області. Великими містами тут є: Конотоп, Глухів, Кролевець, Ніжин, Путивль, Шостка, Чернігів, Новгород-Сіверський, Корюківка, Бахмач.

Серед найбільш знаних краєзнавчих пам'яток:

- Антонієві печери (Чернігів);
- Чернігівський Вал (Чернігів);
- Глинська пустинь (Глухівський район);
- Спасо-Преображенський монастир (Новгород-Сіверський);
- Софронівський монастир (Путивльський район);
- Палац Розумовського (Батурін).

Назва **Бессарабія**, або «Цара бессарабська», тобто «земля Бессараба», відома з кінця XV — початку XVI століть. У волосько-болгарських грамотах XV століття так називали Волощину разом із Придунайськими землями. Пізніші історичні документи цю назву поширюють і на Буджак та Ногайські степи, які в ранньому середньовіччі населяли уличі. За традиційним поясненням назва Бессарабія (рум. *Basarabia*) походить від імені волоської династії Басарабів, які, як вважається, правили південною частиною цієї території в XIV ст.

- **Добруджа (Задунав'я)** — історично болгарська, турецька, румунська області в Європі, розташовані між нижньою течією Дунаю та узбережжям Чорного моря,
- Пн. Добруджа входить до складу Румунії (райони Тулча та Костанца), Пд. — до складу Болгарії (Добринська та сілестринська області).

- Невелика частина Добруджі в дельті Дунаю входить до складу України (острови Малий Татару, Великий Даллер, Малий Даллер, Майкан, Лімба).
- Історичним центром українського життя на Добруджі є село Верхній Дунавець, остання столиця Запорізької Січі.
- Після скасування Запорізької Січі запорожці перейшли за Дунай у підданство Туреччині й заснували Задунайську Січ (1775–1828).
- Задунайська Січ згадується в українській історії та літературі: «Повісті минулих літ», пісні «Їхав козак за Дунай», «якби мені сивий кінь», творах С. Гулака-Артемівського, С. Васильківського, М. Коцюбинського та ін.

Буджак / Аккерманщина / Бессарабія / Південна Одещина. Включає Аккерманщину та частково Подунав'я — історична область на Півдні України між гирлами Дунаю, Дністра та Чорним морем. Частина знаходяться в межах Молдови й України.

Назва **Слобожанщина** має історичне походження: основну частину українських переселенців становили козаки, селяни, духовенство. Поселення, що засновувалися українськими переселенцями, називалися «слободами» (звідси назва «Слобідська Україна» чи «Слобожанщина» / «Слобідщина»).

Назви кількох регіонів пов'язані з річками України: за порогами Дніпра розташоване Запоріжжя, а в його середній течії на правому й лівому берегах річки в напрямку її течії — Середнє Подніпров'я з поділом на Правобережжя та Лівобережжя. Від назв річок Дін, Сіверський Дінець походять назви **Донеччина**.

3. Назви, пов'язані із особливостями мовлення, зокрема діалектними (*Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина*).

Існує думка, що назва **Бойківщина** походить від особливостей говору регіону, адже бойки часто вживають у значенні «так» «бойє». Бойки населяють території кількох областей і районів: Івано-Франківщина (Рожнятівський та Долинський райони); Львівщина (Стрийський, Самбірський та Старосамбірський, Дрогобицький, Сколівський, Турківський райони); Закарпаття (Воловецький, Міжгірський, Великоберезнянський райони).

Спростовуючи версії походження етноніма *бойки* І. Червінського від польського слова *бояк* «віл», П. Шафарика — від російських

слів *бойкий*, *боек* в значенні «відважний, безстрашний, хоробрий, сміливий, моторний», О. Потебні — від слова *боятися*, І. Вагилевича (підтримана згодом Я. Головацьким і О. Партицьким) — від частки *бойе*, лінгвістичне обґрунтування якій дав І. Верхратський (підтриманий О. Брюкнером і В. Фасмером), М. Багринця — від назви скіфського племені *боїсків* та хронологічно старшої гіпотези — про походження етноніма *бойки* від назви історично відомих кельтських племен *боїсків*, відомий український вчений, мовознавець М. Худаш підкреслює, що «етнонім бойки походить від праслов'янського особового власного імені *Бойко*, що найбільш правдоподібно було іменем засновника родоплемінного об'єднання або родоплемінного вождя. Первісне значення – це рід (або родоплемінне об'єднання) Бойка» (Етнографічні групи українців Карпат. Бойки, 2020, с. 252).

Досліджуючи явища розрізнення бойківського і закарпатського говорів, український діалектолог Іван Матвіяс, називає такі лексичні одиниці бойківського говору:

хьжа — хата;

горнець — глек;

весіля — весілля;

віно — придане;

вулий — вулик;

встид — сором;

здибати — зустріти;

лигати — ковтати (Матвіяс І., 1990, с. 93).

Гуцули — етнонім українців, народжених у селах і містечках Гуцульщини на території Надвірнянського, Верховинського, Яремчанського та Косівського районів Івано-Франківщини, у Рахівському районі Закарпатської області та в Путильському районі Чернівецької; розмовляють гуцульським діалектом української мови з характерними прадавніми мовними формами, спорідненими з мовою південних слов'ян (хорватів, сербів, болгарів), а також запозиченими словами волоської (румунської) мови. 1997 року у Львові опублікований короткий словник «Гуцульські говірки»; науковці далі працюють над кількатомним словником гуцульського діалекту.

Уперше антропонім «Гуцул» зафіксовано у грамоті молдавського воеводи Штефана слугам Михайлові та його братові Гуцулу на володіння половиною села Керненці (11 березня 1494, м. Сучава,

нині Румунія); в Україні слово «Гуцул» як прізвище вперше згадується 1745 в інвентарних книгах с. Спас (нині Коломийського р-ну); як загальна назва слово зафіксовано 1754 року в Язловецьких актах, де йдеться про жінку-гуцулку, яка підпалювала будинки й фільварки польських панів.

Існує чимало версій, гіпотез і припущень щодо походження назви «гуцул», серед яких на найбільшу увагу заслуговують: перша — від чоловічого імені *Гуц(ул)* у племен білих хорватів, які в дотатарські часи (до 11 ст.) заселяли територію сучасної Гуцульщини і мали відомий рід із коренем «гуц»; друга — від великого роду білих хорватів — гуців, який змішався з племенами уличів, які у 10 ст. під тиском печенігів і половців відступили на Прикарпаття і в Карпати.

Походженням етноніма *гуцули* цікавилися відомі дослідники В. Грабовецький, І. Вагилевич, Ю. Федькович, К. Мілевський, Б. Кобилянський, М. Худаш. Згідно з версією М. Худаши, етнонім *гуцули* походить від давнього особового власного імені *Гуцул*: антропонім *Гуцул* за словоформою ділиться на компоненти — корінь *-гуц* і суфікс *-ул*. Глибоко поаналізувавши український історико-мовний матеріал та зіставивши його з відповідними аналогічними явищами інших слов'янських мов, учений дійшов висновку про давнє, праслов'янське походження особової назви (імені) *Гуцул*.

Дослідники відзначають, що колись слово «гуцул» у горян вважалося зневажливим: вони твердили, що гуцули живуть вище в горах; себе називали «ирщеними» — охрещеними. Припускають, що сучасні гуцули не є нащадками давніх гуцулів з білих хорватів, а лише успадкували їхню самоназву; можливо, так їх називали румуни (волохи), які могли пам'ятати давніх войовничих сусідів — *гуців*, додавши при цьому закінчення «*ул*»: із румунської «гуц» — «розбійник», тому українці-горяни природно обурювалися, коли їх називали гуцулами.

Фонетичні особливості гуцульського діалекту узагальнив М. Худаш: на основі праць учених І. Вагилевича, І. Верхратського, З. Панькевича, Б. Кобилянського вчений показав, чим у гуцульській говірці вирізняються фонема *-а*, *-о*, *-у*, *-і* та редуковані від них, як вимовляються губні приголосні, передньоязикові, задньоязикові й сонорний *р*, випадання окремих приголосних у діалектних словах та інші ознаки діалектного мовлення.

У монографії «Мова прози Івана Франка (стилістичні новації)» львівський науковець Іван Ціхоцький слушно зауважує: «Моду на Гуцульщину в художній літературі завели романтики, що захоплювались звуковою та кольоровою екзотикою карпатського краю, гірськими ландшафтами і побутом горян, фольклором і традиціями, архаїчними обрядами і демонологією. Романтиків цікавила зовнішня сторона гуцульського життя, барвисті грані існування» (І. Ціхоцький, 2006); харківська мовознавиця Ольга Муромцева зазначає: «Ю. Федькович уживав гуцульську говірку і в своїх творах, і в приватному листуванні, що фактично було продовженням справи «Руської трійці» — утвердження української народної мови в літературі. З позицій же утворення єдиної української літературної мови, уведення живого розмовного мовлення гуцулів у художні твори сприяло консолідації різних говірок на території України, вибору вартісніших елементів, які ставали джерелом поповнення і збагачення української літературної мови. Не можна знехтувати і пізнавальним значенням творів, написаних із застосуванням рис місцевого мовлення. Нарешті, не можна не визнати і художньої вартості діалектизмів, оскільки на фоні загальноприйнятої норми (а віршець її вже дав Т. Шевченко) вони відзначаються підвищеною експресивністю, спрацьовує і конотація незнайомості, асоціативності» (Муромцева О., 2008, с. 121–122).

Лемки — етнографічна група українських горян, яка до 1947 р. жила з обох боків Карпатського хребта і державних кордонів. Лемки мають свою говірку, духовну та матеріальну культуру. Як зазначає В. Кубійович, з одного боку, їхня культура має архаїчні риси, з іншого — зазнали впливу словацько-польського оточення. Лемки порівняно з іншими етнічними групами українських горян більше прив'язані до гір, традиційних форм життя і церкви, що зберегло їх від денационалізації.

З Лемківщини походять письменники Володимир Хиляк, Франц Коковський, Іван Филипчак, Юрій Тарнович, поет Богдан Антонич, композитор Михайло Вербицький, лемківський різьбяр Михайло Орисик, вчені Володимир Кубійович та Михайло Грушевський, сучасна тернопільська поетеса Леся Любарська.

Лемківський діалект досліджували в різні часи І. Верхратський, А. Бігуняк, О. Гойсак, І. Дуда, П. Пиртей; фольклор, зокрема лемківські пісні, історію та культуру лемків збирали та вивчали Філарет Колесса, Адам Барна, Олексій Торонський, Оскар Кольберг,

В.Сергійчук, Юліян Тарнович, Орест Гижя, Катерина Чаплик, інші дослідники.

Український діалектолог Іван Матвіяс називає такі лексичні особливості лемківського говору (Матвіяс І., 1990, с. 103):

- боцян* — чорногуз;
- куковка* — зозуля;
- статок* — худоба;
- планка* — яблунька;
- пчільник* — пасіка;
- бандурка* — картопля;
- марадик* — кладка з 20 снопів;
- пінязі* — гроші;
- фалат* — кусок;
- жидлик* — кварта на воду;
- цаністра* — торба;
- дзестри* — придане;
- шумний / гардий* — гарний;
- хоронити* — берегти;
- барз* — дуже;
- през* — через тощо.

Для відтворення етнонаціональної специфіки в історичній прозі досить важливу семантико-змістову та стилістичну роль відіграють назви історико-етнографічних регіонів як найбільш яскраві носії інформації про специфіку духовної й матеріальної культури різних країн з оригінальними рисами їх окремих областей, земель, штатів, країв, серед яких переважно однокомпонентні (*Гуцульщина, Полісся, Поділля, Пониззя, Покуття, Буджак, Добруджа, Опілля, Галичина, Прикарпаття, Мазовія, Закерзоння, Курщина*) та двокомпонентні ад'єктивно-субстантивні тополексеми (*Правобережна Україна, Дике Поле, Буджацька орда*).

Курщина, за словником-довідником «Українська фольклористика» (2008), визначається як «назва українського північно-східного етнічного порубіжжя, яке в XVII–XVIII ст. належало до автономної території Слобідських козацьких полків, тобто становило північно-західну частину Слободянщини». Автори словника нагадують, що маніфестом 28.07.1765 року цариця Катерина II ліквідувала козацький устрій, ввела російські установи, козацькі полки перетворила на уланські та гусарські російського війська, а їхню територію приєднала до Курської губернії. У виданні відзначено

також, що дослідники XIX — поч. XX ст. А. Дмитрюков, А. Ніколаєв, Н. Добротворський, Є. Резанов у «Матеріалах по етнографії Курської губернії» (1911) відзначали тут типові риси мови, фольклору, звичаїв, побуту, багато компонентів традиційної матеріальної культури, притаманні для козацько-селянської Слобідської України (Українська фольклористика, 2008, с. 218).

Вживання топонімних назв із закріпленою за ними фоновою інформацією в літературно-художніх текстах увиразнює колоритність пейзажів, екосистем, ландшафтів, яскравість традиційного побуту, звичаїв, видів господарської діяльності, міграційних процесів, паспортизує адміністративно-територіальні реалії та історичні події, актуалізуючи зокрема аудіовізуальні й духовно-ментальні асоціації, оскільки топоніми як репрезентанти історико-етнографічного регіону засвідчують неповторні особливості мови, історії, світогляду, культурного ландшафту: *«Лівобережжя зустріло вигнанців привітно, як рідних. Лубенський полковник виділив пустирище над Сулою, що звалося Дубовою Балкою, і ми там до осені поставили хутір. Я з дідусем збудував хатину, розорав шмат землі...»* (Володимир Малик. «Таємний посол»). Для репрезентації провідного в історико-пригодницькій романістиці мотиву дороги, мандрів, подорожі визначальну роль мають назви шляхів, доріг, мостів, лісів: *Суботівський шлях, Муравський шлях, Черкаський шлях, Білгородський шлях, Калинів міст, Московський міст, Дорнбахський ліс.*

Етно́нім (від грец. *ἔθνος* (*ethnos*) — плем'я, народ; *ὄνομα* (*опута*) — ім'я, назва) — термін для позначення етносу або етнічної спільності: роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації. Серед етнонімів розрізняють самоназви (**автоетноніми**) та назви, дані іншими народами (**ксеноетноніми**). До ксеноетнонімів належать слов'янські назви: «німці» (з сенсом «німі» — розмовляли незрозумілою мовою; спочатку «німцями» слов'яни називали усіх іноземців), «половці» (за кольором: «*половий*» — блідо-жовтий); а також грецькі назви, подані Геродотом: «*андрофаги*», «*антропофаги*» — «людожери», «алазони» — «хвальки». Дослідники розрізняють **макроетноніми** — назви великих етнічних спільнот та **мікроетноніми** — позначення малих етнічних об'єднань.

Значною частотністю у романі Володимира Малика «Таємний посол» відзначаються лексеми, що засвідчують етнонаціональну

приналежність героїв, спосіб їхнього життя, побут, господарювання, специфіку промислово-виробничої діяльності, особливості комунікації: *татари, турки, кримчаки, ногайці, караїми*; етнонімічні номінації функціонують у контекстах для представлення етнічного різноманіття та взаємодії культур і цивілізацій у відповідний історичний період на певних територіях, зокрема з метою зображення торгівельно-ярмаркового промислу: *«Широкий базарний майдан на березі затоки весь запружений народом. Галаслива юрба, що ввібрала в себе прибережних і степових татар, греків, турків, венеційців, караїмів, абхазців, вирувала, гелготала, кудись поспішала, щось купувала і продавала»* (В. Малик, «Таємний посол»).

Методичний коментар: зверніть увагу!

Як додатковий спосіб опрацювання значних за обсягом та інформативно багатоаспектних лінгвокраєзнавчих матеріалів вважаємо доцільним запровадження завдань на укладання таблиць та структурно-логічних схем характеристики історико-етнографічних регіонів України та фіксації діалектних особливостей краю за такими орієнтовними параметрами:

- межі поширення краю,
- опис матеріальної культури (промисли й ремесла краю, особливості народного житла, одягу, повсякденного та святкового харчування),
- ознаки світоглядної системи (фольклор, міфи та легенди),
- специфіка календарно-побутової та сімейної обрядовості,
- сучасний стан (культура, економіка, персоналії відомих діячів науки й мистецтва, репрезентації зазначених особливостей культури краю у наріччях, говорах, говірках).

Рівнобіжно з іншими джерелами територіальні діалектизми залишаються одним із засобів збагачення лексичної системи літературної мови: повертаються до літературного слововжитку одиниці, до цього вживані в південно-західних говорах: *блават* (волошка), *линва* (мотузка, канат), *філіжанка* (чашка), *колежанка* (колега), *карафа* (графин), *вивірка* (білка), *вивільга* (іволга), *зимний* (холодний) та ін.

Перелік яскравих та самобутніх лексичних одиниць можна продовжити більшою кількістю локально специфічної лексики, яка

значною мірою збагатила б лексичний запас літературної української мови, тому цілком погоджуємося з думкою П. Ю. Гриценка, що «усталення вживання слів і словоформ як діалектизмів, їх відповідне опрацювання у нормативних словниках і граматиках є передумовою поступового переходу цих діалектизмів до нормативних, збагачення за їхній рахунок структури і виражальних можливостей літературної мови» (П. Гриценко).

Найбільш активна діалектна лексика представлена, окрім усного розмовно-побутового мовлення, в мові художньої літератури та публіцистики, де вживається з певною стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, для індивідуалізації мови персонажів тощо).

Отже, діалектизми є важливим складником лінгвокраєзнавчої лексики, оскільки відображають культурні, історичні та соціальні особливості певного регіону або групи населення.

У системі одиниць лінгвокраєзнавчої лексики діалектизми виконують такі основні функції:

- відображення локальної культури і традицій, адже діалектизми зберігають унікальні культурні реалії, явища та артефакти певного регіону;
- збереження історичного пласту мови, оскільки часто діалектизми є архаїчними словами, що на сучасному етапі вийшли з ужитку в літературній мові, але збереглися у регіональних діалектах, місцевих різновидах мови, локальних колоритах, що надає мовному аналізу глибшого історичного розрізу та дозволяє дослідити зміни мови у часі;
- розширення лексичного багатства й різноманітності української літературної мови, її увиразнення та підживлення живомовними компонентами, збагачення семантики та стилістики художніх текстів, бо діалектизми вносять багатство у мову, надаючи нові або додаткові значення звичним словами, що виявляється особливо важливим для вираження емоцій, почуттів, рефлексій чи певних відтінків смислу;
- увиразнення комунікативної функції, адже у межах спільнот, що використовують діалектизми, локально специфічні одиниці слугують засобом спілкування, який підкреслює місцеву ідентичність, сприяє згуртуванню громади, наприклад, жителі Закарпаття чи Галичини використовують певні діалектизми як «свій код», що дозволяє їм ідентифікува-

- ти «своїх», збагачуючи й розширюючи сферу громадської культури сусідства, земляцтва, побратимства, волонтерства;
- розширення краєзнавчої інформації: діалектизми містять інформацію про природні, географічні, етнографічні, культурологічні особливості або спосіб життя певного регіону (специфіка господарювання, економіки, торгівлі, правових відносин, житла, духовну культуру, світогляд).

ПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Розгляньте карти, подані на початку лекції; назвіть основні історико-етнографічні регіони України. Прокоментуйте мовні особливості одного із них, проілюструйте прикладами лексики різних тематичних груп (одяг, житло, кухня, транспорт, промисли й ремесла, основні та допоміжні види господарської діяльності).
2. Сформулюйте визначення історико-етнографічного регіону. Назвіть основні параметри для характеристики історико-етнографічного регіону.
3. Поясніть роль і значення мовних особливостей для аналізу історико-культурологічної самобутності краю.
4. Схарактеризуйте більш докладно специфічні риси одного із історико-етнографічних регіонів України (походження назви, мовні особливості, фольклорні жанри, відомі представники науки й культури, одяг, кухня, традиційне житло, засоби пересування, календарно-побутова об'ядовість, персоналії краєзнавців та їхні праці, інші риси).
5. Прокоментуйте походження назви одного із історико-етнографічних регіонів України, назвіть межі його поширення, макро- й мікротопоніми краю. Які висновки можна зробити на основі зібраної й систематизованої інформації?

ЗАВДАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Укласти розгорнений коментар щодо походження назви одного із історико-етнографічних регіонів України (**Буковина, Волинь, Слобожанщина, Поділля**, інші) та назв етнографічних груп (етнонімів: **бойки, лемки, поліщуки**, тощо), їх значення, етимології, пов'язаної з ними культурологічної

- інформації у вигляді есе, презентації, текстової інформації з ілюстраціями (на вибір).
2. Укладіть зіставну характеристику двох історико-етнографічних регіонів України за такими параметрами (походження назви, світоглядні уявлення й вірування, мовні (діалектні) особливості та їх відображення в художній літературі, фольклорні жанри, відомі представники науки й культури, промисли й ремесла, одяг, кухня, традиційне житло, засоби пересування, календарно-побутова обрядовість, інші риси).
 3. Укладіть словник місцевої лексики історико-етнографічного регіону (15–20 позицій) із коментарями значення та походження.

ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЇ

1. Бубенок О. Б. Проблема походження етноніма болгар. *Збірник матеріалів VI конгресу сходознавців*. К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. 25–26 листопада 2022 року. С. 84–88.
2. Галичина: енциклопедія, казка, гра. Укладач Ю. Беседіна. К. : Гамазин, 2016. 64 с.
3. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
4. Кольберг О. Покуття. Етнографічний нарис. Переклад Остапа Українця. *Твоя підпільна гуманітарка*, 2023.
5. Літературне Тернопілля. 1984–2007. Тернопіль: Терно-граф, 2007. 656 с.
6. Масенко Л. Гідронімія Західного Поділля. К. : Наукова думка, 1979. 104 с.
7. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
8. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика / Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. К. : Українська енциклопедія, 2000.
9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К. : Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.

10. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ : ХІФТ, 2022. С. 71–93.
11. Підкуймуха Л. Мова Львова, або Коли й батяри говорили. К. : Кліо, 2020. 320 с.
12. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. К.: Доля. 1994. 504 с.
13. Письменники Тернопілля. Члени Національної спілки письменників України. Тернопіль: ТзВо «Терно-граф», 2010. 104 с.
14. Підкуймуха Л. Мова Львова, або Коли й батяри говорили. К. : Кліо, 2020. 320 с.
15. Словник українських говорів Одещини / Ред. О. Бондар, Л. Хаценко, Одеса: ОНУ імені І. Мечникова, 2001. 223 с.
16. Тішнер Ю. Історія філософії по-гуцульськи. Переклад з польської Олеса Герасима. Дискурс : Брустури, 2022. 160 с.
17. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьщини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьщини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
18. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник, Л., 2002.
19. Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина ХХ ст.). Харків: Олександр Савчук, 2020. 483 с.
20. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування укр. літ. мови. Л. Н.-Й., 1996.
21. Яреценко А.П. Харків'яни: хто вони? Х. : Прапор, 2004. 240 с.

ЛЕКЦІЯ 3

ОНОМАСТИКА ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Місце топонімів у ономастичній системі української мови. Класифікація топонімів, структура, функції.
2. Топонімія України й Харківщини: лінгвокраєзнавчий аспект.
3. Топоніми та гідроніми в літературно-художньому та фольклорному дискурсах: специфіка відтворення місцевих колоритів.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Сучасний етап розвитку ономастичної науки в її багатоаспектних проявах та інтерпретаціях (антропонімія, топонімія, космонімія, міфонімія, ергонімія, хрононімія) позначений посиленою увагою до культурологічної значущості онімів, яка пов'язана із здатністю власних назв репрезентувати специфіку **етнонаціональної ідентичності** — звичаїв, традицій, світоглядної системи, геополітичних та історичних реалій, морально-етичних та естетичних цінностей, отже, засвідчувати автентичність, автохтонність народу і його самобутність.

Власні назви як маркери лінгвокультурного простору найбільш тісно пов'язані з проявами духовної й матеріальної (господарської, торгівельно-економічної, промислової) діяльності, творчості народів, вирізняються специфічними ознаками лінгвокраєзнавчої і країнознавчої маркованості, в дискурсах різних стилів засвідчують специфічні функції — *культурно-репрезентативну*, а також пов'язану з нею *етноідентифікаційну*, оскільки онімна лексика, зокрема твірні основи власних назв пов'язані з оригінальними й специфічними явищами етнічного буття, передачею місцевої семантики й стилістики, відображенням і кодифікацією локальних колоритів.

Вивчення власних назв різних типів як маркерів краєзнавчого дискурсу здійснюється в курсі «Лінгвокраєзнавство» з урахуван-

ням теоретичних та практичних настанов, викладених у працях Ігоря Муромцева, Артура Ярещенка, Михайла Торчинського, Василя Лучика, Володимира Горпинича, Михайла Худаша, Любомира Белея, Павла Чучки; опис та аналіз фольклоронімів як системи лінгвокраєзнавчих одиниць спирається на праці дослідників фольклорної лексики: Світлани Єрмоленко, Лідії Юрчук, Наталії Колесник, Анатолія Мойсієнка, Ніни Данилюк, Володимира Калашника, Миколи Філона, Руслана Сердеги, Анатолія Сагаровського.

Топоніми — назви континентів і океанів, країн і географічних, історико-етнографічних областей (країв, регіонів), населених пунктів (міст, сіл, селищ), вулиць, фортець, мостів, річок і озер, садів; походження та змістове наповнення, історичне коріння і зміну впродовж століть вимови й написання назв географічних об'єктів вивчає спеціальна наука — **топоніміка** (слово походить від грецьких слів: *topos* — місце і *оніма* — ім'я), наукова дисципліна, що є галуззю **ономастики** — розділу лінгвістики, який вивчає власні назви. Топоніміка є **інтегральною наукою**, що функціонує на межі мовознавства, географії та історії.

Єдиною класифікації топонімів, яка влаштувала б як лінгвістів, так і географів та істориків, на сьогодні не існує.

Класифікують топоніми за різними ознаками, але найбільш активно за такими:

1. за типом позначення географічних об'єктів: гідроніми, ороніми, дромоніми і інші;
2. за мовною приналежністю (українські, маньчжурські, чеські, татарські);
3. історичні (китайські, слов'янські та інші);
4. за структурою (прості, похідні, складні, складені);
5. за площею території (мікро- й макротопоніми).

Найбільший інтерес представляє класифікація топонімів за їх територіальною ознакою, коли географічні об'єкти залежно від їх величини уналежнюють до **макротопонімів** або до **мікротопонімів**.

Мікротопоніми є індивідуальними назвами невеликих географічних об'єктів, а також характерних особливостей рельєфу і ландшафту; утворюються на основі мови або діалекту народу чи народності, що проживає поряд. Мікротопоніми рухливі й мін-

ливі, але, як правило, обмежені територіально зоною поширення того чи іншого говору, діалекту або мови.

Макротопоніми — найменування великих природних або створених в результаті діяльності людини природних і суспільно-адміністративних одиниць. Основними характеристиками цієї групи є стандартизованість і стійкість, а також широта використання.

Види топонімів	Географічні назви об'єктів	Приклади
Астоніми	міст	Київ, Париж, Харків, Одеса, Львів
Ойконіми	поселень і населених пунктів	Селище Дергачі, село Токарівка, село Черкаська Лозова
Урбаноніми	назви внутрішньоміських об'єктів: театрів і музеїв, садів і скверів, парків і набережних та інших	Міський сад в м. Дергачі, стадіон імені Лобановського, житловий комплекс «Роздолля»
Годонім	вулиць	вул. Культури, вул. Садова, вул. Золочівський шлях, Полтавський шлях
Агороніми	площ	площа Перемоги, площа Незалежності, площа Свободи
Геоніми	проспектів і проїздів	проспект Героїв, проспект Науки
Дромоніми	транспортних магістралей і доріг різного типу, як правило, проходять за межами поселень	Північна залізниця, Харків-Щербаківка, Київ - Довжанський
Хороніми	будь-яких територій, областей, районів	Малоданилівська ОТГ, Богодухівський район, Дергачівська ОТГ
Гідроніми	Назви океанів, морів, озер, річок, проток	

Пелагоніми	морів	Біле море, Чорне море, Азовське море
Лімноніми	озер	Байкал, Шацьке озеро, Синевир, Плітвицькі озера
Потамоніми	річок	Ніл, Дніпро, Дунай, Дністер
Гелоніми	боліт	Боброве Болото, болото «Чорний ліс», болото Висяче, болото Гало, болото Лисак
Ороніми	височин, хребтів, пагорбів	Гологор, Розточчя і Львівської височини; хребти Черногора, Свидовець, Боржава, Мармароси; пагорби Львова, Пасмове Побужжя
Відантропотопонімні топоніми	утворені від прізвища або особистого імені	Магелланова протока, місто Івано-Франківськ, місто Київ, безліч сіл і селищ з назвами Іванівка, Васильківка, Наталівка, Тарасівка

Топонімний склад мови становить специфічну галузь ономастики, вагому частку лексичного фонду, який номінує, окреслює і стверджує вагомі національно-ментальні, геополітичні, історичні реалії, засвідчує специфіку етногенетичних, народно-визвольних і державотворчих процесів, що становлять ідеологічні й концептуальні підвалини функціонування націй і держав.

Поліфункційність топонімічних номінацій спричинила появу ґрунтовних мовознавчих досліджень, здійснених вітчизняними лінгвістами В. Лучиком, С. Вербичем, В. Горпиничем, К. Тищенком, Т. Янком, І. Муромцевим, К. Цілуйком, Л. Масенко, І. Железняк, Г. Лабінською.

Враховуючи положення, сформульовані львівською дослідницею топоніміки Г. Лабінською про потребу аналізувати всі типи географічних назв та їхній зв'язок з іншими власними іменами, всією системою мови, в якій їх створюють та живляють», а також

акцентувати увагу на історичному й соціальному компоненті в дослідженні топонімів, відзначаємо важливість аналізу їх культурологічної складової особливо в контекстах мистецького дискурсу.

У літературно-художніх текстах топоніми відіграють роль засвідчення і окреслення місця дії, увиразнення пейзажних картин, установлюють важливі культурологічні орієнтири, локалізують вітчизняний та світовий соціально-політичний і мистецький ландшафт. Топонімну лексику як специфічний складник художнього тексту активно досліджують О. Карпенко, Ю. Карпенко, В. Калінкін, Г. Лукаш, О. Немировська, Ю. Клімчук, О. Саврей, О. Сколозdra.

У лінгвістичних дослідженнях проаналізовано карпатські й при-карпатські назви місцевості [Худаш 1995]; географічні назви Хмельниччини [М. Торчинський, Н. Торчинська 2008]; мікротопонімію Південно-Західного Опілля [Лужецька 2019]; гідронімію басейну Сіверського Дінця [Муромцев 1966]; слобожанську топонімію [Ярещенко 2007]; мікротопонімію Рогатинського району Закарпатської області [Ципердюк, Ошитко 2023], структурно-словотвірну характеристику мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області [В. Грещук, Г. Шкорута 2021], топонімію бойківських пісень [Н. Сокіл-Клепар 2023], власні географічні назви в лемківських піснях [Лісняк 2019].

Систематизацію й аналіз мікротопонімів науковці вважають одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики й ономастики: «в основі цих онімів часто лежать діалектні слова, деякі з яких не зафіксовано словниками»; мікротопонімні одиниці «містять у собі відомості про деякі особливості конкретної місцевості, а також про рід занять, вірування, світогляд і духовну культуру людей, які створили ці назви» [О. Ципердюк, Я. Ошитко, 2023 с. 43].

Мікротопонію як систему лінгвістичних знаків локальних географічних назв невеликих територій львівська науковиця Н. Сокіл-Клепар розглядає як «ідентифікатори насамперед місць, а також людей, які на них проживають», переконує у важливості їх ролі для суспільства, оскільки мікротопонімні одиниці є «зберігачами подій, історій, фактів людського життя», визначає їх як «своєрідну енциклопедію» з фізичними характеристиками топографічних об'єктів, а також діяльністю специфікою краю (господарство, промисловість, способи освоєння землі, типи найдавніших споруд], визнає «потужним національно-культурним ресурсом», ко-

рельованим зі «свідомістю та номінотворчими здібностями народу» [Н. Сокіл-Клепар, 2023, с. 202].

Лінгвокраєзнавча специфіка топонімів особливо яскраво простежується в семантиці твірних основ, структурі, складі й стилістичних функціях мікротопонімів (назвах сіл, їх частин, малих річок, урочищ, урвищ, вулиць, провулків, хуторів, байраків, мостів, доріг, лісів) як одиниць, що представляють особливості ландшафту, етнічного складу населення, його походження, мовні показники, історичні, ментальні та етнографічні риси, отже, становлять значний інтерес для дослідження лінгвостилістичного та етнокультурного складників семантики.

Одним із провідних завдань курсу «Лінгвокраєзнавство» є визначення місця топонімії в системі лінгвокраєзнавчої лексики (діалектизмів, етнонімів, катойконімів, фольклоронімів, етнографізмів, екзотизмів, історизмів) як одиниць, що репрезентують у літературно-художніх та інших видах текстів духовну й матеріальну культуру народу в її місцевих різновидах, оскільки поряд із основними, найбільш репрезентативними функціями (визначення місця об'єкта чи події, номінативно-ідентифікаційною, інформативно-пізнавальною, емоційно-експресивною), топоніми відіграють роль як одиниці, що актуалізують систему лінгвокраєзнавчої семантики:

- характеризують природні ландшафти різних територій і регіонів,
- створюють художнє тло для представлення персонажів та їх походження;
- завдяки закріпленій за ними позатекстовій та контекстній історико-культурологічній, зокрема краєзнавчій інформації, постають як ключові, концептуальні одиниці.

Як слушно зазначає Л. Підкуймуха, авторка монографії «Мова Львова, або Коли батяри говорили» (2020), ергоніми як компоненти системи власних назв «можуть «розповісти про сам об'єкт, соціально-культурне середовище міста й історичну добу», «відображають усі ті зміни, які відбувалися в суспільстві», а «локативні ергоніми, що мають мотивувальною базою назви місць і міст, дають уявлення про історичне минуле Львова» (Підкуймуха Л., 2020, с. 177).

У ході роботи з курсу «Лінгвокраєзнавство» здобувачі вищої філологічної освіти систематизують й аналізують різні за типами й структурою макро- й мікротопоніми, що репрезентують краєзнавчі ознаки — ландшафтні, адміністративно-територіальні, історичні, культурологічні. Серед найбільш вживаних та семантично значущих для відтворення краєзнавчої семантики подаються топоніми-лінгвокультуреми (*Київ, Дніпро, Кожум'яки, Харків, Гончарівка, Основа, Водолага, Конотоп, Слов'янськ, Крим, Перекоп, Дунай, Черемош, Збруч, Запоріжжя, Волинь, Поділля, Опілля, Гуцульщина, Полісся, Покуття*), а також топонімія, представлена в назвах літературно-художніх текстів як особливих одиниць, що в згорненому вигляді містять концепцію твору.

У байках Г. Сковороди відзначаємо місцеві слобожанські топоніми — *Харків, Кременчук, Бабаї*, макротопонімію, зокрема гідроніми *Дунай, Дніпро*, що дозволяє простежити етнічну специфіку художньої географії у творчості митця, значна частина життєдіяльності якого пов'язана із Слобожанщиною як місцем його народження, творчості, останнього спочинку й вічного духовного життя в наступних поколіннях.

У назві збірки «Байки харківські» відтопонімний ад'єктив харківські набуває значення локалізації, визначення місця, а також символізує особливий тип слобожанського менталітету, дух наукового й практичного пошуку відповідей на глибинні питання, характерний світогляд вільнодумання і свободомислення, непокори й спротиву поневоленню, що знайшло продовження у творчості Григорія Квітки-Оснoв'яненка, Петра Гулака-Артемовського, плеяди митців Харківської школи романтиків, драматичних творак Марка Кропивницького, вплинуло на подальший літературно-художній процес. Саме такому типу мислення — аналітичному, критичному, діалоговому й полілоговому підпорядкована концепція збірки та її образна система, алегорична й символічна.

Дослідження мови історико-пригодницької романістики ХХ століття дозволяють резюмувати, що назви шляхів, доріг, мостів, лісів, які засвідчують виразну краєзнавчу семантику (*Суботівський шлях, Муравський шлях, Черкаський шлях, Білгородський шлях, Калнів міст, Московський міст, Дорнбахський ліс*), відіграють визначальну роль для репрезентації провідного мотиву — дороги, мандрів, подорожі різними краями, регіонами, отже, потребують

більш докладного розгляду і спеціальних навчальних завдань на укладання карти проходження історичних шляхів як маркерів торгово-економічної, геополітичної комунікації, зіставлення їх альтернативних назв, розгляд «народної етимології»: *Великий шовковий шлях, Волоський шлях / Покутський / Золотий / Молдавський, Ізюмський шлях / Ізюмська сакма, Кальміуський шлях, Кримський шлях, Чумацький шлях, Кучманський шлях, Муравський шлях / Сагайдак, Ромоданівський шлях, Саксаганський шлях, Чорний шлях.*

Розгляньмо й проаналізуймо інформацію із слайдів.

НАЗВИ ШЛЯХІВ (ДРОМОНІМИ)

Великий шовковий шлях
 Волоський шлях
 Ізюмський шлях
 Кальміуський шлях
 Кучманський шлях
 Муравський шлях
 Ромоданівський шлях
 Саксаганський шлях
 Кримський шлях
 Чумацький шлях
 Чорний шлях

ІЗЮМСЬКИЙ ШЛЯХ

- **Ізюмський шлях, Ізюмська сакма** (татар. сукмак — «дорога, стежка») — одне із відгалужень Муравського шляху, яким татарські й ногайські орди здійснювали напади на українські землі в XVI—XVIII століттях. Називався за назвою міста Ізюм.
- Ізюмський шлях починався біля верхової річки Ораш (лівий приплив Дніпра), де відокремлювався від Муравського шляху, перетинав Ізюмським бродом Сіверський Дінець і в міжріччі верхів'їв Псла, Ворскли, Сіверського Дінця та Оскола знову зливався з Муравським шляхом.
- Після спорудження військово-оборонної системи порубіжних укріплень — Белгородської оборонної лінії та Ізюмської оборонної лінії — татарські й ногайські орди втратили свій інтерес до Ізюмського шляху.

КРИМСЬКИЙ ШЛЯХ

- **Кримський шлях** — одна з бокових гілок Муравського шляху, що відходила від нього біля р. Вовчі Води (нині р. Вовча, прит. Сіверського Дінця, басейн Дону).
- Вів із Гетьманщини через землі Вольностей Війська Запорозького низового, понад Великим Лугом до Січі, а звідти — до Кримського ханату, зокрема до Перекопа.
- Мав дві головні гілки, розгалужуючись поблизу Микитина Рога (пізніше Микитинський Перевіз, нині на цьому місці м. Нікополь) та Кам'яного Затону, йшов однією гілкою вздовж лівого берега Дніпра на Царичанку, іншою — через Дніпро над Кічкасом, де у період Нової Січі діяла пошта) на Крюків (звідси інша назва — Крюківський шлях), на Кременчук і Полтаву.
- Мав ще кілька розгалужень, збігався з нижньою частиною Чорного шляху.
- Був найбільш поживаленим у 18 ст. Використовувався під час російсько-турецької війни 1735–1739.

Слобожанський геопростір у курсі «Лінгвокраєзнавство» розглядається як активно репрезентований у оригінальних пейзажних картинах, представлених у текстах харківських романтиків: топоніми (*Слов'янськ, Тор, Оскіл, Дінець, Святі Гори*) набувають у творчості Михайла Петренка виразних краєзнавчих смислів у контексті емоційно-піднесеного зображення місця народження поета, малої батьківщини, де художня виразність досягається вживанням ойконіма *Слов'янськ* у формі вокатива, який актуалізує краєзнавчі смисли (*родина, земля, серце, очі, річка Тор, садки, рівнина, долина, квіти*) й створює стилістичні відтінки звеличення, захоплення, схиляння перед естетикою й етнічною привабливістю місцевого колориту: «*Ось-ось Слов'янськ! Моя родина! / Забилось серденько в грудях, / Пригнулись до землі коліна, / А очі плавають в сльозах! Слов'янськ, Слов'янськ! Як гарно ти / По річці Тору, по рівнині, / Розкинув пишнії садки, / Квіти пахучі по долині / І так красуєшся собі!*» (М.Петренко).

Завдання щодо аналізу ролі й значення топонімів у назвах літературно-художніх текстів передбачають знайомство з широким колом культуронімів, зокрема ідеонімів, простеження їх ролі й значення для усвідомлення концепції індивідуально-авторських дискурсів, адже назви художніх текстів як одиниці, що в згорне-

ному вигляді містять концепцію твору, основні ідейно-тематичні настанови, включають власні назви різних типів (топоніми, гідроніми, ороніми, пелагоніми, дромоніми) як краєзнавчі маркери різних регіонів, семантика твірних основ яких пов'язана зі специфічними ознаками рельєфу й ландшафтів, історією краю, його видатними представниками: «*Верховина*» Марка Черемшини, «*Зелені Млини*», «*Кам'яний Брід*» Василя Земляка, «*Степова Еллада*» Євгена Маланюка, «*Сині Води*» Володимира Рутківського, «*Холодний Яр*» Юрія Горліса-Горського.

Назви творів української класики засвідчені ойконімами та відтопонімною лексикою з метою представлення специфічних світоглядно-ментальних, історико-етнографічних особливостей, культурологічних контекстів: «*Конотопська відьма*», «*Сватання на Гончарівці*» Григорія Квітки-Основ'яненка; історична романістика представлена назвами творів, які кодифікують місця подій, локалізують і характеризують історичні процеси, маршрути подорожей героїв, військових походів, геополітичних і дипломатичних векторів: «*Батурун*», «*Полтава*», «*Над Десною*», «*З-під Полтави до Бендер*», «*Каяла*», «*Зарваниці*», «*Бережани*» Богдана Лепкого, «*На Кожум'яках*» Івана Нечуя-Левицького, «*Облога Буші*» Михайла Старицького, «*Берестечко*» Ліни Костенко», «*Лловайськ*» Євгена Положія, «*Ворошиловград*» Сергія Жадана, репрезентують відомі офіційні й менш знані, місцеві, представлені у фольклорних текстах, літературних творах назви історико-етнографічних регіонів: «*Волинь*», «*Ост*» («*Морозів хутір*») Уласа Самчука, «*Лицарі Дикого поля*» Ярослава Дегтяренка, передають особисті й соціальні настрої, історичні й культурологічні паралелі: «*Іфігенія в Тавриді*», «*Кримські спогади*» Лесі Українки, являють собою образні метафоричні назви з метою створення ефектів як реально-подієвих, так і філософсько-психологічних, метафоричних характеристик: «*Борислав сміється*» Івана Франка, «*Зачарована Десна*», «*Україна в огні*» Олександра Довженка.

Література для дітей посідає особливе місце у дослідженні її з точки зору лінгвокраєзнавчої специфіки. Серед найбільш презентабельних програмових творів відзначаємо повість Зірки Ментзюк «*Таємниця козацької шаблі*», звертаємо увагу на лінгвокраєзнавчий підхід у дослідженні концепції та лексико-стилістичних особливостей твору.

Поглиблене дослідження лексичного матеріалу, що репрезентує мандрівки замками й фортецями України, сприяє формуванню етнокультурного світогляду й ціннісних орієнтирів дітей, у зв'язку з чим актуальними виявилися завдання щодо підготовки більш розгорненого, поширеного варіанта «Лінгвокраєзнавчого паспорта» однієї з історико-культурних пам'яток пригородницької повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» за таким орієнтовним планом:

1. Географічне й адміністративне положення об'єкта (історико-етнографічний регіон, область).
2. Походження назви / етимологія.
3. Цікаві факти про споруду.
4. Функціонування назви у фольклорі (казки, легенди, перекази).
5. Топонім у літературно-художньому дискурсі (вживання в інших жанрах мистецтва).
6. Стилiстична роль у контекстах повісті Зірки Мензатюк. Приклади слововживань, короткий лінгвокультурний коментар.
7. Сюжетні колізії та епізоди, пов'язані з об'єктом.
8. Зображення пам'ятки (фото, репродукції картин тощо).
9. Значення пам'ятки в історії й культурі України та для збереження національної пам'яті.
10. Висновки. Вплив пам'ятки на свідомість і сприйняття дитини. Роль культурних надбань для формування світогляду.

Коментар до виконання роботи. Завдання покликане поглибити знання про історико-культурну спадщину українського народу, зокрема замки й фортеці, образи яких є вагомим складником змісту, сюжету, основної проблематики пригородницької повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»; спрямоване на простеження художнього впливу пам'яток культури на формування ціннісних орієнтирів, особистісних якостей і громадянських почуттів у дітей; лінгвокраєзнавча розвідка формує навички роботи з лексикою топонімного маркування як чинником формування етнокультурного ландшафту твору.

Лексикографічний практикум у курсі «Лінгвокраєзнавство» передбачає роботу зі словниками топонімів: добором певної кількості одиниць онімів, укладання на основі знайомства із наявними

словниками власних словникових статей з метою поглиблення уявлень про лінгвокраєзнавчу значущість назви.

Статистичний практикум як різновид роботи передбачає міні-розвідки за таким орієнтовним алгоритмом:

1. Кількісні підрахунки топонімічних одиниць у творі, тексті.
2. Класифікація за різними параметрами: семантикою твірних основ, будовою, структурою, морфологічними ознаками, синтаксичною і стилістичною роллю.
3. Висновки про значення лінгвокраєзнавчої семантики номінації для усвідомлення концепції як окремих лексем, так і цілісного сприйняття твору.

Аналіз етнокраєзнавчої топонімії, що отримала нові семантичні конотації під час агресії та війни росії проти України (*ІР-ПІНЬ, БУЧА, БОРОДЯНКА, ІЗЮМ, БАЛАКЛІЯ, СУМИ, БАХМУТ, СОЛЕДАР, ВУГЛЕДАР, ХАРКІВ, ХЕРСОН, КРЕМІННА, ЛУГАНСЬК, КУП'ЯНСЬК, ШЕВЧЕНКОВЕ, ГРОЗА, МАР'ІНКА, АВДІЇВКА*) з точки зору дослідження специфіки функціонування одиниць літературно-художніх текстів на позначення місць трагедій і героїчного протистояння ворогу посідає важливе місце в межах курсу «Лінгвокраєзнавство»:

*в хуртовині днів цих всі ми змовники
називаємо на ім'я кожне місто
кожне село й місцину
кожну річку і кожну водойму
промовляємо вголос
Ізюм Волноваха
гора Кременець
Буча Вовчанськ
Харків (Н. Маринчак).*

Топонімна лексика вживається для ідентифікації персонажів за походженням, етнічною приналежністю, маркує й відображає культурні традиції різних народів, засвідчує принципи й норми етикету, специфічні ознаки комунікації певних регіонів інших країн, як-от земляцтво, сусідство, побратимство, які складають виразний матеріал для лінгвокраєзнавчих розвідок: «—О матка боска! — підскочив пан Спихальський. — То пан єсть земляк? Із Закопано-

го? А я із Круглика.. Чому ж пан зразу не сказав? Перепрошую пана Квочку — що нового в наших краях?» (В. Малик, «Таємний посол»).

Особливо плідними та пізнавальними в курсі «Лінгвокраєзнавство» виявляються завдання щодо систематизації та аналізу сенсів українського псевдонімікону, зокрема імен видатних діячів культурно-мистецького дискурсу, чиї прибрані імена, їх твірні основи пов'язані з етнонімами, макро- й мікротопонімами, гідронімами та іншими назвами як репрезентантами історико-культурологічних регіонів та їх прикметних етноспецифічних ознак (Григорій Квітка-Основ'яненко; Леся Українка / Лариса Косач; Агатангел Кримський; Марія Заньковецька; Панас Саксаганський; Козак Луганський / Володимир Даль; Козак Белебень, Хуторянин, Макогон, Ратай / Пантелеймон Куліш; Гуцул-Невір / Юрій Федькович; Осип з Буковини / Осип Маковей; Подолянин / Михайло Старицький; Б. Вільховий / Борис Грінченко), адже псевдоніми, зокрема й сучасні, є «цікавим джерелом вивчення й опису не тільки їх структурно-семантичних характеристик, а й лінгвокультурних ресурсів, зокрема здатності сценічного чи літературного псевдоніма набувати ознак етнокультурного концепту в національній картині світу з концентрацією національних смислів та асоціацій...» [Соприкіна В., Маленко О. 2021, с. 9].

Фольклорні тексти про Олексу Довбуша (народна пісня «Гаєм, гаєм зелененьким» («Пісня про Довбуша»), казка «Довбуш карає пана», легенди) засвідчують широку панораму топонімів Гуцульщини як самобутнього історико-культурного регіону й актуалізують семантику місця народження керівника опришків, окреслюють територію його діяльності — *Карпати, Гуцульщина, Черемош, Космач, Печеніжин / Печеніжка, Яблунів, Жаб'є, Ілець, Грибково, Поруб*, із якими пов'язані популярні сюжети і колоритна образність літературно-художніх текстів про Олексу Довбуша: «Страшний четвер» (1852) М. Устияновича, «Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест» (1862) Ю. Федьковича, «Петрії й Довбушуки» (1910) І. Франка, «Довбуш» (1920) Г. Хоткевича, «Довбуш» Л. Первомайського (1946), «Олекса Довбуш. Таємниця сили» (2020) В. Карп'юка, «Бартка Довбуша» Шмуеля Агнона. Самобутні топоніми й антропоніми постають на тлі оригінальної діалектної лексики в казці «Довбуш карає пана» (*процес — суд; процесуватися — судитися; правити — вимагати; бук — палиця, куля — сніп*), яка

поглиблює семантичну виразність та стилістичні колорити етнокультури Гуцульщини.

Літературно-художній та фольклорний дискурси постають сприятливим ґрунтом, де найбільш яскраво й оригінально виявляється лінгвокраєзнавча специфіка лексичних одиниць. У колі інших груп (етноніми, катойконіми, діалектизми) найбільш виразними репрезентантами краєзнавчої семантики постають власні назви, зокрема топоніми, а також лексика топонімного маркування, антропоніми певної місцевості, оскільки демонструють багатство та різноманітність значень і смислів, які дозволяють усвідомити оригінальні й неповторні риси історико-етнографічних регіонів, областей, країв, які у своїй єдності творять неповторну картину України з її самобутньою культурою, історією, мовою.

Топонімічні символи українського лінгвокультурного простору найбільш тісно пов'язані з проявами духовної й матеріальної діяльності, творчості народу, яскраво й колоритно представлені одиницями, які в художньому дискурсі засвідчують місцеву краєзнавчу семантику й стилістику, котра становить значний матеріал для подальших досліджень, перспективи яких вбачаються у більш глибокому й всебічному аналізі етнокраєзнавчих характеристик топонімів у різних жанрах фольклорного дискурсу та індивідуально-авторських стилях української та світової літератури.

У ході опрацювання лінгвістичного матеріалу літературно-художніх та фольклорних текстів в курсі «Лінгвокраєзнавство» відзначено, що індивідуально-авторські дискурси постають сприятливим ґрунтом, де найбільш яскраво й оригінально виявляється лінгвокраєзнавча специфіка лексичних одиниць. У колі інших груп (етноніми, катойконіми, діалектизми) виразними репрезентантами краєзнавчої семантики постають власні назви, зокрема топоніми, а також лексика топонімного маркування, антропоніми певної місцевості.

ПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Що таке ономастика? Назвіть розділи цієї науки, наведіть приклади онімів різних типів.
2. Які функції виконують антропоніми у фольклорних і літературно-художніх текстах?

3. Що таке топоніми? Назвіть їх основні типи. Прокоментуйте значення топонімів для аналізу лінгвокраєзнавчої специфіки соціокультурного простору.
4. Проаналізуйте один із творів, у якому вони відіграють провідну роль як маркери краєзнавчого колориту.

ЗАВДАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Визначте лінгвокраєзнавчий потенціал уривка із роману Ліни Костенко «Берестечко», проаналізуйте стилістичну роль функції окремих онімів.

*Отак живу. Молюсь до України.
Вона не чує. Але я молюсь.*

*МОЯ ДОБРИНЬ, ГОРБАТА ВІД ОБУХІВ!
Моя Гординь, щербата від неслав.
Моя Білобожниця, мій Богодухів,
моя Вознесенка, мій Богуслав!
Лавро моя! Мій колючий Тернопіль!
Вічний Ридомиль і вічна Ташань.
Білою Церквою в зоряний попіл
виросли храми твоїх ридань.*

*Дивинь моя, моя Пуща і проща.
Мій Добротворе, що в мене єдин.
Моя Дорожинка, моя Мирогоща,
мій Ніжин,
мій Любеч,
моя Мединь!
Умань моя, моя Горинь і Згубівко.
Радомко ранньої сивини.
Моя Божедарівко, Миролубівко,
Ганно-Зачатівко, сина зачни!
В Сумах Твоїх, у Твоїм Голосієві —
На весь Хрестипіль, Хрестища, Хрести —
Сина Славутича, сина Месію,
Сина Спасителя!.. А нас прости.*

*Прийшли... Спасибі... Ось мої полки.
Уже й знамена із лісами врівень.
Оце ж мої Волинці, Пінчуки.
Мої Драчі, Немиринці і Гнівань!*

*Шевці. Кравці. Броварники. Ткачі.
Дейнеки. Запорожці. Завірюхи.
Тютюнники. Кушніри. Орачі.
Прудіуси. Плачинди. Одчайдухи.
Урвитель. Іскра. Добош. Курінний.
Бандура. Скрипка. Явір. Кияниця.
Сірко. Буланій. Білий. Вороний.
Зозуля. Заєць. Куш, Перепелиця.*

*Ох, як вас люди називали ловко!
Некуйбіда. Майбоженко. Чумак.
Пустикота. Завернивовка.
Нетудихата. Неїжмак.
Неклепаний. Одливаний. Пекельний.
Попович. Молибога. Лихолат.
Мальований, Индутний і Субтельний.
Вернигора. Світайло. Семібрат.
Орленки, Удовенки, Бойчуки.
Синиці, Чайки!.. Хто там ще позаду?
Всі на цей час приявні козаки,
ударте в бубон і скликайте раду!
(Ліна Костенко. «Берестечко»).*

ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЇ

1. Горпинич В. О. Словник географічних назв України. К. : Довіра, 2001.
2. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування). Київ : Вища школа, 1979. 158 с. 2.
3. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. Кіровоград, 1994. Т. 1 (А–К). 160 с.; Т. 2 (К–Я). Додаток: А–К). С. 163–383.

4. Лабінська Г. Топоніміка. Навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 274 с.
5. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К. : Академія. 2014. 544 с.
6. Муромцев І. В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). 1966.
7. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля.. К.: Наукова думка, 1979. 104 с.
8. Петрова Озель Л. П. Імена у фольклорному дискурсі: етнокультурний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2022. № 23. Том 2. С. 41–47.
9. Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство як освітній інструмент засвоєння української мови й культури (на зразках культурно маркованої лексики). *Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти* : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. С. 34–65.
10. Петрова Озель Л. П. Топоніми в романі Володимира Малика «Таємний посол»: склад, структура, функції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2022. № 57. С. 63–67.
11. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2023. № 60. С. 36–39.
12. Петрова Озель Л. П. Топонімія літературно-художнього назвотворення (структурно-семантичний та лінгвостилістичний аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2023. № 64. С. 110–113.
13. Поетична топоніміка. Альманах. Хмельницький: ФОП Цюпак, 2015. 228 с.
14. Редьква Я. Гідронімія Західного Поділля: дис. ...канд. філолог. наук. Чернівці 1998. 203 с.
15. Сокіл-Клепар Н. Мікротопоніми в усній народній творчості. *Вісник Львівського національного університету*. 2020. Вип. 72. С. 193–199.
16. Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. К., 2008.
17. Тищенко К. Іншомовні топоніми України: етимологічний словник-посібник. К. : Мандрівець. 2010.

18. Тищенко К. Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти. К. : НТУУ, 2012.
19. Торчинський М.М. Етнокультурна знаковість власних назв. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. Серія: Мовознавство. 2011. № 1 (20). С. 123–129.
20. Янко Т.М. Топонімічний словник України: Словник-довідник. К. : Знання, 1998. 432 с.

ЛЕКЦІЯ 4

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ: ЕТНОКРАЄЗНАВЧИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

1. Промисли й ремесла у традиційній українській культурі.
2. Лексика промислів і ремесел: основні тематичні групи.
3. Художньо-стилістична специфіка промислово-виробничої лексики у творах українських класиків.
4. Антропонімія й топонімія: зв'язок із традиційною промислово-ремісничою культурою.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Культура промислово-ремісничого виробництва складає вагому частку національної культури українського народу: оригінальна вишивка з її місцевою специфікою, символіка писанкарства, традиції ковальства й деревообробки, різноманітність технік і мотивів ткацтва й килимарства, неперевершені смакові якості кулінарних виробів, вишуканість ювелірних прикрас і повсякчасна потреба вдосконалення зброярства відомі світові, відображать світоглядні особливості народу, репрезентують його етнічну специфіку, ментальні характеристики, засвідчують загальнонаціональні й локальні риси.

Розвиток промислів і ремесел як вагомої частки етнокультурного простору сприяє збагаченню мови назвами традиційних і нових типів виробів, технік, інструментарію, матеріалів, мотивів, символів, способів реклами, популяризації й торгівлі, менеджменту й маркетингу, прийомів і способів відродження давніх видів майстерності, передачі досвіду, що сприяє пошуків міжнародної комунікації, налагодженню культурного туризму й дипломатії, зміцненню іміджу українського мистецтва як автентичного, самобутнього й оригінального.

Дослідження особливостей становлення й розвитку промислово-виробничих процесів та їх фіксації у лексико-семантичній системі української мови, зокрема в їх локально-регіональних різновидах, представлених місцевими рисами лексичного складу, постає як актуальна й злободення лінгвокраєзнавча проблема.

Спираючись на попередні дослідження [Українське буття у слові й тексті: студії з лінгвоукраїнознавства 2022, с. 85–88; Петрова Озель Л. 2017, с. 58–68], визначаємо певні відмінності у розумінні основних понять: **промисли** осмислюємо як зумовлені календарно-побутовими, економічно-господарськими потребами, усталені традицією, життєво необхідні види громадської й індивідуальної діяльності (лісові (вирубка лісу й лісосплав) та лісохімічні промисли (поташний (будництво), селітерний, смолокуріння, дігтярний), соляні (солевидобуток і солеваріння, транспортування солі), чумацький, свічкарний, цегельний, рудний, металургійний, каменетесний, миловарний, напірний, червцевий, збиральний, млинарство, гуральництво, викурювання горілки, броварництво, медоваріння, землеробство (хліборобство, садівництво, городництво), скотарство, мисливство, рибальство, бджільництво (бортництво); **ремесла художні** — види професійної діяльності, які вимагають більш складного устаткування, більш тривалого навчання, організації праці, передачі досвіду від покоління до покоління із збереженням історико-етнографічних, художньо-декоративних, естетичних та регіональних особливостей (гончарство, деревообробка, ткацтво, килимарство, вишивка, гаптування, вибійка, розпис, ковальство, писанкарство, гутництво, виготовлення народних музичних інструментів тощо) [Петрова Озель Л., 2023].

Аналізуючи характерні особливості лексики діалектів, С. Бевзенко відзначає деталізацію назв спеціальних галузей господарства як одну з її провідних ознак: у говірках нижнього Подністров'я відомо близько десяти видів сіток, кожен із яких має свою назву: *невід, гура, ланташ / латаш, одороба / годороба, турбук, трандадай* та ін. (Бевзенко С., 1980, с. 192), «...в українських говорах району Карпат широко представлена вівчарська, взагалі тваринницька, лісорубська лексика, а в закарпатських – виноградарська, садівницька та ін., в поліських — лексика, пов'язана з льонарством, коноплярством, дігтярним промислом, в приморських районах — з рибальством і т. д.» (Бевзенко С., 1980, с. 191).

В окрему групу діалектної лексики як одного із провідних репрезентантів краєзнавчої семантики Ф. Жилко виокремлює лексику, що відображає виробничі й соціальні відносини, зокрема «лексику народного ремесла: кравецтва, шевства, кушнірства, ткацтва, шаповальства, гончарства, столярства, ковальства, різьбярства, дідгярства та ін.» (Жилко Ф., 1966, с. 131).

Лексика промислів і ремесел як маркер лінгвокраєзнавчої семантики у фольклорних та літературних текстах

У курсі «Лінгвокраєзнавство» здобувачі вищої філологічної та мистецької освіти аналізують збірки усної народної творчості, зокрема працюють над пошуком, описом та систематизацією лексики промислів і ремесел у різних видах фольклорних жанрів, відзначають регіональну специфіку лексем, що репрезентують художньо-декоративну майстерність, зокрема у прислів'ях і приказках, віднаходять регіональні варіанти зразків про діяльність майстрів ковалів, деревообробників, ткачів тощо: *Без плуга не орач, без молота — не коваль; В доброго коваля завше гроші є; На те коваль держить кліщі, щоб у руки не пекло; На те коваль кліщі має, щоб рук не попекти; На те коваль кліщі держить, щоб рук не попекти; Недаремно коваль держить кліщі; Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує; І коваль, і швець, і кравець, і на дуду грець; Без сокири не тесляр (плотник), без голки не кравець; Кравець кравця по наперстку знає; Не було з ткача багача, а з швачки багачки; Нема в світі (краще) як бондареві: стук, стук — і п'ятак до рук*, виконують завдання на пошук локальних відповідників, різновидів чи варіантів у фольклорних текстах різних історико-етнографічних регіонів.

Як зазначають в історико-культурологічній розвідці «Етнографічні групи Карпат. Бойки» Р. Кирчів та О. Кузьменко, у бойківських піснях «згадується про різні відхожі промисли, де один із найдавніших — це транспотування солі з місцевих солеварень («Ой поїхав мій миленький з гурманами, з сіллю»); «про тяжку працю й мізерні заробітки лісоруба, про побут, поневіряння, про сповнену небезпек роботу сплавляння дерева («бокоруші»); про роботу на нафтових промислах у місті Бориславі («Боруславка») (Етнографічні групи Карпат. Бойки, 2020, с. 416):

*Ой піду я в Боруславку грошей заробляти,
Як ся верну з Боруславки, буду газдувати.*

Відзначаючи цінність записів «Галицьких народних казок» (1895) Осипа Роздольського, автори словника-довідника «Українська фольклористика» (за ред. М. Чернопиского) серед прикметних ознак збірника називають лексику, що позначає вироби майстрів, реалії місцевого народного побуту, зокрема локальні назви одягу, прикрас, посуду, знарядь праці:

спенцер — жилетка або куртка з домотканого полотна;

сподні — штани;

пасьованці — чоботи, припасовані до форми ступні, а не безформенні для перевзуття на праву або ліву ногу;

волоки — довгі ремінці чи шнурки з вовни;

пацьорки — намисто;

нецьки — ночви;

горнец — горщик;

хохля — ополоник;

полумацок — полумисок, півмиски;

коцюба — кочерга;

терлиця — терниця (Українська фольклористика, 2008, с. 63).

Визначаючи жанрову різноманітність міського фольклору автори словника вказують на побутування виробничих і рекламних приказок, пісень, вигуків майстрів (кравців, шевців, кушнірів, друкарів та ін.), продавців, що виникли з розвитком ремесел і торгівлі, мають чітку ритмічну структуру, особливу інтонацію, різноманітні емоційні відтінки (Українська фольклористика, 2008, с. 250).

Лексика різноманітних видів і способів господарювання, художньо-декоративної обробки виробів традиційної народної культури Слобожанщини широко представлена у творах Г. Квітки-Основ'яненка назвами промислів і ремесел: *чумацтво, прядіння, праця на мойках (обробка вовни), ткацтво, коцарство, шевство, чоботарство, сницарство, шинкарство, гуральництво, виготовлення різних видів борошняних виробів, чумацтво, рибальство, мисливство*, зокрема в контекстах, що засвідчують концепт ярмарку як колоритного образу-символа української і світової літератури, засвідчення етнокультурного різноманіття, де широко представлена ремісничо-промислова лексика із вказівкою на традиції передачі досвіду, майстерності: *«То наступало парубоцтво: шевчики,*

кравчики, ковалі, свитники, гончарі і зо всякого ремесла бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькові сини — зібралися на ярмарок погулять» (Г. Квітка-Основ'яненко, «Салдацький патрет»); концепція оповідання виражена фразеологізмом, що становить його мораль і провідний наратив («*Знай швець своє шевство, а в кравецтво не мішайся»*), семантичним стрижнем якого є лексеми — назви популярних ремісничих професій.

Торгівельно-візницький промисел — *чумацтво* та його лексико-семантичні інтерпретації представлені у творах Г. Квітки-Основ'яненка, де традиційне заняття постає як провідний напрям діяльності, що користувався популярністю й пошаною в громадах Слобожанщини та інших регіонів, трудомісткий, пов'язаний із тривалими мандрями й небезпеками, але прибутковий та статусний: «*Слава тобі, господи! Є воликів пар, може, двадцяттеро; ходимо у Крим за сіллю і за рибою на Дін, і усякую хуру беремо, чи у Кирсон, чи ув Одесу* (Г. Квітка-Основ'яненко, «Сватання на Гончарівці»), що знайшов художнє втілення в усній народній творчості, зокрема чумацьких піснях.

Дослідження й аналіз лексики *ярмаркового промислу* в літературно-художніх текстах як найбільш колоритних репрезентантах місцевої культури дають підстави висновкувати, що ця лексична група є однією із найбільш репрезентативних у мовотворчості Г. Квітка-Основ'яненка, представлена зокрема топонімною лексикою, що відтворює географію торгівельної, економічної, господарської, ремісничо-виробничої логістики, а також засвідчена розгалуженою системою тематичних груп номінацій, що яскраво й колоритно демонструють українську матеріально-побутову та духовну культуру.

Яскраві й колоритні риси менталітету слобожанок фіксують лексеми — *козир* (за Великим тлумачним словником сучасної української мови, у картярській грі — карта тієї масті, що оголошується старшою та б'є будь-яку карту інших мастей; друге — *козир-дівка* (розм.) — про сміливу, спритну, гостру на язик дівчину), що передає життєву енергію, лідерські здібності; *перекупка / перекупниця від перекупник «той, хто перекупує що-небудь: О, та баба ж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха... Узялася над усіма перекупками отаманувати і від десятицьких, від голови та й від самого писаря оборонять; тільки щоб усі перекупки її слухали, і, що скаже, щоб сповняли, і, чого*

потребує, щоб поставляли (Г. Квітка-Основ'яненко, «Сватання на Гончарівці»), а також номінації на означення видів кулінарної й торгівельної діяльності слобожанок, що протиставляються назвам землеробської і хліборобської праці, — *перекупки, бублейниці, полянишниці, сластьонниці, базар / мужик, хлібороб*: «*Не віддавай мене, мамо, за мужика, за хлібороба, я собі дівка не проста: мій дідусь та був на Іванівці попом; та його мати — що вона проти мене? Вона сластьоним торгувала, а я собі бублейниця, та ще й перва по базарю*» (Одарка, Сватання на Гончарівці) (Г. Квітка-Основ'яненко, «Сватання на Гончарівці»).

Назви промислів і ремесел з їх основними типологічними різновидами, оригінально представленими в літературно-художньому й фольклорному дискурсі, зокрема творах Г. Квітки-Основ'яненка номінаціями чумацького промислу, ярмаркового, ткацького (килимарство, коцарство), шевського, кравецького, чоботарського та їх інструментарію, лексичними одиницями, що представляють вікову, соціальну, естетичну та національно-регіональну специфіку одягу, тканин, взуття, інтер'єру та екстер'єру житла, макрорі мікротопонімами служать мовно-стилістичним фоном для локалізації подій і явищ, надання їм яскравого та виразного місцевого колориту, представляють цікавий та змістовний матеріал для лінгвокраєзнавчих досліджень.

Дослідження лексики промислів і ремесел привертає увагу українських лінгвістів. Досвідчений філолог і уважний культуролог-українознавець Ольга Муромцева відзначає новаторство Івана Франка у зображенні традиційних на теренах України промислів, ремесел, виробничих процесів — випалювання деревного вугілля, добування нафти, закладання будинку, а також у використанні лексики цих галузей, зокрема вузькоспеціальної місцевої термінології: «Особливо повно представлена лексика на позначення різних трудових процесів, серед них насамперед терміни нафтового промислу: нафтові копальні (закопи, кип'ячка, ропа, ріпник, либак, кибелькобра, линва, нафтові сопухи, полуйки, штольня, шахта, дзюбик та ін.). Знайшла відображення у І. Франка лексика інших сфер виробничої діяльності людини — вуглярства, вівчарства, сільського господарства» (Муромцева О., 2008, с. 185).

Використовуючи наявні в науковому обігу словники топонімної лексики, праці провідних ономастів, здобувачі вищої філологічної освіти в межах практичних занять із курсу «Лінгвокраєз-

навство» виконують завдання з укладання реєстрів топонімних одиниць на позначення як адміністративно-територіальних, так і природно-ландшафтних реалій, твірні основи яких пов'язані із назвами традиційних промислів і ремесел, створюють супровідні лінгвокраєзнавчі коментарі до них, де відзначають місцезнаходження об'єкта, звертають увагу на його історію, етимологію назви, приналежність до певної історико-етнографічної місцевості, простежують зв'язки топоніма з апеллятивною лексикою, іншими видами онімів, зокрема антропонімами, гідронімами, оронімами, дромонімами, дримонімами.

Серед функційних репрезентацій лексики етнонаціональної та історико-культурологічної маркованості у курсі «Лінгвокраєзнавство» вирізняємо номінації, що представляють звичаї й традиції промислово-виробничої майстерності українців як етносу — творця оригінальних видів господарсько-економічної, торгівельної та художньо-декоративної діяльності, які мають як спільні загальнонародні, національні ознаки, так і відзначаються специфічними локально-культурними рисами, що засвідчує систематизація, детальний розгляд та опис краєзнавчої лексики.

ПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Яке значення лексики промислів і ремесел для розвитку української мови й культури?
2. Яка відмінність між поняттями промисли й ремесла? Дайте визначення цим поняттям.
3. Наведіть приклади лексики промислів і ремесел різних галузей діяльності.
4. Прокоментуйте стилістичну роль номінацій промислово-ремісничої культури у фольклорному й літературно-художньому дискурсі.

ЗАВДАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Підготуйте повідомлення про лексику промислів і ремесел у творчості Г. Квіки-Оснот'яненка, І. Франка, М. Костомарова, В. Малика, інших (на власний вибір).

2. Простежте на прикладах особливості вживання лексем із сфери промислово-ремісничої культури в українських прислів'ях та приказках (інших жанрах фольклору).
3. Укладіть словник лексики одного із видів промислів або ремесел (10-15 номінацій), поясніть їхнє значення, лінгвокраєзнавчу специфіку та актуальність вивчення на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЇ

1. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
2. Гриценко П. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження. Мова і культура. 1986.
3. Горсики з борщівського краю. Колекція віри Матковської. Фотоальбом. Тернопіль: ZAZA PRINT, 2019. 45 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. Монографія. К. НДІУ. 2007.
5. Клименко Н. Б. Матеріали до словника назв одягу українських східностепових говірок. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць*. Вип. 19. Донецьк: ДонНУ. 2009. С. 229–235.
6. Кривенко О., Павлів В. Енциклопедія нашого українознавства. Х. : Фоліо, 2012. 139 с.
7. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К. : Академія. 2014. 544 с.
8. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Х., 2008. 229 с.
9. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ : ХІФТ, 2022. С. 71–93.
10. Петрова Озель Л. П. Лексико-семантична типологія промислів і ремесел у художньому дискурсі Миколи Костомарова. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ. 2017. Вип. 4. С. 58–68.

11. Петрова Л. П. Характер народу та лексико-семантичні засоби його вираження в оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка “Салдацький патрет”. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2003. Вип. 11 (Ч. 1). С. 126–133.
12. Словник символів культури України. За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. Київ : Міленіум, 2005. 351 с.
13. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
14. Стельмащук Г. Г. Українське народне вбрання. Львів: Література та мистецтво, 2019. 256 с.
15. Таранущенко С. Знищені шедеври української дерев'яної архітектури. Х.: : Видавець Олександр Савчук. 2021. 224 с.
16. Ткаченко О. Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу. К. : Грамота, 2006. 236 с.
17. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. 288 с.
18. Українці: Свята. Традиції. Звичаї. Уклад. І. Коверець, Донецьк: Альфа-Прес, 2004. 304 с.
19. Чумарна М. На полотні вічності. Таємниці вишивки і вишивання. Тернопіль: Богдан, 2021. 144 с.
20. Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології. Євген Шевченко. К. : Артанія, 1997. 312 с.
21. Шевцова Г. Генеза української дерев'яної церкви: світовий контекст і унікальність. Х.: Видавець Олександр Савчук. 2019. 276 с.
22. Шкрібляк М. Смаки Буковини. Гастрономічний путівник традиційної кухні. Чернівці : Видавництво 21, 2022. 416 с.

ЛЕКЦІЯ 5

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ЯК МАРКЕР ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧОГО КОЛОРИТУ

1. Поняття про діалектизми і їх типи.
2. Наріччя української мови: лінгвокраєзнавчі характеристики.
3. Лінгвокраєзнавча специфіка діалектної лексики.
4. Діалектизми у творах українських класиків та фольклорних текстах.

МАТЕРІАЛИ ЛЕКЦІЇ

Знання особливостей українських говорів, діалектних систем сприяють більш поглибленому усвідомленню законів історичного розвитку мови, допомагають простежити еволюцію спільнот у різних історико-культурних регіонах, описати й проаналізувати специфіку функціонування місцевих варіантів української мови, помітити й схарактеризувати особливості міжкультурної комунікації у творах класиків художньої літератури, відзначити вплив лексики діалектного походження на формування індивідуально-авторського стилю письменників.

Дослідження діалектної лексики як джерела лінгвокраєзнавчої інформації в курсі «Лінгвокраєзнавство» ґрунтується на основних положеннях праць учених-діалектологів: Павла Гриценка, Степана Бевзенка, Івана Матвіяса, Олени Курило, Наталії Тимченко, Петра Ткачука, Костянтина Михальчука, Теодора Баймута, Наталі Хобзей, Миколи Никончука, Жанни Колоїз, Галини Гримашевич, Анатолія Сагаровського, Руслана Сердеги.

Знання та розуміння динаміки, синхронії та діахронії діалектологічних процесів необхідні для розуміння мови давніх пам'яток, творів художньої літератури, оскільки без спеціальної підготовки, заглиблення в історію краю, його побуту, соціальних процесів, комунікації, менталітету для читача творів українських письменників М. Шашкевича, І. Вагилевича, Ю. Федьковича, І. Франка,

В. Стефаніка, Л. Мартовича, М. Черемшини, О. Кобилянської та ін., чимало важливих смислів, зокрема пов'язаних із розумінням регіональної, крайової, локальної самотності текстів видатних митців слова можуть залишитися незрозумілими або не повною мірою усвідомленими через наявність у них лінгвокраєзнавчих особливостей яскравих та оригінальних говорів, активно досліджуваних як сучасними науковцями, так і їх попередниками Ю. Шевельовим, І. Дудюю, Ж. Колоїз, Л. Коць-Григорук, М. Онишкевич, Я. Пурую, К. Дудкою, Г. Ступінською, Н. Хібебою, Н. Хобзей, О. Муромцевою, Я. Битківською.

Діалектизм (від грец. *διάλεκτος* — наріччя, говір) — позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Використання діалектизмів становить відступ від чинних на певному етапі розвитку норм літературної мови з певною стилістичною настановою (мовна характеристика персонажів, відтворення локального колориту описуваних подій та ін.). Функціонування діалектизмів в усному мовленні може зумовлюватися як цільовою стилістичною настановою мовця, так і недостатнім володінням літературною мовою (П. Гриценко).

Наголошуючи на взаємозв'язках між літературною мовою та діалектами, Іван Матвіяс у висновках до монографії «Українська мова і її говори» (1990) зазначає: «Літературна мова живиться соками народних говорів, народні говори завдяки літературній мові набувають більшої суспільної значимості. Літературна мова несе в собі всесвітнє духовне багатство, народні говори відбивають коріння і складну історію українського народу» (Матвіяс І., 1990, с. 161). Учений резюмує, що народні говори найбільш яскраво «просвічуються крізь мову художньої літератури, оскільки творчість видатних українських письменників (прозаїків, драматургів, поетів) завжди позначена колоритом рідного для них говору», а також зазначає, що із середньонаддніпрянським говором пов'язана мовотворчість І. Котляревського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, Т. Шевченка, Л. Глібова, і. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, В. Самійленка, А. Тесленка, М. Рильського та інших; слобожанським — Г. Квітки-Основ'яненка, П. Грабовського, Я. Щоголева, П. Панча; степовим — М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, В. Сосюри, Ю. Яновського, І. Микитенка, східнополіським — П. Куліша, С. Васильченка, П. Тичини, О.Довженка, волинським — Л. Українки, подільським — С. Руданського, А. Свидницько-

го, М.Коцюбинського, Ю. Смолича, М. Стельмаха, наддністрянським — М. Шашкевича, Я. Головацького, О. Маковея, Степана Тудора, покутським — В. Стефаніка, Л. Мартовича, буковинським — О. Кобилянської, гуцульським — Ю. Федьковича, Марка Черемшини, Д. Павличка, закарпатським — І. Чендея, ф. Потушняка (Матвіяс І., 1990, с. 161–162).

Осмилюючи співвідношення в мовній системі місцевих діалектів особливого, специфічного і спільного, загального, яке в процесі розвитку мови змінюється, С. Бевзенко наголошує на розрізненні діалектів ближчих або й зовсім близьких до літературної мови та більшою чи меншою мірою віддалених від неї (Бевзенко С., 1980, с. 5).

Діалектизми у творах письменників різних періодів виконують важливу функцію збереження місцевих природних і культурологічних ландшафтів і колоритів, які поступово зникають через появу нових реалій, втрату носіїв діалектного мовлення, стандартизацію, уніфікацію мови й культури.

Залучення діалектизмів додає художнім текстам локальних особливостей, наповнює місцевими смислами та сприяє увиразненню самотніх ознак краю; художня інтерпретація етноспецифічної лексики створює у читача відчуття причетності до певного регіону, допомагає осмислити світогляд і менталітет його мешканців, заглибитися в історичні обставини, досягнути як традиційну й звичаєву культуру краю, так і сучасну, модерну.

Місцева лексика гуцульських, бойківських, волинських, подільських, галицьких говірок у творах Дмитра Павличка, Софії Андрухович, Марії Матіос, Тараса Прохаська, Юрія Винничука, Анатолія Дністрового, Олександра Ірванця, Василя Кузана, Наталки Матолінець, Вікторії Амеліної, Юліани Нестерович, Максима Кривцова, Мирослава Лаюка, дозволяють зануритися у побут і культуру Галичини та інших західноукраїнських регіонів; Сергій Жадан, Євген Положий, Тамара Горіха Зерня, Володимир Вакуленко, Павло Вишебаба, Наталка Маринчак, Марко Терен, Юлія Баткіліна, Світлана Васильченко, Валентин Терлецький, Іван Перепеляк, Ірина Мироненко, Ніна Супруненко, Олександра Ковальова, Людмила Охріменко, Анастасія Левкова, Олексій Вишник використовуючи східно- та південноукраїнську діалектну лексику, створюють образи й картини, які увиразнюють місцеву специфіку півдня й сходу,

зокрема Слобожанщини, що дозволяє всебічно охопити етнокультурну різноманітність України.

Розрізняють діалектизми *акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні* (П. Ю. Гриценко).

- Лексичні діалектизми розглядають як найбільшу групу; серед них розрізняють власне *лексичні* діалектизми і *етнографізми*. Лексичні діалектизми становлять дублети до літературних відповідників (*лєгінь* — парубок, *тáйстра* — торба, *пéрун* — грім, *фудульний, бұтний* — гордий, *мéва* — чайка).
- Етнографізми (від дав.-гр. ἔθνος — «народ» та γράφω — «пишу») — різновид лексичного діалектизма, назва предмета або поняття, вивченням яких займається етнографія. Етнографізми характерні для описів і характеристики побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнографічного регіону.

Серед етнографізмів виділяють тематичні групи.

- Назви обрядових страв: *калита, коровай, крашанка, кутя, коливо, лежень, паска, узвар, шишки, шулики*.
- Назви напоїв: *варенуха, запіканка, медовуха, сита, спотикач*.
- Назви традиційних будов та їхніх елементів: *гражда, колиба*.
- Назви предметів традиційного інтер'єру: *мисник, піл*.
- Назви елементів традиційного костюму: *жупан, черевики, гугля, кептар, запаска, очіпок*.

Якщо власне лексичні діалектизми постають як своєрідні дублети до загальноновживаних слів: *трускавки* (полуниці), *маржина* (худоба) тощо), то етнографічні діалектизми (назви місцевих реалій і понять, що не відомі або не використовуються поза межами певного говору чи групи споріднених говорів) зазвичай не мають відповідників у загальнонародній мові, а означувані ними реалії й поняття або передаються описово, або позначаються тими самими словами, що й у говорах: *пlachинда* (вид печива), *гачі* (вид штанів) тощо.

Аналізуючи краєзнавчу специфіку діалектної лексики, враховуємо висновки С. Бевзенка про спеціальну лексику, що стосуєть-

ся різних галузей господарства, оскільки «...в українських говорах району Карпат широко представлена вівчарська, взагалі тваринницька, лісорубська лексика, а в закарпатських – виноградарська, садівницька та ін., в поліських – лексика, пов'язана з льонарством, коноплярством, дігтярним промислом тощо, в приморських районах — з рибальством і т. д.» (Бевзенко С., 1980, с. 191–192). Зокрема вчений-діалектолог на основі принципу співвідносності розрізняє два типи діалектних відмінностей у лексиці: протиставні (співвідносні) і непротиставні (неспіввідносні), перші з яких позначають цікаві для вивчення краєзнавчого контексту лексеми, відсутні в інших діалектах, оскільки такі одиниці не мають відповідних предметів чи понять, серед яких «переважно термінологічна лексика, пов'язана зі спеціальними галузями господарства, зі специфікою економіки і побуту певного краю, його географічним положенням, із специфікою матеріальної культури тощо», зокрема лексика «специфічномісцевого одягу» (*лейбик / лайбик, кептар, петек*), назви місцевих страв (*кулеша, дзяма, суканиця*) в районі Карпат (Бевзенко С., 1980, с. 177–178).

Відзначаючи неповторну особливість кожної територіальної діалектної одиниці, І. Матвіяс підкреслює, що межі між територіальними діалектними одиницями, як правило, не визначаються абсолютно точно, оскільки «немає загальновстановленого чіткого критерію, за яким говірки відмежовуються одна від одної», а «для наукового вивчення діалектної мови потрібнішим стає виділення говорів і наріч» (Матвіяс І., 1990, с. 11).

Лінія, нанесена на діалектологічну карту, що відмежовує один говір від іншого або мовні явища між собою, називається *ізоглосою* (гр. *issos* — рівний, однаковий і *glossa* — мова); на пограниччі (межі) говори скупчуються, тоді на карті їх розмежовує *пасмо ізоглос*. Переважно на основі пасом ізоглос визначаються межі говорів і наріч. Враховуючи пасма ізоглос та сформовані на їх основі межі говорів і наріч, українську діалектну мову поділяють на три наріччя: *північне, південно-західне і південно-східне*.

Північне наріччя охоплює територію Чернігівської обл., північні райони Сумської, Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської обл., ряд південних районів Білорусії.

Серед лексичних особливостей **східнополіських** говірок Ф. Жилко у книзі «Говори української мови» (1958) називає такі:

живець — джерело;
коновка — дерев'яне відро;
ліса — драбина;
лодя — водяний млин;
лодяк — млин на човнах;
обрость — пагінці;
перст — грудка землі;
портина — полотно з льону, конопель;
трям — сволок у хаті;
хупавий — красивий, прибраний, чепурний;
хупавка — красива жінка;
шанька — торбина у пастухів тощо (Жилко Т., 1958, с. 34);

лексика середньополіських говірок:

лядо — високе місце в лісі;
груд — шпиль, горб;
опулок — обрізок колоди;
раж — дерен, верхній трав'янистий шар ґрунту;
ражина — зрізаний кусок ражу;
смолінка — соснове дерево, дрова;
стебка — кладова, що зимою може отоплюватися тощо (Жилко Т., 1958, с. 41);

лексика західнополіських говірок:

кусник, кусинка — хустка;
лежак — сушняк;
омаста — жир;
паранина — місце в полі для випасу;
пуд — страх;
сочінь — квітень;
цвіліти — турбувати тощо (Жилко Т., 1958, с. 46).

Південно-західне наріччя поширене на території Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської обл., у південних районах Житомирської, Рівненської, Волинської обл., у деяких районах Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської обл., частково в Польщі, Словаччині, Румунії.

До складу південно-західних говірок Ф. Жилко уналежнює наддністрянські, надсянські, гуцульські, буковинсько-покутські

(надпрутські), подільські, волинські, карпатські (бойківські, закарпатські / середньозакарпатські, лемківські).

Для прикладу лексики **подільських** говірок наводить такі одиниці:

бульба — ріпа;

ґрالی — залізні вила;

дилина — товста дошка;

калабатиня — калюжа;

ковтки, кульчики — сережки;

коминок — димар;

лиґати — ковтати;

мерва — дрібна солома;

одая — хутір, оселя за селом;

пасія — злість;

пасіювати — злитися;

писки — губи;

рипа — урвище, косогір;

хустя — білизна тощо (Жилко Т., 1958, с. 110);

лексика закарпатських (середньокарпатських) говірок:

гайран — ворон;

говля — черногуз;

застава — прапор;

ярь — весна;

яриць — ячмінь;

клепач — молоток;

кляганиць — холодець;

ковач — коваль;

кромпля — картопля;

лада — скриня для одягу;

лазиво — драбина;

обраця — фотографія;

ожиця — ложка;

пелевня — клуня;

пируг — вареник;

піпка — люлька;

пітя — курча;

пічиня — сало;

ріпа — картопля тощо (Жилко Т., 1958, с. 132–133).

Південно-східне наріччя охоплює територію Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської, Харківської обл., більшу частину Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської обл., південні райони Київської і Сумської обл. Говірки південно-східного наріччя української мови є на території Криму, а також у суміжних з Україною районах Курської, Белгородської, Воронежської, Ростовської областей і Краснодарського краю.

До південно-східних говірок діалектологи традиційно відносять середньонаддніпрянські, слобожанські та степові.

Приклади місцевих слів **слобожанської говірки**:

бурта — купа;

благий — хворий;

збір — молочні продукти;

козубка — лубковий кошик;

побатувать — порізати великими шматками;

пособа — допомога;

робло — виріб;

трапок — слід, стежка тощо (Жилко Т., 1958, с. 164);

степових говірок:

крилаш — помічник бригадира рибалок;

сподовик — рибалка, що тягне нижню частину невода;

тягульщик — рибалка, що ловить рибу сітками;

гард — спорудження для виловлення риби тощо (Жилко Т., 1958, с. 170).

Серед письменників, у творчості яких побутують елементи східнополіських говірок, Ф. Жилко називає І. Некрашевича, Г. Барвінок, Л. Глібова, П. Тичину, західнополіські — у «Слові о полку Ігоревім», творах Лесі Українки, степові говірки — у І. Карпенка-Карого, Ю. Яновського, лемківські — С. Чорнобривця, І. Чендея, подільські — у С. Руданського, М. Коцюбинського, буковинсько-покутські — В. Стефаника, Л. Мартовича, гуцульські — у Марка Черемшини, М. Стельмаха (Жилко Т., 1958, с. 172 с.).

Детальне вивчення діалектів та говорів української мови, їх головних ознак і добір прикладів (лексем-діалектизмів, зокрема назв матеральної та духовної культури) може здійснюватися в ході «Діалектологічного практикуму» як однієї із форм робіт у курсі «Лінгвокраєзнавство», завдання якого полягають у збиранні

й опису діалектного матеріалу, його систематизації, укладанні мінісловника діалектизмів, створенні лінгвокраєзнавчих коментарів до окремих лексем за такою орієнтовною схемою: значення слова, ареал поширення, словотвірний ланцюжок, місце у синтаксичних конструкціях; відзначення етнокультурного, фольклорного та літературно-художнього контексту; специфіка вживання в живому мовленні та творах художньої літератури; паспортизація у лексикографічних працях; укладання схеми колокацій до слова-діалектизма, визначення серед слів-діалектизмів історизмів, архаїзмів, етронімів, екзотизмів, фольклоризмів, етнографізмів.

Докладний розгляд та аналіз краєзнавчого компонента семантики діалектних одиниць, а також тих, що позначають оригінальні ознаки культури й побуту, передбачає залучення таких типів завдань:

- аналіз лексико-семантичних особливостей різних жанрів календарно-побутових творів (веснянки, гаївки, щедрівки, колядки, риндзівки тощо) та відзначення ролі діалектної лексики в них;
- коментарі щодо походження та семантики окремих тематичних груп: назв танців, пісень, ігор різних регіонів України (*аркан, коломийка / Гуцульщина; подоляночка, подільська купальниця / Поділля; буковинські забави / Буковина; слобожанська полька, богодухівська метелиця / Слобожанщина*);
- назв автентичного місцевого одягу й аксесуарів, ювелірних прикрас (*гуня-коцованя; кептар; баршівка / крисаня; крашениці; згарда, пацьорки, кептар / Гуцульщина; горсик* (вишита жилетка), *каптур* (розшитий різнокольоровими нитками жіночий головний убір), *нагрудки* (вузькі смуги вишивки, що сягають від коміра до стану), «*баламути*» (перламутрове намисто) / Поділля, *камізька* (жилет), *вельон* (серпанок із тюлю, шовку або мережива, весільний головний убір нареченої) / Галичина; *сардак, манта, тайстра, мерцішор; горботка* (поясний чорний одноплатовий жіночий одяг, тканий з овечої вовни) / Буковина, *йолом* (смушева шапка, повстяний шолом) / Полісся;
- назв страв та інших атрибутів культури харчування (*бануш, бриндзя / Гуцульщина, маїна* (святковий завиванець з яловичиною і локшиною, весільна страва єврейської бу-

- ковинської кухні) / Буковина, *грис* (квас із запарених житніх висівок) / Поділля, *андруди* (вафлі), *галяретка* (желе, мармелад), *зупа* (суп) / Галичина;
- посуду (*гладишка* / Волинь); (*кобушка*, *кушин* (глечик) / Слобожанщина, *гладун* (глечик) / Буковина; *вареха* (дерев'яна ложка), *гальба* (кухоль) / Галичина; інструментарію для господарської діяльності (*клевець* (молоток) / Волинь, *топірець* / Гуцульщина);
 - різних типів етикетних форм — привітання, побажання, компліменту (*магай-бі* / Волинь);
 - назв екстер'єру та інтер'єру традиційного житла (*кренденс* (шафа зі скляними дверцятами) / Галичина, *скамнічка* (ослін, ослончик), *скорець* (вузький довгий килим), *палатарі* (невеликі барвисті килимки), *окрайки* (килими із кольорової вовни) / Волинь), *накидка*, *настільник* (скатерка) / Слобожанщина);
 - назви календарно-обрядових свят та подій річного циклу (*Красноільська Маланка* / «Переберія» / Буковина, *редути*, *досвітки* (вечорниці) / Поділля);
 - назв видів ремесел і промислів, а також типів художньо-декоративних виробів (*сиваки*, *чорна*, *сива*, *задимлена*, *закурена*, *неполивана кераміка* / Гавареччина);
 - назв складників та елементів оформлення предметів матеріальної культури, технік та інструментарію (*шпиці*, *бучарди*, *шкарпелі* / каменетесний промисел); місцеві назв кольорів на вишивці (*білевий* (жовтий), *трикенка* (морковний), *цвітна* (червоний), *червоневий* (малиновий) / Космач, Галичина).

У розвідці «Українська мова і її говори» Іван Матвіяс називає характерні для слобожанського говору лексеми: *накидка* (скатерть), *реміняка* (пояс), *ламанка*, *ламушка* (терниця), *коваленька* (бабка клепати косу), *хрестик* (кладка з 15 снопів), *витка* (ручка в кісці), *мурав'я* (мурашки), *кобушка* (глечик), тощо (Матвіяс І., 1990, с. 119), для наддніпрянського — *повітка* (приміщення для свійських тварин), *чушка* (очіпок), *вивід* (димар), *насоб орати* (урозгін орати), *нацабе орати* (усклад орати) тощо (Матвіяс І., 1990, с. 115).

У колі засобів фахової комунікації здобувачів вищої гуманітарної, зокрема мистецької освіти особливе місце посідають назви —

ідентифікатори етномистецької тематики, що репрезентують національно-культурні традиції в їх місцевих, краєзнавчих варіантах і різновидах, фольклорні надбання, звичаї, обряди, художні ремесла й промисли, етноетикетні конструкції, лексеми, що позначають світоглядні уявлення й вірування, ментальні особливості народу, символіку одягу, кольорів, флористичну, анімалістичну, астральну, національно-державну.

Хвилинка культури слова: запам'ятай!

Галицизм — назва західноукраїнського діалектизму (діалектного слова чи звороту), утворена від слова Галичина, історичної назви західноукраїнських і польських земель у кінці XVIII — на початку XX ст., які перебували під владою Австро-Угорщини (у свою чергу, назва Галичина пов'язана з назвою Галицько-Волинського князівства, утвореного в кінці XII ст.);

галліцизм — слово (або зворот), запозичене якоюсь мовою з французької (або зворот, складений на зразок французького).

Галліцизм походить від слова Галлія — назви давньої країни, яка включала територію Франції, Північної Італії, Люксембургу, Швейцарії, Бельгії і частини Нідерландів. Галлія походить від слова галли — назви давнього кельтського племені, яке населяло територію сучасної Франції.

Отже, галицизм — українське діалектне слово чи зворот, галліцизм — варваризм, запозичення з французької, або зворот, створений на зразок французького.

Аналізуючи роль прози Юрія Федьковича у становленні української літературної мови на Буковині (60-70 рр. XIX ст.), мовознавиця Харківської філологічної школи, докторка філологічних наук, професорка Ольга Муромцева відзначила, що гуцульська говірка як варіант літературної мови на народній основі «в стилях науковому і художньої літератури пов'язана з такими іменами-авторитетами, як І. Франко, В. Стефаник, М. Черемшина, Л. Мартович, Г. Хоткевич, І. Пулюй, С. Смаль-Стоцький, О. Огоновський, частково у стилістемній функції — О. Олесь, О. Кобилянська, М. Коцюбинський», а першим, хто ввів її до літератури, вслід за І. Огієнком називає Юрія Федьковича і визначає письменника «зачинателем західноукраїнського варіанта літературної мови» (Муромцева О., 2008, с. 117).

Визначаючи значну роль лексики на означення політичних і адміністративних інституцій Галичини, назв посад, звань, суспіль-

но-політичних напрямів для відтворення локальних особливостей соціально-політичного устрою в Галичині, абстрактних номінацій усного й писемного мовлення освічених галичан, назв представників міської влади (*пан президент, презус* (скорочене), *мецenas, нотар, бурмістр, ксьондз, пробош, парох, канонік, гонораціори* (загальна назва поважних людей у місті) у творах Івана Франка, О. Муромцева також зазначає: «Не менше значення в художній прозі І. Франка як засіб реалістичного відтворення обставин життя героїв, їх соціального статусу, роду знять, національності мають і інші лексичні групи: жаргон львівських вуличників (пор. вирази *споневіряти їм фронт* «набити пику», *закобзити їх попід щєблі* «наштурхати попід ребра», *кляво шпанувати* «добре глядіти» і под.; тюремний лексикон: *казня, ключник, шільдвах (шельвах)* «вартовий дозовець» (Муромцева О., 2008, с. 184–185).

Досліджуючи актуалізацію галицької лексики в текстах сучасних українських письменників, зокрема мовне життя Львова в художніх творах Юрія Винничука, авторка монографії «Мова Львова, або Коли батяри говорили» (2020) Людмила Пікуймуха відзначає, що Львів постає головним героєм текстів, що «живе, дихає, творить свою історію і розмовляє особливою мовою», постає «мультиетнічним і мультилінгвальним містом», особливо в умовах перебування в Австроугорській імперії й Речі Посполитій; радянська мовна політика була «спрямованна на максимальне зближення української мови з російською»: «Так, радянським офіціантам було сладно пояснити, що *три сильні з моцною* означає «три 50-тиграмові келишки горілки», *п'ять шнітів зверху з делікатним ковнірчиком* «п'ять кухлів пива з невеликою пінкою», *пів чорної* «маленька порція кави», *меланж* «кава з молоком і вершками» (Підкуймуха Л., 2020, с. 174–176).

На основі аналізу лінгвокраєзнавчої специфіки роману «Фелікс Австрія» сучасної письменниці з Івано-Франківська (колишній Станиславів) Софії Андрухович відзначаємо найбільш лексично, граматично та стилістично виразні групи локальних одиниць, що репрезентують самотутні ознаки краю:

- діалектна лексика як провідний репрезентант кулінарної культури краю (*пляцок, салата, зупа, кнедли, мармуляда, бішкopt, оршада, цвібак, полядниця, кармонадлі, гербата, пундик, байгелі, шуфля; віденський розбратель, бішкoptові*

тістечка, смажений зглівлений сир, чоколядова ґаларета, крокети з гороху);

- діалектизми на означення культури одягу та аксесуарів (*солом'яне канотьє, шляфрок, гумові велінгтони, гумаки, фелон, «тисот», камізелька, мешти, ґудз, маринарка);*
- лексика для зображення урбаністичних ландшафтів, інтер'єру та екстер'єру житлових та адміністративних споруд (*двірець, катедра, кам'яниця, газовня, склярня, рафінерія, ресторація, хідник, цегельня, гробівці, арешт, горішня майстерня, покій, фотель, пуделко, деко, мушкателька, мідниця, цебро, п'єц, шуфля, креденс, люстро, гандель, реска, бальок, тополева алея, майстерня капелюшника, карний дім, рестораційний павільйон, фризієрсько-голярський заклад, ткальні вовняних хусток і талесів);*
- етикетні конкструкції з їх лінгвокраєзнавчою специфікою (*пані докторова, світла пані, старша пані, панюньця, панюся, паня, тестьова, їмость, дитинця, газдиня, панночка, любе панство, прошу пана, прошу панства).*

Відзначаючи започатковану Г. Квіткою-Основ'яненком традицію використання місцевої говірки «для досягнення більшої правдивості і переконливості характеристик героїв», Ольга Муромцева простежує її у творчості Ганни Барвінок, зокрема знаходить окремі типові для північного наріччя:

1. Фонетичні риси:

- випадання одного з голосних звуків призбігу їх на межі слів: *д'останку, д'вертаються;*
- заміна голосного *і* на *у*: *«Матюр не купити, не заслужити»;*
- м'якість звука *р* в кінці слів: *базарь, домонтарь;*

2. Морфологічні риси:

- скорочені форми 1-ої особи множини теп. часу: *вибігаєм, прислухаємся;*
- закінчення *-є* множини іменників: *люде, сусіде;*
- послідовне вживання сполучника *да* замість *та*, частки *дак* замість *так*: *«Дак ти се знай»;*
- вживання прийменника *про* в значенні *для*, сполучника *ік* замість *до*: *«притулившись ік тину»;*

- відмінні проти літературної норми форми ряду деяких слів: «*Ні одного спокійного ночівля не мали ми, поки тебе визволили*» («*Наш діди і ніп*»);

3. Лексичні риси:

- *охмалася* — забажала;
- *соромляжий* — сором'язливий;
- *окукобитись* — завести хазяйство;
- *здобіль* — достатньо;
- *половниці* — полуниці;
- *кокотень* — пустун, грайливе дитя;
- *невіхна* — невістка.

Водночас, як зауважує авторка статті «Про мову Ганни Барвінок (до 170-річчя від дня народження)», діалектні елементи не створюють враження засміченості мови, вони існують у тексті у вигляді окремих вкраплень, які відсвіжують мову, роблять її неповторною, а оповідь про життєву долю героїв — переконливою» (Муромцева О., 2008, с. 201).

Діалектними рисами може також характеризуватися літературно-художня антропонімія, тобто імена, які є важливим мовностилістичним засобом творення регіонального, а також українського загальнонаціонального колориту: зокрема іменування, в структурі яких наявні діалектні риси, неспецифічні для окремого наріччя або діалекту, творять загальноукраїнський колорит: *Левонід* (замість *Леонід*), *Ригорович* (замість *Григорович*) («Олена», М. Кропивницький) та ін.; простежуються також іменування, якими названі персонажі-неукраїнці, у яких відзначаємо специфічні єврейські, німецькі риси (фонетичні, словотворчі та лексичні): *Юдко* («Гли тай, або ж Павук»), *Шльома*, *Гершко* («Олеся»); *Пфейфер* («Олеся»). Подані ЛХА є важливим мовностилістичним засобом творення національного колориту.

У структурі ЛХА для іменування переважно жителів сіл можна простежити діалектні ознаки (гіперизм, усічення тощо): *Нихвинт* (замість *Нифінт*), *Левонід* (замість *Леонід*), *Ригорович* (замість *Григорович*), *Хведось* (замість *Федось*) («Олеся»), *Селихвон* (замість *Селифон*), *Митрохван* (замість *Митрофан*), *Тимохвій* (замість *Тимофій*), *Трихвонович* (замість *Трифонович*) («Перед волею»), *Рахваїл* (замість *Рафаїл*) («На руїнах»), *Стехванія* (замість *Стефанія*) («Розгардіяш») (Надія Попович).

Методичні поради

Із збільшенням частки дистанційного навчання на різних платформах, а також у зв'язку із необхідністю опрацювання різноманітної й багатоаспектної культурологічної інформації в курсах українознавчого циклу зростає потреба в пошуках прийомів і методів швидкої та якісної обробки значного за обсягом матеріалу, його осмислення, аналізу, систематизації й запам'ятовування з метою подальшого аналізу й популяризації, у зв'язку з чим доцільним та методично вмотивованим постає запровадження таких різновидів роботи як укладання інтелектуальних карт, узагальнювальних таблиць, інформаційних та структурно-логічних схем, оскільки їх визначають досить ефективним способом наочного представлення інформації у структурованому, систематизованому форматі. В основі методу укладання таблиць, побудови структурно-логічних схем лежать принципи науковості, лаконічності, узагальнення й уніфікації, структурованості, що дозволяє значно полегшити засвоєння абстрактних понять; розвиває логічне та критичне мислення, навички проектування та моделювання [Л. Петрова Озель 2022].

Актуальне завдання сучасної лінгвістичної науки та мовної підготовки здобувачів факультетів мистецької і філологічної освіти — активізувати лексико-семантичний арсенал етнонаціональних традицій українського народу, зокрема і в їх місцевих різновидах, відродження й залучення до активного вжитку надбань етнотикету з метою запровадження яскравих та оригінальних комунікативних моделей, що засвідчують самотність української мови як репрезентанта автентичної й оригінальної етнокультури.

ПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Дайте визначення діалектизмів. Назвіть їх основні групи й наведіть приклади.
2. Назвіть основні діалекти української мови та їх ознаки, проілюструйте прикладами.
3. Яке значення віддіграють діалектизми у вивченні місцевих мовних різновидів і культури?

4. Наведіть приклади вживання діалектної лексики у творах класиків ХІХ століття.
5. Хто з сучасних українських письменників вдається до активного діалектного слововживання? Відповідь ілюструйте прикладами.

ЗАВДАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ

1. Підготувати есе (доповідь, презентацію, постер) про внесок у розвиток терії й практики лінгвокраєзнавчих досліджень одного із відомих Вам учених-діалектологів.
2. Укладіть мінісловник діалектизмів у творчості класиків української літератури (10-15 номінацій), прокоментуйте їхнє значення та роль для вивчення культури краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 245 с.
2. Березовська Г. Лексико-семантична група назв шийних прикрас у східноподільських говірках. Мовознавчий вісник. 2010. Вип. 10. С. 109–113.
3. Ващенко В. С. Полтавські говори. Харків, 1957.
4. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960.
5. Глуховцева К. Д. Динаміка складу назв господарських будівель у східнослобожанських говірках. Український діалектологічний збірник. Том 3.
6. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2005.
7. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2003. 182 с.
8. Глуховцева К. Д., Шарпило Б. А. Рідна говірка Б. Д. Грінченка в його мовотворчій спадщині. Борис Грінченко. *Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча*. Ворошиловград, 1988. С. 99–101.

9. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 372 с.
10. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
11. Гриценко П. Ю. Діалектизм. <http://www.ethnos.lemky.com/cultur/182-pro-dialektizm.html>
12. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
13. Данилюк Н. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2004. Т. 34. С. 3–7.
14. Дзєндзелівський Й. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. К., 1969.
15. Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. К. : Вид-во АН УРСР. С. 101–122.
16. Етнографічні групи українців Карпат. Бойки. За ред. С. Павлюка. Харків: Фоліо, 2020. 574 с.
17. Железняк М. Г., Масенко Л. Т. Діалект. Енциклопедія сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24450>
18. Жилко Ф. Т. Говори української мови. К., 1958. 172 с.
19. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. 2-е вид. К., 1966. 306 с.
20. Книга Лева: Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70–80-х рр. ХХ ст. Антологія прози та есеїстики. Передмова та упорядкування В. Габора. Львів: ЛА: Піраміда, 2014. 260 с.
21. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалект, їх походження і відношення до української літературної мови). К., 1960.
22. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 227 с.

23. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2009. Вип.4. С. 64–77.
24. Левкова А. Спільна мова. Як народжуються і живуть слова. К.: Портал., 2020. 200 с.
25. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Х.: ХНУ, 2013. 123 с.
26. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. К., 1990.
27. Матвіяс І.Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича. Мовознавство. 2009. № 5. С. 37–43.
28. Матвіяс І. Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка. Українська мова. 2009. № 3. С. 10–16.
29. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.
30. Миголинець О. Використання діалектної лексики у повісті Івана Чендея “Терен цвіте” / Ольга Миголинець. С. 225–227.
31. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика. Українська мова : енциклопедія. К. : Українська енциклопедія, 2000.
32. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К.: Наукова думка. 1984. Ч. 1–2.
33. Панькевич І. Нарис історії українських закарпатських говорів. Прага, 1958.
34. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства. Колективна монографія кафедри українознавства і лінгводидактики*. Харків: ХНПУ: ХІФТ. 2022. С. 71–93.
35. Петрова Озель Л. П. Український літературний псевдонім (етнокультурний і лінгвокраєзнавчий аспекти). *Матеріали III Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія*. Київ – Софія – Харків – Шумен. 25 травня 2024 року. ХНПУ: ХІФТ. С. 183–192.
36. Петрова Озель Л. П., Однокозова К. І. Діалектизми у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія»: культурно-мистецький аспект. *Час мистецької освіти: Збірник статей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «ЧАС МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ» (27 жовтня 2024 року)*: Харків: ХНПУ, 2024.

37. Підкуймуха Л. Мова Львова, або Коли й батяри говорили. К. : Кліо, 2020. 320 с.
38. Потапчук І. М. Народні гідрографічні назви у західноподільських говірках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені І. Огієнка*. 2014. № 35 (29). С. 55–59.
39. Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 2: Оварійка – Ящурячий. Харків : ХНУ, 2013. 309 с.
40. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 124 с.
41. Сіденко Н. П. Географічна апелювативна лексика східностепових говірок центральної Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк. 2003. 22 с.
42. Стецик Х. Лексичні діалектизми в художній мові М. Яцкова. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 177–181.
43. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок / за ред. Г. Ф. Ступінської, В. Я. Ступінського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
44. Україна в словах. Мовоукраїнознавчий словник-довідник / Упорядник Н. Данилюк. Київ : ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.
45. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти. *Іван Франко. Збір. тв. у 50 т.* К.: Наукова думка, 1982 р., Т. 37. С. 205–210.
46. Харчишин О. Новочасний фольклор Львова: творення, функціонування, специфіка репертуару. *Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць*. Вип. 2 (5). К., 2002, С. 435–437.
47. Харчишин О. Про сообливість пісенного фольклоротворення в українському міському середовищі (за матеріалами досліджень Львова). *Фольклористичні зошити*. Вип. 7. 2004. С. 151–165.
48. Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови. Луганськ, 1959.
49. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. К.: Видавничий дім «Академія», 2003. 160 с.
50. Шухевич В. Гуцульщина: в 5-ти частинах. Х. : Видавець Олександр Савчук. 2018. 1218 с., 294 іл.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ

1. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960.
2. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
3. Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. К. : Вид-во АН УРСР. С. 101–122.
4. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011. 376 с.
5. Дуда І. Лемківські приповідки. Тернопіль: Астон, 2016. 376 с.
6. Жилко Ф. Т. Говори української мови. К., 1958. 172 с.
7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К., 1966. 308 с.
8. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 227 с.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. К., 1974.
10. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. К., 1961.
11. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К.: Академія, 2014. 544 с.
12. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. К.: Наукова думка, 1984. 1012 с.
14. Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 2: Оварійка – Ящурячий. Харків : ХНУ, 2013. 309 с.
15. Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
16. Словник українських говорів Одещини. За ред. О. І. Боднар, Л. І. Хаценко. Одеса: ОНУ імені І. Мечникова, 2001. 223 с.
17. Словник української мови: в 11 томах. К. : Наукова думка. 1970–1980.
18. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

19. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок / за ред. Г. Ф. Ступінської, В. Я. Ступінського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
20. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник / Упорядник Н. Данилюк. Київ : ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.

**Матеріали для практичних
та семінарських занять до курсів**

**«ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО ТА
ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО»,**

**«ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО
У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТІ»**

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ Й МЕНТАЛІТЕТУ

ОРІЕНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Лінгвокраєзнавство: теоретико-методологічні характеристики курсу.
2. Лінгвокраєзнавство в системі українознавчих дисциплін.
3. Поняття про лінгвокраєзнавчий дискурс. Основні групи лінгвокраєзнавчої лексики.
4. Лінгвокраєзнавство в мовно-літературній освіті.

РЕКОМЕНДОВАНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Укладання «Лінгвокраєзнавчого паспорта населеного пункту, району, області, історико-етнографічного регіону».

Завдання 2. «Картографічний практикум» (укладання карти мандрів героя відповідно до змісту літературного твору).

Завдання 3. Лінгвокраєзнавча експедиція, квест «Мандрівка рідним краєм» (заочна ілюстрована екскурсія з демонстрацією краєвидів, пам'ятних місць, супроводом фольклорними коментарями, етимологічними розвідками, характеристиками найбільш поширених антропонімів, гідронімів).

Завдання 4. Літературно-художній і лінгвістичний практикум має на меті визначення лінгвокраєзнавчого потенціалу топонімів і антропонімів у літературно-художньому контексті (до прикладу, в контексті роману Ліни Костенко «Берестечко»), що передбачає аналіз складу, структури, стилістичних функцій ономастичних одиниць, відзначення їх краєзнавчої семантики та етнокультурної значущості:

ДУША ЛЕТІЛА НАД УКРАЇНОЮ

Поля й поля. Півонія і півень.
 Дрімайлівка, Нехаївка, Сватки.
 А де ж мої Немиринці і Гнівань,
 Велике Дрюкове, Драчі, Шабельники?!
 Мій Лютіж, мій Перечим і Суцани,
 Копичинці, Зозулинці, Тальне,
 Попасне, Очеретяне, Гречане,
 Затишне, Бурякове і Хмільне!
 Прилуки, Луки, Липи, Липовеньки.
 Лелеківки, Березівки, Стави.
 Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки,
 Великі Бубни — що ж задубли ви?!

(Л. Костенко, «Берестечко»)

Завдання 5. Назвіть імена письменників, їх основні твори, місце народження, простежте специфіку вілображення місцевих колоритів у їхніх творах, наведіть приклади контекстів.





Завдання 6. Прочитайте вірш із збірки «Гортаю різнобарвні дні» (2024) поетеси з Тернополя Василюни Вовчанської; прокоментуйте семантику назви та її зв'язок із художніми особливостями твору. Який історико-культурологічний регіон представляє лексема, запропонована в назві; які інші місцеві назви цього краю Вам відомі?

БРИНДУШІ

Мої бриндуші синьоокі —
 Дитинства світлий оберіг,
 Неначе зорі самотні
 Розтоплює в душах сніг.
 Дивлюсь на вас і бачу тата —
 Б'є джерелом душа проста,
 Криниця мудрих слів крилатих —
 Із них зернина вироста.
 Він виглядав мене з дороги,
 Чекав скупі мої листи,
 Тривожні щирі застороги
 Крізь час вдалося пронести.
 Цей теплий погляд ще донині,
 Мов полум'я ніжно зігріва.
 В бриндушах рідні очі сині —
 Моя душа ще відчува.

* Поясніть семантичні та стилістичні особливості назви збірки оповідань поетеси «Погар чорниць».

Завдання 7.

А. Ознайомтеся із творчістю харківських поетів Володимира Вакулєнка, Ірини Мироненко, Івана Перепеляка, Ніни Супруненко; прокоментуйте специфіку слобожанського колориту та інших регіонів України у їхній поезії.

Укладіть мінісловничок краєзнавчої лексики Слобожанщини.

Б. Ознайомтеся із творчістю подільських поетів Степана Сапеляка, Миколи Базіва, Володимира Вихруца, Лесі Любарської, Любові Малецької; прокоментуйте специфіку подільського колориту та інших регіонів України у їхній поезії. Укладіть мінісловничок краєзнавчої лексики Поділля.

Завдання 8.

Підготуйте розгорнене повідомлення на одну із тем:

1. «Київ в українській художній літературі та фольклорних текстах»;
2. «Леся Українка і Волинь» / «Волинський колорит у мовотворчості Лесі Українки»;
3. «Волинь у творчості Уласа Самчука»;
4. «Мовотворчість Г. Квітки-Основ'яненка: слобожанська говірка»;
5. «Буковинізм: лінгвокраєзнавча специфіка»;
6. «Діалектизм в романі Марії Матіос «Букова земля»: склад, структура, лінгвокраєзнавча специфіка»;
7. «Письменники Півдня України: лінгвостилістичні ландшафти творів»;
8. «Харків у творчості українських письменників»;
9. «Слобожанські ландшафти у творчості українських класиків»;
10. «Краєзначі колорити романів про Харків» (О. Ірванець, А. Кокотюха, С. Жадан);
11. «Запорізький край у творчості сучасних письменників» (Василь Шкляр, Валентин Терлецький, Олексій Вишняк);
12. «Донеччина у художніх текстах» (Тамара Горіха Зерня «Доця»);
13. «Крим і кримська культура у творчості наших сучасників (Зірка Мензатюк «Дике літо в Криму», Анастасія Левкова «За Перекопом є земля», інші твори на вибір здобувачів);
14. «Поділля в літературі й мистецтві»;

15. «Літературне Тернопілля»;
16. «Сучасна література Тернопільщини» (Анатолій Дністровий, Ніна Фіалко, Володимир Барна, Анатолій Вихрущ, Олег Герман, Леся Любарська, Василина Вовчанська);
17. «Поділля у житті й творчості українських класиків» (А. Свидницький «Люборацькі», Л. Старицька-Черняхівська «Діамантовий перстень», О. Ірванець «Рівне / Ровно (Стіна)», Б. Лепкий «Казка мого життя», «Ізмарагд княгині Несвіцької», С. Андрухович «Амадока», А. Дністровий «Пацики», «Останній кий Будича», Юліана Нестерович «Казка про червоного змія»);
18. «Львів: літературно-мистецький контекст» (І. Франко, Р. Іваничук, Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Неборак, В. Ґабор, М. Рябчук, В. Яворський, Я. Павлюк, Г. Пагутяк, Н. Матолінець);
19. «Історико-етнографічні регіони у фольклорних текстах» та інші.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ: ФОЛЬКЛОРИЗМИ, ФОЛЬКЛОРОНІМИ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Прислів'я і приказки: специфіка місцевого колориту.
2. Українська народна пісня: локально-культурологічний ландшафт.
3. Казки: історико-етнографічні риси.
4. Інші жанри фольклору: лінгвокраєзнавчі репрезентації.
5. Типологія фразеологізмів. Лінгвокраєзнавча семантика українських фразеологізмів.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Ознайомтеся із текстом, поданим нижче, висловіть свою думку про роль і значення фольклору для становлення, розвитку й збереження національної культури. Назвіть відомих Вам дослідників фольклору в Україні та поза її межами.

У часи глобальних загроз і небезпек як світового, так і етно-національного масштабу фольклор постає тією цариною, яка на лінгвістичному, культурологічному й світоглядному рівні зміцнює духовні сили народу, пробуджує його інтелектуальний і моральний потенціал, залишається потужним рушієм національно-визвольних процесів, беззаперечною умовою самоусвідомлення, збереження й ствердження власної самобутості.

Контексти українського фольклорного дискурсу, вагомою часткою яких є власні назви, демонструють розгалужену систему семантико-стилістичних інтерпретацій онімів, пов'язану з парадигмою етнокультурних знань, зокрема морально-етичних, психолого-педагогічних, аграрно-господарських, космогонічних і астрологічних, що корелюють із уявленнями народу про циклічність

у житті людини й природи, про етнічну специфіку комунікації в сім'ї, родині, громаді в їх традиційному та сучасному вимірах.

2. У ході студіювання основних груп лексики курсу «Лінгвокраєзнавство» здобувачі аналізують фольклороніми у складі паремійних текстів, які засвідчують багатоманітність лінгвокраєзнавчих смислів і контекстних інтерпретацій топонімів.

Завдання: Проаналізуйте роль і функції найбільш частотного астіокультуроніма *Київ* та інших топонімів у поданих прислів'ях:

- Язык до Києва доведе, а в Києві заблудить;
- На кого біда нападе, то до Києва йде, а як біда минеться, то із Броварів вернеться;
- Про Київ не жахайсь, до Волині пригортайсь, а Покуття тримайсь; Від Києва до Кракова всюди біда однакова;
- У городі бузина, а в Києві дядько;
- Тільки й рідні, що в Києві Химка;
- Язык до Києва доведе, а часом і до кия;
- У Києві не женись, а в Ромнах коней не міняй);

Проаналізуйте роль і функції гідронімів у поданих прислів'ях:

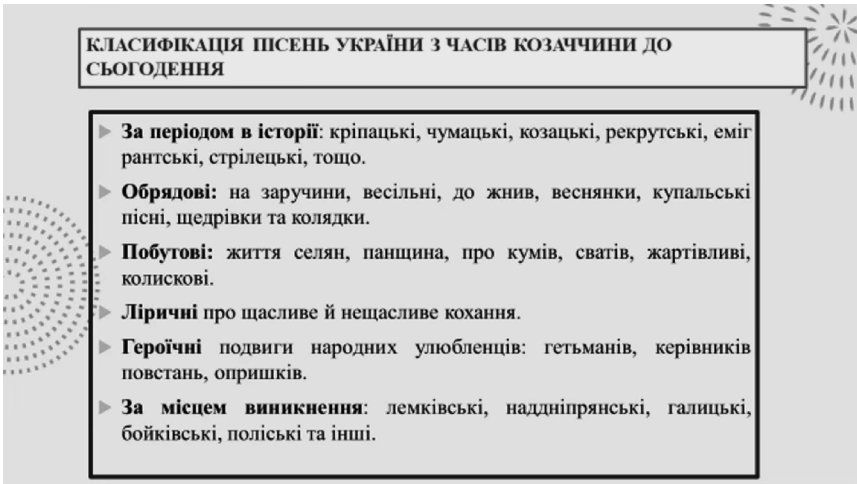
- Я не до Вас, я до Дунаю, водиці нап'юсь, та й додому поїду;
- Ворскла — річка невеличка, береги ламає;
- Прут — річка дика: викидає з хати, чи ти хлоп чи ти владика;
- Хоч поїдеш за Тису, і там не знайдеш повну мису.

Завдання 3. Прокоментуйте лінгвокраєзнавчий аспект власних назв у думках «Козак Голота», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів із города Азова з турецької неволі», історичних піснях «Пісня про Бондарівну», «У Глухові у городі», «Ой за річкою та й за Синюхою», «В одно врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталось», «Ой над Бугом над рікою», «В славнім місті під Хотинном», «Ой був в Січі старий козак», «Ой пише, пише сотник Поволоцький», «Карпати, Карпати, великі гори» та інших (одній на вибір).

Завдання 4. Підготуйте повідомлення на тему: «Образи, мотиви, сюжети інших культур в українському фольклорі та лексичні засоби їх представлення в уснопоетичному дискурсі»; інформацію ілюструйте прикладами із фольклорних текстів.

Завдання 5. Відзначте внесок Михайла Максимовича, Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Бориса Грінченка, Марії Загірньої, Миколи Костомарова, Івана Франка, Лесі Українки, Климента Квітка, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, Миколи Лисенка, Миколи Сумцова, Дмитра Багалія, Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, Павла Чубинського (інших учених, письменників, істориків, культурних діячів) у дослідження українського фольклору.

Завдання 6. Розгляньте слайд, підготуйте повідомлення про типи українських народних пісень за місцем виникнення, краєзнавчі особливості лексики, дослідників української народної пісні.



КЛАСИФІКАЦІЯ ПІСЕНЬ УКРАЇНИ З ЧАСІВ КОЗАЧЧИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

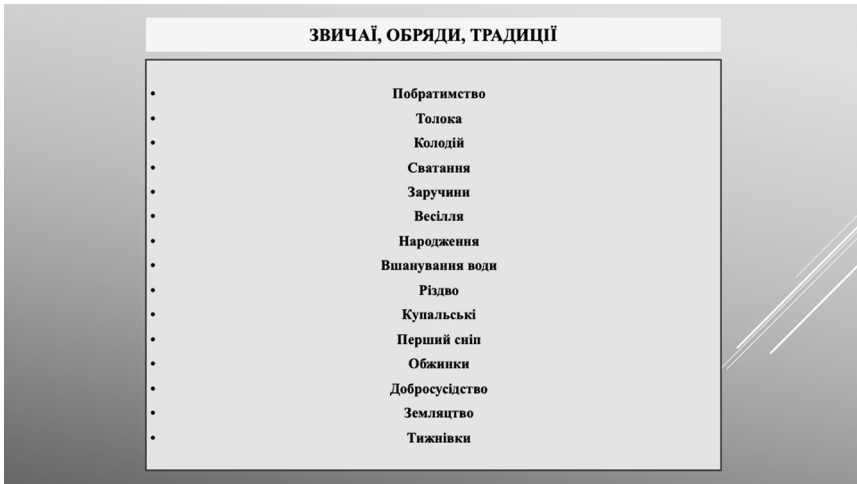
- ▶ **За періодом в історії:** кріпацькі, чумацькі, козацькі, рекрутські, емігрантські, стрілецькі, тощо.
- ▶ **Обрядові:** на заручини, весільні, до жнив, веснянки, купальські пісні, шедрівки та колядки.
- ▶ **Побутові:** життя селян, панщина, про кумів, сватів, жартівливі, коліскові.
- ▶ **Ліричні** про щасливе й нещасливе кохання.
- ▶ **Героїчні** подвиги народних улюбленців: гетьманів, керівників повстань, опришків.
- ▶ **За місцем виникнення:** лемківські, наддніпрянські, галицькі, бойківські, поліські та інші.

Завдання 7. Прочитайте уривок із «Автобіографії» Олени Пчілки, відзначте краєзнавчі особливості пісень Полтавщини, зокрема Гадяччини:

«Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому панському домі співано їх так багато, як у нас! Найперше розлягалися вони, як приходили «тижнівки». Се були дівчата й молодиці, що з осені приходили по черзі на порядки «в двір» і співали, проміж ділом, таки «в горницях», де плуталися і ми, діти. Одна скінчить, друга починає!.. Тиждень відбудуть одні, на другий – приходять інші. І знов хоть цілий збірник написав би етнограф! Я до сеї пори знаю

тих гадяцьких пісень – безліч, і між ними багато таких, що вже їх тепер і не співають, -- пішли вже інші які...» (Олена Пчілка. Автобіографія).

Завдання 8. Розгляньте слайд, пригадайте українські звичаї та обряди, назвіть їх регіональні особливості, прокоментуйте місцеві особливості звичаєво-обрядової лексики.



ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Варич Н. І., Петрова Озель Л. П. Етнокультурний аспект художнього дискурсу: осмислення в працях харківської мовознавиці, докторки філологічних наук Ольги Муромцевої. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2021. Вип. 9. С. 6–14.
2. Винничук Ю. Легенди Львова / Юрій Винничук. Харків: Фоліо, 2018. 412 с.
3. Дивосвіт «Веселки»: Антологія л-ри для дітей та юнацтва. В 3-х томах. Т. 1. / Упоряд. Б. Чайковського. К.: Веселка, 2004. 631 с.
4. Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
5. Єрмоленко С. Українська мова: шляхи формування в національному універсумі. *Українське буття у слові й тексті: Студії*

- дії з *лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 39–52.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К.: Довіра, 2007. 262 с.
 7. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: пісні, прислів'я, загадки, скоромовки. Упорядк. Н. Шумади. К.: Веселка, 1989. 606 с.
 8. Історичні пісні. Упоряд. І. Березовського. К. Радянський письменник, 1970. 286 с.
 9. «Кирило Кожум'яка» та інші українські легенди і перекази. Упоряд. С. Мишанича. Тернопіль: Богдан, 2017. 264 с.
 10. Петрова Озель Л. П. Імена у фольклорному дискурсі: етнокультурний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2022. № 23. Том 2. С. 41–47.
 11. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
 12. Колесник Н. Онимія української народної пісні. Чернівці : Технодрук. 2017. 368 с.
 13. Мойсієнко А.К. Власна назва в загадці. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. 2001. № 3. С. 55–61.
 14. Куцик О., Русецька В. Особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок з семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 165–173.
 15. Швець А. І. Предметно-номінативна класифікація онімів та місце в ній фольклорних онімів. 2015. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Випуск 13. С. 227–234.
 16. Народ скаже — як зав'яже. К. : Веселка. 1973. 232 с.
 17. Попович М. Нарис з історії української культури. К., 1998.
 18. Приказки. Практичний російсько-український словник приказок. Упорядник Г.С. Млодзинський. Х. : Прапор. 1996. 143 с.
 19. Руснак І. Є. Український фольклор. К.: ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
 20. Türk Atasözlerinden Seçmeler. İstanbul : Parıltı yayıncılık. 2005. 142 s.

21. Українські народні думи та істоичні пісні. Упорядк. О. Таланчук. К.: Веселка, 1990. 238 с.
22. Українська культура: лекції за ред. Д. Антоновича. К.: Либідь, 1993.
23. Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика. К. : Державне видавництво художньої літератури. 1963. 569 с.
24. Калашник В. С., Філон М. І. Українські народнопоетичні символи у фольклорній та індивідуальній художніх картинах світу. *Людина та образ у світі мови: вибрані статті*. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2011. С. 227–233.
25. Скуратівський В. Український рік. К. : Веселка. 1996. 238 с.
26. Українська балада. Антологія. Упоряд. Г. А. Нудьги. К.: Радянський письменник, 1964. 558 с.
27. Українська фольклористика. Словник-довідник. Уклад. і заг. ред М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники. 448 с.
28. Українські приказки, прислів'я і таке інше. К. : Либідь. 1993. 768 с.
29. Dağpınar Aydın. Proverbs and idioms with their turkish equivalents. Atasözler ve deyimler. İngilizce karşılıklarıyla. İstanbul : Remzi Kitabevi. 2017. 250 s.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3

ВЛАСНІ НАЗВИ В СИСТЕМІ ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧОЇ ЛЕКСИКИ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Основні групи ономастичних одиниць та їх лінгвокраєзнавчий потенціал.
2. Антропоніми: етнокультурна знаковість.
3. Топоніми як маркери локальної специфіки.
4. Космоніми як відображення місцевих уявлень і вірувань.
5. Власні назви: етноідентифікаційна функція.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Лінгвокраєзнавча експедиція, квест «Мандрівка рідним краєм» (заочна ілюстрована екскурсія з краєвидами, пам'ятними місцями, фольклорними коментарями, етимологічними, коментарями до найбільш поширених антропонімів, гідронімів).

Завдання 2. Лінгвокраєзнавчий паспорту району, області.

Завдання 3. Картографічний практикум. Укладання карти (схеми) мандрів героя за змістом літературного твору (окомендовані тексти: Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», Володимир Малик «Таємний посол», інші твори на вибір здобувача) з лінгвокраєзнавчим коментарем місцевої лексики.

Завдання 4. Лінгвокраєзнавчий практикум. Визначити лінгвокраєзнавчий потенціал топонімів та антропонімів (походження, етимологія, семантика твірних основ, художні особливості, лексичне оточення, стилістичні функції) у літературно-художньому тексті (уривку з роману Ліни Костенко «Берестечко», інших текстах на вибір здобувача); проаналізувати склад, структуру власних назв.

ДУША ЛЕТІЛА НАД УКРАЇНОЮ

Поля й поля. Півонія і півень.
 Дрімайлівка, Нехаївка, Сватки.
 А де ж мої Немиринці і Гнівась,
 Велике Дрюкове, Драчі, Шабельники?!
 Мій Лютіж, мій Перечим і Суцани,
 Копичинці, Зозулинці, Тальне,
 Попасне, Очеретяне, Гречане,
 Затишне, Бурякове і Хмільне!
 Прилуки, Луки, Липи, Липовеньки.
 Лелеківки, Березівки, Стави.
 Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки,
 Великі Бубни — що ж задубли ви?!
 Пивці. Підварки. Вергуни. Баштанівка.
 Висока Піч, Домашлин і Пії.
 Житомир. Воегоща. Каєтанівка.
 Межирич, Коломия, Турбаї.
 Мала Дівиця і Піщані Броди.
 Вишневий Хутір, Хортиця, Хотин.
 Підгайчики. Опішня. Обиходи.
 Батурин, Бережани, Рогатин!

Он Димер — все димарики й домарики.
 Сховалися, либонь, під хвартухи
 Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам
 Іваньки, Андруші і Явтухи.
 Велика Глуша. Жаботин і Гадяч.
 Тишки. Почали. Вовковий. Стрий.
 Куди не глянеш — Гайворон і Галич.
 Чорнобиль, Чорнобай і Чорторий.
 А оніно —
 Халча, Шандра, Кандиби.
 Келеберда, Калга, Темрюк, Ташлик.
 Оце ваш слід, прибуду і задиби,
 отой татарський клекіт — Кагарлик!
 Бербери. Печеніги. Карачаївці.
 Підляшки. Годи-Турка. Москалі.
 Відчаялась. Втомилась. Призвичаїлась.
 Чунгул, Пекельне — на своїй землі!

*О Дар-Надія! Ждани та Бояни.
Іркліїв. Мліїв. Злобин веремій.
Великий Стидин. Халеп'я. Холоп'є!
Ліпляве братолюбних Балаклій.
А он і Київ. Подивись — та пильно.
Моя Україно, ти це чи не ти?
Скрізь Лиховки, Недогарки, Топильно,
Погарищина і Рубані Мости.
Зарубинці. Попільня. Попелюхи.
Попонне. Погорільці. Гробове.
Нежиловичі. Несолонь. Свинюхи.
Кальне, Грузьке, Холодне і Криве!
Бориничі. Дуліби. Гориславичі.
Яриловичі. Княжичі. Пеньки.
Старі Червища і Нові Безрадичі
Нові Голгочі на Чотирбоки!
Спасибівка. Терпилівка. Адами.
Звенигород. Гостомель. Хотимир
Мала Глумча з Веселими Тернами
і П'ятихатки між Семимогил.*

*Усім вітрам відкритий на Роздолі,
на Кусноньки подертий у ярмі —
великий край Неданової Волі!
Хто ж волю дасть, як не взяли самі?!*

*Повзе під гору стежечка зміїна.
На схил виходжу і дивлюсь, дивлюсь.*

Завдання 5. Розгляньте псевдоніми видатних діячів українського культурно-мистецького дискурсу, прокоментуйте їх краєзнавчу специфіку: (Григорій Квітка-Основ'яненко; Леся Українка; Агатангел Кримський; Марія Заньковецька; Панас Саксаганський; Козак Луганський / Володимир Даль; Козак Белебень, Хуторянин, Макогон, Ратай / Пантелеймон Куліш; Гуцул-Невір / Юрій Федькович; Осип з Буковини / Осип Маковей; Подолянин / Михайло Старицький; Б. Вільховий / Борис Грінченко).

Завдання 6. Визначте, уривок із якого твору подано нижче, назвіть автора, прокоментуйте стилістичну та роль топонімів у контексті твору:

«Магура» називалася тота гора, під котрою стояла її хата.

І була обросла від стіп до шпилю густо смереками. Велика сила її зелені, що чинила її похмурою, і її стрімкість зберігали її від відвідин літніх гостей. Стояла в будні дні, як і в свято, сама, прислухувалася одностайному шумові власних смерек або, оглядаючи верхи інших сусідніх гір, задумалася над своїм найближчим сусідом...

"Рунг" було його на ім'я.

Ділився від неї вузькою долиною, котра зберігала потік.

Був гарний велет, високий і широкий. З сторони північної був оброслий молодим лісом і піднімався лагідно вгору. Зі сторони західної, де стояв коло Магури, був стрімкий, як вона, і, як вона, пристроєний тут в самі старі, густо виростаючі смереки.

Здавалося, що Рунг і Магура розділені навіки. В долині, що їх розлучила, лежало множество гострого каміння, а сам потік, зростаючий жадібно при кожній сильнішій зливі, любуючися стрімкими зеленими стінами Рунга і Магури, обприскував їх холодними своїми перлами, мов пригадував, що не згубився, що є і буде, і буде їх вічно ділити!

Літніми днями около полудня, саме коли сонце розпікалося, а небо розпливалося ніжною синявою, піднімалися з глибини Рунгового лісу один або два яструби і, поплававши над його шпилем дрімливим летом, тонули в темно-зелених лісах Магури...

Задержуючися на густім гіллі її смерек тут і там, кликали далеко чутними голосами, що вони з Рунга, а вона, ловлячи їх звуки, забирала їх в себе, а опісля шуміла щось далеко чутним шумом...

Коли сонце сходило, була її до нього звернена стіна облита золотим світлом. Всі смереки, котрими була одягнена, купалися в нім, і, так перейнята тим блиском, сміялася до нього.

І він лиснів, але з холоду.

Звернена до неї його стіна, спадиста, гордо прибрана в сосни з землі до верху, була майже понурою. Прозорі холодні краплі роси стояли на галуззі сосен, а його земля покривалася мов срібною густою сіткою — росою.

Біжучий між ними потік тиснувся до Магури, щоб ogrітисся, але, розігрітий, звертався під холодну стіну Рунга, хоч лиш на те, щоб, охолонувши, скрутитися знов під Магуру.

Чи Рунга не досягали струї ранішнього світла, і вона сама кидала на нього тінь? Десь-не-десь доходили і до нього поодинокі промені сонця. Тонучи скісними, прозоро-барвними струями між його дерева, розгрівали його холодну зелену глибіню.

Де стіни обоїх зверталися вже до полудня, де спадали лагідно і майже злучалися, купалися вже обое в сонці.

Тут виростала поміж їх камінням висока пишна арніка, що звертається все до сонця, мов соняшник. Буяли тонкі блідо-лілієві дзвінки і рожеваві будяки.

Вода змагалася холодити воздух, але він, розігрітий раз і наповнений живичним запахом дерев, ogriv її, і вона, обезсилена до м'якості, розсипувалася вже лагідно і майже нечутно по камінню та перемінювалася незаметно в миготяче золото...

Густий старий ліс розкинувся тут, а Рунг і Магура, поборені красою своєю взаємно, схилилися і потонули в його темну глибіню.

Відгомін голосного лоскоту розбиваного в долині циганами каміння летів шаленим летом навздогін за ними; але поважний шум старого лісу відпер його.

Там був їх рай...

Завдання 7. Укладіть лінгвокраєзнавчу характеристику топонімів, зокрема гідронімів, проаналізуйте їх стилістичну роль у поданих контекстах.

ДНІПРО: «Від Бугу до Дніпра і від Полісся до Дикого Поля знову починає колоситися житом-пшеницею наша земля» (Володимир Малик. «Таємний посол»);

ДУНАЙ: «Прощай же, отчизно, ти, рідний мій край! / Неси мене, коню, за бистрий Дунай!» (Українські поети-романтики, Левко Боровиковський);

ДНІСТЕР: «Гень, блись! Чи хмара то? То зіроньки світок? / Ні, то синіє Дністр — то світло Акерману» (Українські поети-романтики, Левко Боровиковський);

ДІН: «Питається море в Дону: / «Відкіль гониш води? / Яку ростиш ти сторону / І поїш народи?» (Українські поети-романтики, Левко Боровиковський).

ДЕСНА: «Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купавсь ніхто, і на пісках її майже ніхто ще не валявся голий. Ще ніколи було усім. Були ми всі тоді трудящі чи малі. Дівчата не купались навіть у свято, соромлячись скидати сорочки.

Чоловікам з давніх-давен не личило купатись за звичаєм. Жінки ж боялися водою змить здоров'я. Купались тільки ми, малі. Була тоді ще дівкою Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твоєю м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах» (Олександр Довженко, «Зачарована Десна»).

Завдання 8. Відзначте та прокоментуйте стилістичну роль ороніма у літературно-художньому контексті:

Гори можуть стати вулицями, скверами нашого міського світосприйняття. Ми горам не потрібні. Вони самовартісні і досконалі. Вони страшенно потрібні нам. Хоча б як візія і орієнтир. Адже для нас Карпати — на південь, до тепла і переповнення життям. Карпати для нас — це щось таке, що відібрати неможливо. Це знання про надійний сховок, про найпростіше полегшення, про найдовершенішу можливість втечі у разі необхідності. Гори — наш власний занедбаний сад за оселею. Сад, який ми не доглядаємо до певного часу. Але всі дерева в такому саду здорові й плідні. Його існування пом'якшує всі удари. Ти знаєш, що він у разі чого чекає і прийме... (Тарас Прохасько. «Бо є так»).

Завдання 9. Підготуйте інформацію про батьківщину поета Івана Левченка, його творчість і громадську діяльність. Проаналізуйте лінгвокраєзнавчу й стилістичну роль топонімів у вірші (подано частину).

МОЯ ВІТЧИЗНА

Я між кленів і верб народивсь:

Край козацький — мій край і вітчизна.

Там, де клени гілками увись.

Там, де верби — покірно донизу.

*А земля в нас — чорнозем суціль.
Небо синє і сонце ласкаве.
Колосками увись — пшениці.
І покірно так стеляться трави.
Там турбінно гуде Дніпрогес.
Плине Хортиця гордо й велично.
Ластівки там летять до небес.
І ховаються в листі синички.
І Чумацький там зоряний шлях.
І хатинок чимало є скраю...
Я родивсь, де козацька земля,
А відтак я спокою не маю.
Але хочеш-не-хочеш, думки
Невеселі, бо не безпричинні:
Бо не всі в тім краю — козаки,
Є м'якенькі, як віск на вощині.
Їм би жити тихіше води.
Та понижче трави жити, звісно:
Не як клени — гілками увись.
А як верби — покірно донизу.*

Завдання 10. Прокоментуйте стилістичну роль власних назв в поданому контексті із повісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка:

«Не вдаючись глибоко в історичний аналіз деяких культурних пережитків, слід сказати, що у нас на Україні прості люди в бога не дуже вірили. Персонально вірили більші у матір божу і святих — Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона. Вірили також в нечисту силу. Самого ж бога не те щоб не визнавали, а просто з делікатності не наважувались утруждати безпосередньо. Прості люди хорошого виховання, до яких належала і наша сім'я, повсякденні свої інтереси вважали по скромності не достойними божественного втручання.

Тому з молитвами звертались до дрібніших інстанцій, до того ж Миколая, Петра та інших. У жінок була своя стежка: вони довіряли свої скарги матері божій, а та вже передавала сину чи святому духу — голубу.

Вірили в свята. Пригадую, баба часто казала мені: "А щоб тебе побило святе різдво", — або: "Побий його свята паска"» (Олександр Довженко, «Зачарована Десна»).

Завдання 11. Подайте лінгвокраєзнавчий коментар до власних назв у контексті роману Михайла Старицького «Облога Буші»:

«На південь від Могильова, за двоє гін від Дністра, на високій скелі лівого бережжя притулилось містечко Буша з тверджею-замком, що панував над околицею. На вузькім стрімчаку, немов орлине гніздо, повис отой замок і на синьому небові далеко білів своїми зубчатими мурами, своїми бійницями-баштами. Край п'яти тієї скелі розсипались, мов курчата круг квочки, манесенькі селянські й міщанські хатки, окутані вітами зелених садочків; між критими соломною стріхами здіймались де-не-де й високі черепичні дахи, що червоніли між яриною здалеку. Саме місто Буша, — цебто торговий майдан, — з одного боку тулилось до стрімчастої скелі, а зокола було обмежоване високим земляним валом і добрим дубовим гостроколом. За містом уже посувався пригород аж до узбіччя; з двох боків його огортало провалля, з третього — вали, а з четвертого — великий ставок, який набравсь з річки Бушки і тримавсь кам'яною загатою. Отой замок "Орлине гніздо" з містечком Бушею, з цілим ключем окружних сіл і маєтків належав до роду Чарнецьких; відтіля вони налітали на ратаїв українських, на сусідніх панків і шарпали в своїх пазурах неслухняних схизматів. Від самого початку пожежі, що на Запорозжжі з залетілої з Суботова іскри спалахнула і покотилася широкими вогняними хвилями аж до старої Польщі, Чарнецькі зняли крила і до Варшави полинули, а гніздо своє лишили на безбаш; його незабаром, після січі під Корсунем та Жовтими Водами, захопили л'євенці, батави з Дністровського полку, з сотником Завістним на чолі, і озброїли добре як вартову наддністрянську стражницю. Посередині замкового дворища стояла досить простора, з трьома банями і окружним піддашиям церква; вона була вже повернута панством у костьол, а потім знов козаками на благочесний храм пересвячена; його відсвятив на ім'я покрови пресвятої богородиці отець Василь, якого з містечка Бара вивіз сотник, пан Завістний» (Михайло Старицький, «Облога Буші»).

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ : Темпора. 2010. 128 с.
2. Бобро М. П., Присяжнюк Л. Р. Лінгвокультурна семантика антропонімів і топонімів у романі Дж.Мартіна «Гра престолів» та особливості їх перекладу українською мовою. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Філологія*. 2021. № 88. С. 67–73.
3. Вербич С. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк: Терен, 2009. 236 с.
4. Голоси. Антологія військових письменників. Упорядник Т. Пилипець. К.: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
5. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування). Київ : Вища школа, 1979. 158 с.
6. Данилюк Н. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2004. Т. 34. С. 3–7.
7. Дей О. Словник псевдонімів. К. 1969.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К.: Довіра, 2007. 262 с.
9. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
10. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. К.: Наукова думка, 1973. 238 с.
11. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К. : Академія. 2014. 544 с.
12. Маленко О. О. Лінгвоукраїнознавство в освітньо-науковому контексті: формування націокультурної лінгвосвідомості. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. 17–18 травня 2023 року*. Полтава: ППЕП, 2023. С. 355–357.
13. Мельник М. Р. Функційне навантаження онімікону в поезіях Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 15. С. 29–33.
14. Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.

15. Петрова Озель Л. П. Імена в поетичному дискурсі харківських романтиків: лінгвостилістичні й етнокультурні преференції. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2021. Вип. 9. С. 56 – 63.
16. Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство як освітній інструмент засвоєння української мови й культури (на зразках культурно маркованої лексики). *Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти* : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. С. 34–65.
17. Петрова Озель Л. П. Топонімія літературно-художнього назво-творення (структурно-семантичний та лінгвостилістичний аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 64. С. 110–113.
18. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 36–39.
19. Покровська І. Л. Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу. *Science and Education a New Dimension. Philology*. II (5). Issue : 28. 2014. С. 80–83.
20. Свистун Н. Динаміка антропонімікону міста Тернополя ХІХ—ХХ ст. Монографія. Тернопіль: Крок, 2017. 197 с.
21. Словник гідронімів України / А.Непокупний, К. Цілуйко, О. Стрижак. К.: Наукова думка, 1979. 780 с.
22. Сокіл-Клепар Н. Семантико-мотиваційні основи псевдонімів УПА. *Народознавчі зошити*. № 4 (160). 2021. С. 972–976.
23. Соприкіна В., Маленко О. Псевдонімікон української культурно-мистецької сфери початку ХХІ століття: лінгвістична інтерпретація : монографія. Харків : ХНУ; ХІФТ, 2021. 264 с.
24. Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. 268 с.
25. Торчинський М. М. Етнокультурна знаковість власних назв. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2011. № 1 (20). С. 123–129.
26. Удовенко Л. Авторське створення топонімічного простору в художньо-історичному творі (на матеріалі роману Павла Загре-

- бельного «Диво»). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Філологія*. 2012. № 1006. С. 105–109.
27. *Українськебуттявсловійтексті: студіїзлінгвоукраїнознавства: [колективна монографія]*. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 288 с.
28. Чучка П. Українські псевдоніми: статус, структура, функції. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*. 2001. Вип. 37. С. 80–83.
29. Шульгач В. Ойконімія Волині. Етимологічний словник. Київ: Кий, 2001. 181 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4

ТОПОНІМИ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Поняття про топоніми, їх типи, функції.
2. Топонімія різних історико-етнографічних регіонів України.
3. Топоніми: навчально-методичний інструментарій для дослідження лінгвокраєзнавчого дискурсу.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Виконайте завданнями на дослідження різних версій походження назв історико-етнографічних регіонів, побудуйте власну концепцію на основі наявних у науковій літературі: укладіть розгорнений коментар щодо походження назв історико-етнографічних регіонів України та сусідніх країн (*Буковина / Шипинська земля, Волинь, Слобожанщина, Поділля / Пониззя, Підгір'я, Надсяння, Лодомерія / Володимирія, Далмація, Мазовія, Холмщина, Підляшшя, Закарпаття, Бессарабія*) та назв етнографічних груп (етнонімів): *бойки, лемки, поліщуки, буковинці* тощо), проаналізуйте їх значення, пов'язану з ними культурологічної інформації з вигляді есе, презентації, текстової інформації з ілюстраціями.

Завдання 2. Прокоментуйте стилістичну й культурно-репрезентативну функцію топонімів, відзначте їх роль для порівняльних характеристик місцевих культурних, ландшафтних, історичних, ментальних особливостей різних регіонів, зокрема прикордонних (на основі запропонованих зразків літературно-художніх текстів, відзначте інші типи лексики (назви одягової, кулінарної, етнотетної, комунікативної культури, розваг і відпочинку):

«Хоч і лучалось мені деколи навідуваться у рідну Україну, так чи довго ж спочинеш під теплим її крилом?.. І знов на край світа

мандруєш до чорта з рогами! Зате ж літ у шість, а може, й більше, як із Курської губернії уїдеш у Харківську, то так тобі стане легенько, мов на крилах тебе підняло!.. Та з цього боку Харкова ще не так: з Липець наша Україна теперечки якось Московщиною дивиться — намість шинків проклята кабащина, постоялі двори на московський звичай; скрізь по дорозі тягнуться московські однокінні телеги, одна до другої попричеплювані як фіги на личку; куди не глянь — усе пилипоні з рудими бородами, у лаптях, аж занудить, на них дивлячись. Так, бачите, з цього боку, кажу, ще не так, а от як перехопишся через річку Харків, то хто б не сказав, що се божа сторона!.. Отут побачили б ви у неділю і по празниках, скільки збирається народу! Верстов на п'ять, а може, і більш, уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках, у кармазинах, у газеті; а козацтво у брилях, у чуйках фабричного сукна, шовковими поясами підперізувані; а скільки ще того лакейства у фраках та у сюртуках— мов та німота! Інші збились біля музики, садять гопака, вибивають тропака, аж лихо сміється; другі посідали купками, снідають, кружляють горілку, теревені гнуть, співають, регочуться, аж луна округи йде. їдеш було, дивишся-дивишся та й не втерпиш: вилізеш з тарантаса і підійдеш до якого-небудь товариства. "Хліб та сіль, люди добрі!" скажеш. "Спасибі,— одкажуть і просять: — Сідайте, не погребуйте хлібом божим!". Сядеш було до гурту, вип'єш корячок горілки, з'їси шматок сала, побалакаєш і свого додаси веселого слова. Боже милий, як же то вони дякують!.. Станеш прощатися, то так і загомонять: "Пошли вам, господи, усякого щастя за те, що простих людей не цураєтесь!" Буває й таке, що яка-небудь молодиця, червона як маківка, схопиться, обійме та й поцілується на прощання. "Се,— каже,— щоб не скоро забули нашу хліб-сіль!" Сміху такого наробить вража молодиця — так усі і покотяться, ухопившись за животи. Що-то за втішні та швидкі тії харківські молодиці — нехай їм легенько ікнеться!» (Олекса Стороженко, «Закоханий чорт»);

«Оце ж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі з своїх повістей такий міцний човен, що до віку вічного буде плавать по плюгавій річці Леті. Отут уже вольна; сюди ж то харківські міщани і народ, ударивши лихом об землю, сходяться одвести душу і задавить своє горе бездолля» (О. Стороженко. Закоханий чорт. Історико-етнографічні повісті та оповідання. Київ: Дніпро, 2001, 333 с);

*Красо України, Подолля!
 Розкинулось мило, недбало!
 Здається, що зроду недоля,
 Що горе тебе не знавало!
 (Леся Українка, «Красо України, Подолля!»);
 Ой, чи так красно в якій країні,
 Як тут, на нашій рідній Волині!
 (Леся Українка, «Вечірня година»);*

*Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточок!
 Мене від тебе доленька жене,
 Немов од дерева одірваний листочок...
 (Леся Українка, «Подорож до моря»).*

Завдання 3. Самостійно доберіть тексти із виразними лінгвокраєзнавчими смислами, оригінальною інтерпретацією топонімних назв у контекстах, етноментальною семантикою лексичного оточення, індивідуально-авторською стилістикою для образного представлення етнокультурної специфіки краю, представте детальний лінгвокультурологічний аналіз таких зразків.

Завдання 4. Укладіть паспорт (картку) адміністративно-територіальних і географічних назв відповідно до визначеного алгоритму або самостійно запропонованого чи уточненого.

Паспорт топоніма, гідроніма

- I. Географічне й адміністративне положення об'єкта
- II. Походження назви / етимологія: фіксація назви у словниках етимологічних, енциклопедичних.
- III. Функціонування назви у фольклорі (казки, легенди, перекази, інші жанри).
- IV. Топоніми у літературно-художньому дискурсі з прикладами контекстів.
- V. Стилiстична роль та функції (культурно-репрезентативна, етноідентифікаційна) у творах художньої літератури.

VI. Пам'ятки культури й мистецтва, персоналії митців, пов'язані з позначуваним онімом об'єктом, місцевістю.

VII. Висновки. Значення лексеми як лінгвокраєзнавчої одиниці.

Завдання 5. Підготовка есе або презентації: «**Топоніми як специфічні лінгвокультурологічні одиниці: визначення, підходи до вивчення й аналізу, класифікації**» (за словниками, енциклопедіями, монографіями, статтями).

Завдання 6. Створити коментар (лінгвістичний (етимологія), краєзнавчий, історичний, географія, легенди, перекази, інша культурологічна інформація) до назв 5–10 населених пунктів України (можна включати походження назв вулиць, районів (як сучасні назви, так й історичні): **Харків** — Гончарівка, Москалівка, Панасівка, Іванівка (райони); Римарська, Коцарська, Чоботарська (вулиці).

Завдання 7. Повідомлення на тему: «**Література мого краю**». Підготувати розгорнену інформацію про історію, духовний і матеріальний розвиток Вашого міста, селища, села за таким планом:

- I. Історичні відомості, походження ойконіма (годонімів, одонімів, хрематонімів), специфіка ландшафту.
- II. Видатні представники науки й культури краю.
- III. Пам'ятки архітектури.
- IV. Музеї (краєзнавчі, літературні, історичні, етнографічні, видатних діячів, промислів і ремесел), інші культурно-освітні заклади.
- V. Специфіка матеріальної культури (господарська діяльність, ремесла, промисловість).
- VI. Місцевий фольклор (легенди, перекази, інші жанри).
- VII. Особливості мови (діалект, говірка).
- VIII. Історико-етнографічний регіон та його характеристика.

Завдання 7. Підготувати мініпроект на одну з тем: «Топоніми в різножанрових текстах українського фольклору» / «Специфіка функціонування топонімів у художньо-літературних текстах» (подати зразки текстів та короткі лінгвокраєзнавчі коментарі до них).

Зразки текстів

Прислів'я і приказки:

Буде знать по чім в Тростянці гребінці.
З рижу не зробиш Парижу.
Як хан доїде до Криму.

Художньо-літературні тексти:

*Моє нечуване терпіння іще ніхто не переміг,
бо за терпінням є Трипілля, а за Черніговом — Черніг.
Черніг страшний, він дуже чорний. Як звечоріє на Дніпрі,
Черніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятери.*

(Л. Костенко. Акварелі дитинства).

Завдання 9. Знайомство з видатними краєзнавцями (повідомлення, коментарі про життя й діяльність): Петро Радковець (Львів), Ольга Вовк, Михайло Красіков, Андрій Парамонов, Ігор Муромцев, Артур Ярещенко, Анатолій Новиков (Харків), Ольга Гураль (Дніпро).

Завдання 10. Лексикографічний практикум. Робота зі словниками топонімів. Дібрати 5–6 одиниць онімів, проаналізувати їх як лінгвокраєзнавчі одиниці.

Завдання 11. Статистичний практикум:

- I. Кількісні підрахунки топонімічних одиниць у творі, тексті.
- II. Класифікація за різними параметрами: семантикою твірних основ, за будовою, структурою, морфологічними ознаками, синтаксичною і стилістичною роллю.
- III. Висновки про значення лінгвокраєзнавчої семантики номінації для усвідомлення концепції лексеми й твору.

Завдання 12. Назви літературно-художніх текстів розподіліть групами відповідно до наявності в них топонімів: астіонімні, гідронімні, оронімні, хоронімні; зробіть висновок про лінгвокраєзнавчий потенціал топонімів:

«Батурын», «Полтава», «Каяла», «Бережани» Богдана Лепкого; «Берестечко» Гната Хоткевича, «Берестечко» Ліни Костенко, «Во-

льинь» Уласа Самчука, «Ворошиловград», «Месопотамія», «Ефіопія» Сергія Жадана, «Африка» Андрія Гуменюка, «Україна в огні» Олександра Довженка, «Листи із Степової України» Докії Гуменної, «Приазовська савана» Олексія Вишника, «Дике літо в Криму» Зірки Мензатюк, «За Перекопом є земля» Анастасії Левкової, «Подорож із Бад-Емса до Страсбурга» Орисі Демської, «Європа. Захід» Павла Загребельного, «Завойовник Європи» Івана Корсака, «Африка» Андрія Гуменюка, «Знайти Атлантиду» Ігоря Куруса, «Останні роки Речі Посполитої», «Смутні часи Московської держави» Миколи Костомарова, «Монголія» Івана Багряного, «Фелікс Австрія» Софії Андрухович, «Любов, Америка і світло» Наталії Ясіновської.

Завдання 13. Ознайомтеся із положеннями харківської професорки, докторки філологічних наук О.Г. Муромцевої про поняття мовного ландшафту міста. Сформулюйте власну думку про роль топонімів у творенні мовного образу міської культури.

ХАРКІВ: МОВНИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА



- Мова міста як особлива функція загальнонародної мови привертає увагу лінгвістів, соціологів, практиків різних сфер людської діяльності.
- Міські тексти виконують комунікативні, інформаційні, емоційно-вольові, країнознавчі функції. Разом зі специфічними для певного міста рисами: етнічним складом, народно-господарськими галузями, культурними закладами, архітектурними пам'ятками, тощо, — вони створюють єдине ціле, що в широкому розумінні можна визначити як культуру міста.
- Мова міста в силу відзначеної ролі має репрезентувати його національну приналежність, давати фонові відомості з історії країни й народу (О.Г. Муромцева. Як ми починали)

Завдання 14. Розгляньте подані слайди, відзначте краєзнавчі смисли назв художніх тестів.



Назви творів: лінгвокраїнавчий аспект. Топоніми. Слайд 1



Назви творів: лінгвокраїнавчий аспект. Топоніми. Слайд 2



Назви творів: лінгвокраєзнавчий аспект. Топоніми. Слайд 3



Назви творів: лінгвокраєзнавчий аспект. Топоніми. Слайд 4

Завдання 15. Ознайомтеся з проектом «Повітряна стихія. Міста сили» (цикл із 26 есеїв сучасних авторів і авторок про міста, «які надихають та залишають слід у серцях», у авторському виконанні) від радіо «Суспільне Культура», а також есеями українських письменників Оксани Забужко «Донецьк», Банді Солтеса «Харків», Ірени Карпи «Яремче», Ірини Цілик «Київ» та ін., відзначте особливості лінгвокраєзнавчого потенціалу лексики цих творів, зробіть висновки про семантичні й стилістичні функції топонімів і відтопонімної лексики.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Бондаренко Г., Китюх В. Історична топоніміка. Луцьк, 2012. 162 с.
2. Горпинич В. О. Словник географічних назв України. К. : Довіра, 2001.
3. Колесник В. О. Відтопонімні прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. Вип. 23. 2019.
4. Лабінська Г. Топоніміка. Навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 274 с.
5. Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство як освітній інструмент засвоєння української мови й культури (на зразках культурно маркованої лексики). *Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти* : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. С. 34–65.
6. Петрова Озель Л. П. Топонімія літературно-художнього назвотворення (структурно-семантичний та лінгвостилістичний аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 64. С. 110–113.
7. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 36–39.
8. Петрова Озель Л. П. Топоніми у назвах літературно-художніх текстів (структурно-семантичний аспект). *Матеріали III Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих*

- Кирила і Мефодія*. Київ – Софія – Харків – Шумен. 23 травня 2023 року. ХНПУ: ХІФТ. С. 279–285.
9. Петрова Озель Л. П. Лінгвостилістичні параметри топонімів Венеція і Флоренція у поетичному дискурсі Ліни Костенко. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Питання сучасної філології та креативні методи викладання іноземних мов»*. Італійська Республіка, Венеція: Ca'Foscari. University of Venice. 29–30 грудня 2021 року. С. 164–169. Підвищення кваліфікації — 15 год. Сертифікат.
 10. Петрова Озель Л. П. Лінгвостилістика орієнтального дискурсу в поезіях Лесі Українки. *V Конгрес сходознавців: Збірник матеріалів. 9–10 грудня 2021 р.* Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського 2021. С. 194–198.
 11. Петрова Озель Л. П. Імена у фольклорному дискурсі: етнокультурний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2022. № 23. Том 2. С. 41–47.
 12. Петрова Озель Л. П. Власні назви в романі Володимира Малика «Таємний посол»: культурно-репрезентативна функція. *Матеріали II Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія*. Київ – Софія – Харків – Шумен. 18 травня 2022 року. ХНПУ: ХІФТ. С. 118–126.
 13. Петрова Озель Л. П. Топоніми в романі Володимира Малика «Таємний посол»: семантика й стилістика мотиву дороги. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні напрями й течії філологічних досліджень в умовах складного сьогодення»*. 29–30 липня 2022 року. Латвія, Рига. С. 36–41.
 14. Петрова Озель Л. П. Власні назви: культурно-репрезентативна функція (теоретичні зауваження). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції і новаторство»*. 30 вересня – 1 жовтня 2022 року. Таврійський національний університет імені Володимира Вернадського. С. 28–31.
 15. Петрова Озель Л. П. Топоніми в романі Володимира Малика «Таємний посол»: лінгвостилістика мотивів дороги. *Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції «Художні феномени в історії та сучасності» (Дискурс подорожі)*. Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Київський національний університет імені Б. Грінченка, Криворізький національний університет, Палермський університет, Католицький

- університет в Ружомберку, 8 квітня 2022 року. С. 67–70. Сертифікат.
16. Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. К., 2008.
 17. Тищенко К. Іншомовні топоніми України: етимологічний словник-посібник. К. : Мандрівець. 2010.
 18. Тищенко К. Ключі з Астурії від минулого України. К. : Посвіт. 2015. 528 с.
 19. Тищенко К. Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти. К. : НТУУ, 2012.
 20. Янко Т. М. Топонімічний словник України: Словник-довідник. К. : Знання, 1998. 432 с.
 21. Ярещенко А. П. Під чаром рідної землі. Посібн. з українозн. Х. : Прапор. 344 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5

ДІАЛЕКТИЗМИ ЯК МАРКЕРИ МІСЦЕВОГО КОЛОРИТУ

ОРІЕНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Характеристика діалектів української мови: наріччя, говори, говірки.
2. Діалектизми, їх типи, лінгвокраєзнавчий потенціал.
3. Діалектизми у літературно-художньому дискурсі.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Укласти таблицю (структурно-логічну схему, інтелектуальну карту) характеристики історико-етнографічних регіонів України та фіксації їх діалектних особливостей за такими орієнтовними параметрами:

- межі поширення регіону, діалектна специфіка;
- опис лексики матеріальної культури (промисли й ремесла краю, особливості народного житла, одягу, повсякденного та святкового харчування);
- ознаки світоглядної системи (уявлення, вірування);
- оригінальні фольклорні жанри;
- специфіка календарно-побутової та сімейної обрядовості;
- сучасний стан (культура, економіка, персоналії відомих діячів науки й мистецтва);
- репрезентації зазначених особливостей культури краю у наріччях, говорах, говірках.

Завдання 2. Детальне вивчення діалектів та говорів української мови, їх головних ознак і добір прикладів (лексем-діалектизмів, зокрема назв матеріальної та духовної культури) здійснюється в ході «Діалектологічного практикуму» як однієї із форм робіт у курсі «Лінгвокраєзнавство»: збиранні й опису діалектного матеріалу, його систематизації, укладанні словника діалектизмів, створенні лінгвокраєзнавчих коментарів до окремих лексем за такою орієн-

товною схемою: значення слова, ареал поширення, словотвірний ланцюжок, синтаксичні конструкції, етнокультурний, фольклорний та літературно-художній контекст, укладання схеми колокацій до слова-діалектизма, визначення серед слів-діалектизмів історизмів, архаїзмів, етнонімів, екзотизмів, фольклоризмів.

Завдання 3. Прочитайте словникову статтю докторки філологічних наук, професорки О. Г. Муромцевої «Західно-українська мовно-літературна практика» із енциклопедії «Українська мова» (2000) про особливості західно-української мовної специфіки, відзначте її головні настанови:

«Західноукраїнська мовно-літературна практика — варіант української літературної мови із специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними (діалектними) чинниками, який функціонував на західноукраїнських землях, зокрема Галичині, упродовж XIX — 1-ї пол. XX ст.

Понад п'ять століть західноукраїнські землі перебували в складі інших держав, не мали територіальної, етнічної єдності. Ця обставина, а також суто географічні умови — значний масив гірського рельєфу, що утруднював спілкування між селами, містами і містечками, сприяли збереженню у мові населення деяких архаїчних рис, успадкованих з давньоукраїнської (руської) мови, та виробленню нових діалектних рис, відмінних від тих, що формувалися у Східній Україні. Поставлена в підневільне становище, українська мова в різних частинах Західної України зазнавала впливу структурно віддалених мов держав-завойовників — польської, німецької, угорської, румунської. Внаслідок цього окремі лексичні, морфологічні, синтаксичні елементи згаданих мов протягом тривалого часу адаптувалися до системи української мови і стали органічною складовою частиною південно-західного наріччя, певною мірою вплинувши на специфіку його лексичного складу» (О. Г. Муромцева).

Завдання 4. Опрацюйте статтю Івана Матвіяса «Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка» (Українська мова. 2009. № 3. С. 10–16), прокоментуйте та наведіть приклади діалектних рис у творах письменника на різних мовних рівнях. Які тематичні групи можна визначити у системі лексичних діалектизмів?

Завдання 5. Скласифікуйте діалектизми із роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» за такими групами; прокоментуйте їх значення та особливості місцевого колориту:

1. Лексеми, що передають етнічні колорити культури приготування та споживання їжі, виробництва продуктів харчування;
2. Номінації, що представляють культуру одягу та аксесуарів, специфіку їх носіння, особливості оздоблення, нюанси дизайну, тенденції моди та іміджеві характеристики зовнішності персонажів, позначають різні типи і складники костюму;
3. Лексика для зображення урбаністичних ландшафтів, інтер'єру та екстер'єру житла, назви релігійних споруд та їх частин; міського транспорту;
4. Одиниці на позначення соціальної ієрархії представників станіславівської громади.

Їдження, пікантерія, плячок, солом'яне канотье, шляфрок, гумові велінгтони, гумаки, цвітасті хустки (гуцульські), салата, зупа, фляк, пропінація, бульбяники, крокети з гороху, сніжна бабка, соси, кнедлі, мармуляда, смажений згливілий сир, бішкopt, мушкателька, пательня, мідниця, цебро, п'єц, шуфля, креденс, бішкoptові тістечка, полядвіця, кармонадлі, макагігі, гербата, пундик, чорба, мамалига, байгелі, леках, калярепа, каляфіор, шодо, віденський розбратель, чоколядова галярета, оршада, фелон, «тисот», камізелка, мешти, гудз, маринарка, остенсорій, патена, капітула, двірєць, катедра, янголи, кам'яниця, тополева аля, газовня, склярня, рафінерія, ресторація, хідник, цегельня, майстерня капелюшника, гробівці, карний дїм, арешт, горішня майстерня, рестораційний павільйон, фризїєрсько-голярський заклад, покій, фотель, пуделко, деко, люстро, гendель, ткальні вовняних хусток і талесів, гандель, реска, бальок, дрожки, васаги, берлини, фіакр, достойники, соленізант, штукмайстри, служба, гоґусі, андруш, хлопи-будівельники, ганделеси, шваби, різбляр, дзигмайстер, хлоп, дрожкар, поліціант, магістр фармації.

Завдання 6. Користуючись коментарями, уточніть значення буковинізмів, розподіліть їх за тематичними групами (лексика родинно-сімейного побуту та звичаєво-обрядової культури; номінації ландшафтних характеристик; іменуваннями квітів і плодів; анімалістична та орнітологічна лексика; назви інтер'єру та екстер'єру житла; назви зі сфери музичної й танцювальної культури;

одиниці на позначення кулінарної культури), відзначте обрядові функції позначуваних ними понять:

Нанашко / *нанашка* — хрещені батько й матір (рум. *nănaș*; молд. *нэнáш* (нынáш, нунáш); *пóрекло* — прізвище (серб. *порекло*, *poroklo* — «походження»); *батяр* — юнак-жартівник (порушник порядку); *фі́гли* / *фі́гли-мі́гли* (пол. *figiel*, «витівка, пустощі»); *плай* — гірська стежка (рум. *plai* «полонина, плоскогір'я», пол. *plaj* — «стежка»); *а́фина* / *я́фина* (рум. *afin* — «чорниця»); *бринду́ша* (рум. *brîndușă*) — «шафран»;: *вэ́вирица* / *вúвiрка* — білка, *коутáч* — дятел, *половік* — яструб; *бамбéтель* — лавка-ліжко (нім. *vankbettel*); *куфэ́рок* — дерев'яна скриня (нім. *koffer* — «валіза», пол. *kuferek*, *kifer* — «скриня»); предметів побуту: *шрúпка* — гвинт, *та́йстра* — торба; *трембі́та* (рум. *trîmbiță*) — труба; лексикою народного строю і його аксесуарів: *сардак*, *манта*, *тайстра*, *мерцішор*, *горботка*; *вúрда* (рум. *urda* — «сир», *вурдитись* — скисати); *дзер* — сироватка (рум. *zer*, *zăr* «молочна сироватка»); *мамалі́га* / *кулéша* — каша з кукурудзяного борошна (рум. *mămăligă*); *пlachúнда* — виріб із листкового тіста плескатої форми з начинкою або без неї; різновид пирога (рум. *plăcintă* — пиріг); *нúгарь* (угор. *rohár* — келих, склянка); *слóйк*, пол. *słoik* — банка, *слóж* — скляна посудина).

Завдання 7. Ознайомтеся із лексикою бойківської говірки; користуючись словником (Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К.: Наукова думка. 1984. Ч. 1–2), прокоментуйте значення поданих слів:

Дьоньдята, *бетяр*, *варош*, *вар*, *город*, *гудак*, *гуслі*, *гусяр*, *гомбиця*, *дівкы*, *косиці*, *кавиль*, *киндириця*, *комониця*, *колачі*, *мача*, *мачка*, *серенча*, *новта*, *обращик*, *потят*, *парадичка*, *парна*, *пищалка*, *піпа*, *пішак*, *погар*, *пушка*, *рішкаша*, *сколомийка*, *ташка*, *токан*, *топанки*, *фана*, *хаща*, *цирьков*, *чічка*, *шаркань*, *яфони*.

Завдання 8. Користуючись слайдами, ознайомтеся з назвами традиційно-звичаєвої культури буковинського краю; розкрийте їх обрядове та ритуальне значення.

Завдання 9. Ознайомтеся із трилогією Богдана Лепкого «Казка мого життя» («Крегулець», «До Зарваниці», «Бережани»), відзначте специфічні особливості лексики, що передає місцеві колорити.

БУКОВИНА: ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ ЛАНДШАФТ



«З НЕЮ ПОВ'ЯЗАНІ ВСІ НАШІ ОБРЯДИ», —
АНАСТАСІЯ ПЕНТЕЛЕЙЧУК ПРО БУКОВИНСЬКУ ТАЙСТРУ

Ткана чи вишита традиційна торбина з автентичним орнаментом — *тайстра*, *трайста*, *трайстра*. Різні фонетичні варіанти назви і різні технологічні втілення, проте суть незмінна: тайстра насправді є незамінним атрибутом як одягової культури, так і однією з головних «учасниць» обрядів. Зараз, коли український традиційний одяг (автентичний та стилізований) на вершині популярності, тайстри проживають свою другу молодість — багато хто повертається до цього екзотичного виробу. А з гардеробу інших людей тайстра нікуди не зникала, і відповідно — повертати її немає особливої потреби.

Іванна СТЕФ'ЮК

кандидатка філологічних наук,
письменниця, завідувачка науково-методичного відділу
дослідження та популяризації
традиційної культури БЦКМ,
кураторка етнографічного проєкту «Спадщина»

Слайд 1. Буковина: лінгвокраєзнавчий аспект

МЕРЦІШОР: БУКОВИНСЬКА «ВАЛЕНТИНКА» ЧИ СВЯТО ПЕРЕМОГИ НАД МОРОКОМ?



І жителі Буковини, і її гості навесні мають нагоду спостерігати красиву традицію: румуни, молдовани, рідше — українці на теренах нашої області 1 березня вітають одне одного червоно-білими бутоньєрками. Ці прикраси називаються «*мерцішор*», від румунського «*martic*» — березень. Існує кілька алгоритмів дарування (хлопці — дівчатам, дівчата — хлопцям, просто одні одним безвідносно до статі). Їх носять як бутоньєрку на лацкані верхнього одягу (як правило, зліва), або ж на капелюсі чи зап'ясті. Прикраса символізує закликання весни, і її носять від двох тижнів до місяця, а відтак вішають на плодове дерево, на роги домашній худобі, або ж підкидають у небо.

Іванна СТЕФ'ЮК

кандидатка філологічних наук,
письменниця, завідувачка науково-методичного відділу
дослідження та популяризації
традиційної культури БЦКМ,
кураторка етнографічного проєкту «Спадщина»

Слайд 2. Мерцішор: буковинська «валентинка»
чи свято перемоги над мороком?

Завдання 10. Підготуйте повідомлення про поета Василя Кузана і збірку його віршів «Дьоньдята», написану бойківським діалектом. Назвіть письменників, твори яких мають виразні ознаки діалектного мовлення.

Завдання 11. Ознайомтеся із романом сучасної української письменниці із Тернопільщини Юліани Нестерович «Казка про червоного змія», знайдіть та прокоментуйте значення діалектної лексики у творі. Який історико-етнографічний регіон представлений у творі?

Завдання 12. Познайомтеся із романом Василя Шкляра «Характерник», відзначте роль «козацької говірки» у ньому, наведіть приклади лексики та фразеології як комунікативного маркера у середовищі козаків.

Завдання 13. Ознайомтеся зі збіркою українських народних казок Бойківщини (*Українські народні казки : Книга 16. Казки Бойківщини. Запис, упоряд. і літ. опрацювання М. А. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2012. 488 с.*), проаналізуйте сюжет, образи, лексику місцевого колориту у одній із них (на вибір), де простежуються особливості світогляду, уявлень, вірувань, ментальні особливості мешканців бойківського краю, поясніть значення діалектизмів, скласифікуйте їх за тематичними групами, прокоментуйте лінгвокраєзнавчі особливості назв матеріальної культури.

Байда, буля / бульба, васаг, гачі, гвер, дідич, дідко, дінго, доміство, драчник, дядьо, егомосць, загін, зарібок, зупа, канона, касарня, качівка, керунок, кохля, кримінал, кромплі, круль, куфер, кучія, лашія, легмар, липанда, лискар, ліса, людкове, мазюка, мацур, маця, мешти, мундур, пищалка, ножик-цизорик, обаринець, обора, оферма, оципля / оципок, пищалка, полярос, поструг, прислянка, пушка, сарахман, сендзя, симброля, спіш, стрик, стрина, стрих, стручень, талір, таборик, терлиця, тестамент, товчка, трутка, туб, туля, тумок, філіжанка, філон, фіра, фіякр, фляшчення, фризиерна, фузія, царок, цьоця, чародія, шандар / шендер, яприна, яфини.

Завдання 14. Перегляньте презентації книги Уляни Маляр «Баба Федиха», відзначте лексику, яку використовує авторка для створення гуцульського колориту, наведіть приклади, прокоментуйте значення.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Глуховцева К. Д., Шарпило Б. А. Рідна говірка Б. Д. Грінченка в його мовотворчій спадщині. Борис Грінченко. *Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча*. Ворошиловград, 1988. С. 99–101.
2. Гнатишак Ю. Болахівські бувальщини. Діалектні тексти / Відп. ред. Тетяна Ястремська; НАНА України, інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів. 2021. 624 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
3. Гнатишак Ю. Слова з Болехова. Співавтори: Оксана Сімович, Наталя Хобзей (від.ред.), Тетяна Ястремська. Львів. 2017. 636 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
4. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відп. ред. Василь Ґрещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
5. Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. Відп. ред П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. 568 с.
6. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011. 376 с.
7. Дуда І. Лемківски приповідкы. Тернопіль: Астон, 2016. 376 с.
8. Ісаєва Г. Метод проектів — ефективна технологія навчання. URL: [https:// osvita.ua/school/method/technol/1415/](https://osvita.ua/school/method/technol/1415/)
9. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика. *Українська мова : енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. К. : Українська енциклопедія, 2000.
10. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 227 с.
11. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2009. Вип.4. С. 64–77.
12. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 98–117.
13. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. К., 1998.

14. Матвіяс І. Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка. Українська мова. 2009. № 3. С. 10–16.
15. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
16. Нестеренко Т. Метод проектів на заняттях з української діалектології. *Актуальні питання функціонування державної мови в Україні: матеріали V міжвиш. круглого столу. 25 січ. 2024 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.].* Харків : Право, 2024. С. 42–45.
17. Нечитайло І. М. Індоевропейські витоки праслов'янських діалектизмів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. Вип. 59. Т. 2.
18. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація. Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2003. С. 70–74.
19. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 124 с.
20. Статеева В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород, 1997. 408 с.
21. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок / за ред. Г. Ф. Ступінської, В. Я. Ступінського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
22. Ткачук М. М. Українські говірки Башкортостану: Золотоношка і Степанівка / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. К. : Інститут української мови НАН України. 2020. 246 с. Електронне видання.
23. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. 288 с.
24. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник, Л., 2002.
25. Хобзей Н. В. Міфологічна лексика українських говорів карпатського ареалу: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. Львів, 1995. 26 с.
26. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. URL: <http://litopys.org.ua/shevelov/shev.htm>

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ: ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧА АСПЕКТОЛОГІЯ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Мова як скарбниця духовності, етнонаціональної єдності.
2. Краєзнавчий аспект етнотикету.
3. Календарно-побутова обрядовість як джерело лінгвокраєзнавства.
4. Сімейні звичаї та обряди: краєзнавча специфіка лексичних одиниць.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Підготовка творчого проекту на одну із запропонованих тем:

- «Національний етикет: лінгвокраєзнавчі характеристики»;
- «Мовотворчість класиків української літератури (семантика й стилістика місцевих колоритів): проблематика, сюжети, проблеми й ідеї, художні засоби та їх семантико-стилістична репрезентація»;
- «Напрямки наукової діяльності Харківської філологічної школи: дослідження діалектичних особливостей»;
- «Наукові здобутки провідних філологів ХНПУ імені Г. С. Сковороди»;
- «Лінгвокраєзнавчі надбання української мови».

Завдання 2. Вкажіть автора поданого тексту і назву твору, про який історико-етнографічний регіон ідеться в тексті, доведіть Вашу думку, прокоментувавши лексику духовної культури (світоглядних уявлень та вірувань, обрядовості, народної музичної культури):

Коли Іванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля,

і коли оповідав про все те вдома, мати непевно позирала на нього: може, воно до нього говорить? Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник.

Міг би розказати і про русалок, що гарної днини виходять з води на берег, щоб співати пісень, вигадують байки і молитви, про потопельників, які по заході сонця сушать біде тіло своє на каменях в річці. Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду. Не раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші, він тремтів, сповнений жахом.

Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його послали пасти корови. Гнав в ліс своїх жовтаню та голубаню, і коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смеречок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав дець на узбіччі гори, виймав денцівку (сопілку) і вигравав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі.

Знизу підіймався до Івана і затоплював гори глухий гомін ріки, а в нього капав од часу до часу прозорий дзвін колокільця. З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, напоені сумом тіней од хмар, що все стирали біду усмішку царинок. Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс. І як трудно було вдивитись в те рухливе обличчя гір, так трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні, що виласть, тріпала крильцями коло самого вуха і не давалась.

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий ґрунь (верх). Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі білої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався крізь гіллячки кущів. За ним підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. (Михайло Коцюбинський. «Тіні забутих предків»).

Завдання 3. Згадайте лексику гуцульської народної культури, користуючись інформацією зі слайдів, прокоментуйте значення поданих на слайдах назв та їх зв'язок із духовною культурою українського народу.

10 ГУЦУЛЬСЬКИХ НАЗВ

АРКАН, БРИНДЗЯ, БАНУШ, КОЛОМИЙКА, КЕПТАР, ТРЕМБИТА, ТОПИРЕЦЬ, ЛІЖНИК, ГУЦУЛЬСЬКИЙ КІНЬ, ГУЦУЛЬСЬКА ПИСАНКА



АРКАН (танець) – поруч з іншими традиціями, гуцульськими піснями та танцями, що відрізняють і підкреслюють їх культуру, серед народів різних країн, чітко окреслює ареал проживання гуцулів.

За давніми переказами, вперше гуцульський танець **аркан** виконали чоловіки, що зійшли з гір, але дівчата теж його танцюють, не так швидко та з менш складними елементами. Коли вони приходили на полонину, приносили їм їсти, а чоловіків не було, вони танцювали навколо ватри.



БАНУШ – гуцули кажуть саме **бануш**, хоч дехто каже банош, це гуцульська страва із вершків та кукурудзяної муки. Це невід'ємна частина життя та справжній гуцульський хлі; дуже поживна та калорійна страва. Вівчари, що працюють на полонині, через різні завдання ніколи не мають часу, навіть на те, щоб повноцінно поїсти, тож з'їдають бануш вранці і до вечора достатньо сил.

Слайд 1. 10 гуцульських назв

ЛЕКСИКА КОЛОМИЙОК



КОЛОМИЙКИ — це короткі співанки, що складаються з 14 складів, так звана коломийкова строфа, що відомі вже з XV ст. перший відомий запис коломийки зроблено у XVIII ст.


Відомо понад 30 тисяч коломийок, які розкривають красу, чистоту, почуття, жарти, життя людей, вуличні спостереження, узагальнення та інші аспекти побуту гуцулів.

Історія походження коломийки говорить, що слово походить від назви Коломия, а інша версія припускає, слово позначає пісні, які супроводжували гуцульський танець – коломийку, основною фігурою якого було коло.

- *Гей, плину я по Дунаю і так си думаю: Нема красших співанок, як у нашім краю!*
- *Ой нема то, ой нема то, як руська країна, там співає співаночки кожда дівчина.*
- *Ой, підү я межи гори, там де живуть бойки, Де музика дрібно грас, скачуть по легойки;*
- *Ой нема то як у горах дівчата співають, Ой нема то як у горах молодці гувають.*

Слайд 2. Лексика коломийок

ГУЦУЛЬЩИНА, МОДА: НАЗВИ ОДЯГУ




КЕПТАР — старовинний одяг гуцулів, короткий, безрукавий ковшок, що вдягався поверху нагільного одягу; це справжня народна майстерність декорування та прикраса побутових речей, що своєю красою та вишуканістю справляє враження на дослідників та митців. *Гуцульський смак відрізняється від різних територій проживання гуцулів у Карпатах.*

Практичний у побуті, легкий та зручний кептар виконував різні функції: зігрівав в холоді, показує статус господаря, прикрашає, додає поважності.

Щоб виготовити справжній гуцульський кептар, треба декілька тижнів працювати з шкірою, оздоблювати його, набиваючи металевими бляшками, намистами. Майстер швидко може скроїти кептар, але на прикрашання йде багато часу. Рисунок, з **чіткою симетрією**, притаманною гуцульській вишивці, малюють на папері, а потім переносять на шкіру.

Кептар, характерний гуцульський модний етнографічний елемент, що формує ідентичність, теплий, стильний, зручний компонент гардеробу, що вже давно вийшов за межі побутового елемента ужиткової культури; носили такі кептари як чоловіки, так і жінки.



Слайд 3. Гуцульщина. Мода: назви одягу

Завдання 4. Ознайомтеся зі збіркою українських народних казок Бойківщини (*Українські народні казки : Книга 16. Казки Бойківщини. Запис, упоряд. і літ. опрацювання М.А. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2012. 488 с.*), проаналізуйте сюжет, образи, лексику місцевого колориту у одній із них (на вибір), де простежуються особливості світогляду, уявлень, вірувань, ментальні особливості мешканців бойківського краю, поясніть значення діалектизмів, скласифікуйте їх за тематичними групами, прокоментуйте лінгвокраєзнавчі особливості назв духовної культури.

Байда, буля / бульба, васаг, гачі, гвер, дідич, дідко, дінго, доміство, драчник, дядьо, егомосць, загін, зарібок, зупа, канона, касарня, качівка, керунок, кохля, кримінал, кромплі, круль, куфер, кучія, лаш-ша, легмар, липанда, лискар, ліса, людкове, мазюка, мацур, маця, мешти, мундур, пищалка, ножик-цизорик, обаринець, обора, оферма, ощипля / ощипок, пищалка, полярос, поструг, прислянка, пушка, сарахман, сендзя, симброля, спіш, стрик, стрина, стрих, стручень, талір, таборик, терлиця, тестамент, товчка, трутка, туб, туля, тумок, філіжанка, філон, фіра, фіякр, фляшченя, фризиерна, фузія, царок, цьоця, чародія, шандар / шендер, яприна, яфини.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1988. 192 с.
2. Варич Н. І. Вербальні тригери українських родинних обрядів у сучасних умовах нестійкого світу. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 224–235.
3. Єрмоленко С. Українська мова: шляхи формування в національному універсумі. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 39–52.
4. Іванишин В., Радевич–Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 217 с.
5. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Х.: ХНУ, 2013. 123 с.
6. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета. Х. : ХДПУ імені Г. С. Сковороди, 2001.
7. Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 172 с.
8. Маленко О. О. Лінгвопоетика буття в естетичному вимірі українського романтизму й реалізму. Лінгво-естетична інтерпретація буття в поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків. 2010.
9. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. К. : Академія, 2004. 356 с.
10. Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 2004. 120 с.
11. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. К. : Академія. 2004. 356 с.
12. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. К. : Києво-Могилян. акад. 2010.
13. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Х., 2008. 229 с.
14. Нестеренко Н. П. Комунікативне суперництво в текстах українських весільних пісень: лінгвопрагматичний аспект. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 40–50.

15. Петрова Л. П. Характер народу та лексико-семантичні засоби його вираження в оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка "Салдацький патрет". *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2003. Вип. 11 (Ч. 1). С. 126–133.
16. Попович М. В. *Культура: ілюстрована енциклопедія України*. 1997.
17. Попович М. *Нарис історії культури України*. К., 1998.
18. Руснак Ю. М. Назви головних весільних персонажів у буковинському діалекті. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2014. № 30 (3). С. 64–69.
19. *Словник символів культури України*. За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. Київ : Міленіум, 2005. 351 с.
20. Ткаченко О. *Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу*. К. : Грамота, 2006. 236 с.
21. Ткаченко О. *Українська мова і мовне життя світу*. К. : Спалах, 2004. 271 с.
22. Хамітов Н., Крилова С. *Філософський словник: людина і світ*. К. : КНТ.
23. Хібеба Н. В. Весільна лексика в бойківському й середньополіському етнокультурних ареалах ХХІ століття. *Волинь–Житомирщина*. 2010. № 22 (2). С. 363–371.
24. Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина ХХ ст.). Харків: Олександр Савчук, 2020. 483 с.
25. Черемська О. С. Національно-культурний компонент онімного простору української народної казки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 76. С. 383–387.
26. Чумарна М. *Я є Україна. Світоглядний всесвіт українців*. Тернопіль: Навчальна книга, 2021. 364 с.
27. Чумарна М. *Тридев'яте царство: 53 українські народні казки. Символіка народної казки*. Тернопіль: Навчальна книга, 2007. 264 с.
28. Чумарна М. *Золотий Дунай. Символіка народної пісні*. Тернопіль: Богдан, 2007. 232 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧА СПЕЦИФІКА

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Страви народної кухні: регіональна специфіка і символіка лексики.
2. Народний стрій: семантика назв.
3. Типологія промислів і ремесел: значення місцевих назв.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Користуючись словниками топонімів, знайти 10–15 топонімів, твірні основи яких пов'язані із назвами промислів і ремесел, поширених в Україні.

Завдання 2. Назвіть антропоніми, твірні основи яких відображають промислово-виробничу діяльність українців.

Завдання 3. Проаналізуйте групи лексики промислів і ремесел у різних жанрах фольклорного дискурсу.

Завдання 4. Схарактеризуйте роль лексики промислів і ремесел у творах художньої літератури (на вибір).

Завдання 5. Укладіть реєстр (10–15 позицій) назв промислів і ремесел одного із історико-етнографічних регіонів України, назв народних строїв, їх елементів та аксесуарів, страв святкового й повсякденного харчування, номінацій інтер'єру та екстер'єру народного житла.

Завдання 6. Поясніть взаємозв'язки між лінгвокраєзнавчими лексемами — антропонімом, топонімом і назвами промислів і ремесел у контексті народної казки про Кирила Кожум'яку:

«Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її і полюбив. От вона до його прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є, — каже, — на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є, — каже, — такий у Києві, над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небесами стелиться; а як вийде на Дніпро мочити кожні (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому й байдуже: як смикне, то й мене з ними трохи на берег не витягне. Отого чоловіка тільки мені й страшно; (...)

«Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп, аж луна іде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається проклятий, а під ним земля тільки стогне»; (...)

«Ото с'як-так порадилися да й послали до нього найстаріших людей. Приходять вони до його хати, одчинили помалу двері та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож; тільки видно, як коливає от-такенною білою бородою!»;

«А Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав її князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того часу й почало зватися те урочище Кожум'яками».

Завдання 7. Прочитайте уривок із твору Х. Алчевської «Асан і Зейнеп», схарактеризуйте особливості татарської матеріальної культури, зверніть увагу на лексику, що створює національний колорит.

АСАН І ЗЕЙНЕП

Шкіц I

Гарячий кримський полудень. Море сине-сине; воно все тремтить і переливається, грає тисячами барв... Чинари й тінисті орішники якомось замліли від палючого сонця; вони всі скупчились над холодним струмочком, ніби чекають чогось... Маненька татарва, з голими ніжками, бігає, підкотивши штани, вздовж гірської річки, перестрибує з камня на камінець, хлюпається і кричить щось по-своєму...

А вода упинно несеться в море...

Під горою, коло чинар — кам'яний мур, і в ньому — кінчик залізної труби, з котрої дзюрчить вода; над трубою, по кам'яному муру, вирізано рік, коли воду знайдено. Це — така криниця!.. Сюди приходять молоді й старі татарки по воду... Наразі весь аул ніби заснув, на пліскуватих дахах нікого не видно; кручені паничі манячать коло ледве помірних вікон, над дахом в'ється легенький димочок, а коло дверей висять розвішаний перець і сухий тютюн...

В одній саклі двері одчинені; крізь них видно молоду татарку, що сидить на кам'яній долівці і плете сітку для риби; тим часом молодша сестра її розплітає їй волосся й порається коло неї з полумиском руді, розбовтаної в воді фарби, в котрій вона те волосся мочить...

Повз саклю тягнуться по вулиці рипучі нудні мажари: їх обганяють порожні вози каменярів. На дні одного з тих возів лежить молодий турок. Голова в нього мальовничо завинута хусткою, на ногах — шкуратаї черевики, стягнуті мотузком, а весь він — у білому, — в якомусь полотняному дранті з матнею і в холошнях, що з колін аж до п'ят обтягують його й роблять струнким, мов кипарис.

— Зейнеп! Зейнеп!..

Татарка, що сиділа й плела сітку, ще здалеку побачивши його, вирвалася злякано з рук сестри і сховалася за дверима.

— Асан! Асан! — шепнула вона їй...

Сестричка з дрібними кісками і в круглесенькій вишитій шапочці виглянула з саклі й відповіла каменяру: "Зейнеп пішла по воду".

— Брешеш,— буркнув він і грізно блимнув своїми очима на дівчинку. Далі він знов ліг на живіт і байдужно сіпнув віжки.

Коні рвонули й побігли далі, з гори. Асан ще раз ліниво оглянувся на саклю й замугикав якусь пісню.

Він почав мріяти про Зейнеп... Чом це Зейнеп боїться його? Така хороша, швидка і моторна, з очима, переляканими, мов у сарни, але горда, що й не підступишся!.. І не гляне ніколи!

Батько її — замогнций господар, має пишний сад і городи, поле тютюну й великий виноградник... У нього тільки дві дочки... Але — очі, її очі!.. Найбільше вони ваблять Асана... Він і сам не знає, що з ним робиться, як він їх бачить: здається, підхопив би її на руки і поніс би в гори її, жінкою статись для нього...

Та як згадає, що він убогий каменяр... Задля нього, убогого каменяра... («Асан і Зейнеп», Х. Алчевська).

Завдання 8. Прокоментуйте відомі версії походження назв давніх шляхів, якими здійснювалися торгівельно-економічні зв'язки на території України та іншими країнами. Які товари матеріального виробництва перевозилися цими шляхами?

- Великий шовковий шлях.
- Волоський шлях.
- Ізюмський шлях.
- Кальміуський шлях.
- Кучманський шлях.
- Муравський шлях.
- Ромоданівський шлях.
- Саксаганський шлях.
- Кримський шлях.
- Чумацький шлях.
- Чорний шлях.

Завдання 9. Спираючись на слайди, прокоментуйте значення запропонованих назв матеріальної культури українців, відзначте їх крайову приналежність.

НАЗВИ ОДЯГУ / ВОЛИНЬ: ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ І ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ



У бурнусах біля Лесиною «білого» будиночка в Колоджі ному. Фото з архіву Косачів. Збільшена фоторепродукція

«Ми ходили в літніх бурнусах...», з книги Лариси Мірошниченко «Леся Українка. Життя і тексти». Фото із сайту Харківської бібліотеки імені Івана Франка (вул. Полтавський шлях).

БУРНУС, а, чол., заст. Просторе жіноче пальто з широкими рукавами. *Вони [панни] були позавірчунані в шуби, в бурнуси, в кохти* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 70);
/ Рід плаща або накидки. *А та стоїть собі під тинем Та вовну білую пряде*
На той бурнус йому святешний (Тарас Шевченко, II, 1953, 306).
Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 260.

Слайд 1. Назви одягу / Волинь:
лінгвокраєзнавчий і лінгвокраїнознавчий аспекти

ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО, ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО: СЕМАНТИКА Й ЕТИМОЛОГІЯ



Словник української мови у 20-ти томах:

БУРНУС, а, ч. 1. Плащ із кангуром із цупкої вовняної матерії, що носять араби. Тут були і араби в різнокольорових бурнусах, і крикливі греки з квітчастими хустками на головах, і мовчазні турки в чалмах (Р. Іваничук). 2. заст. Просторе жіноче пальто з широкими рукавами. Мотря жваво й боязко озирнулася навкруги і замотала полою бурнуса (С. Добровольський); – Ви як сюди потрапили? – поглядаю на молодичку, на її облізлий пливовий бурнус (С. Доломан); // Різновид плаща або накидки. А та стоїть собі під тином Та вовну білую пряде На той бурнус йому святешний (Т. Шевченко); Напугувши на плечі бурнуса, вони [Марта й Степанида] позабырили ті книжки під пахви й винесли з хати, так що й наймички навіть того не бачили (І. Нечуй-Левицький).



Слайд 2. Лінгвокраєзнавство, лінгвокраїнознавство:
семантика й етимологія

Шушун (шушпан, халат, бурнус) — старовинний верхній одяг з покупних тканин, розширений донизу, вільного халатоподібного крою. Наприкінці XIX ст. молоді та похилого віку заміжні селянки центральних областей України одягали його на свята, до церкви, використовувався він і як обрядовий. Шили Ш. із вибіячого або однотонного ситцю, тонкої вовняної чи шовкової тканини. Об'ємності Ш. надавала велика кількість дрібних складок по спинці або вздовж талії. Звичайно мав великий призбираний виложистий комір і манжети.



ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ: АВТЕНТИКА Й СУЧАСНІСТЬ

Слайд 3. Традиційний одяг: автентика й сучасність

**ПІВДЕНЬ (ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ):
ЛІНГВОКУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН**

Село Крипичне Болградського району Одеської області (болгарська національна меншина)
Обрядові хліби до дня святого Георгія (6 травня), внесені до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини.

5 ХЛІБЦІВ ОСОБЛИВОГО ПРИГОТУВАННЯ

З тіста роблять п'ять хлібин, які мають свої особливі назви: Боговіца (на честь Бога і св. Богородиці), Рангель (на честь св. Архангела Михаїла), Коровай (на честь св. Георгія) і дві Ушчарьки (символ свята). До цього свята старша з жінок в родині випікає п'ять обрядових хлібів з тіста, замішаного на домашній заквасці, основою якої є хмелеві і винні дріжджі, у прикрашеному квітами дерев'яному кориті з доданням солі та води. Тісто готують у маленькій кімнаті з піччю, яка, за необхідності, дає можливість підтримувати потрібну температуру.

*Слайд 4. Південь (Одеська область):
лінгвокультура національних меншин*

Завдання 10. Розгляньте фото і дайте відповіді на питання, прокоментуйте: Який регіон представляє цей різновид одягу, як називається, хто займається виготовленням та дослідженням? Які особливості одягової культури цього краю та якою лексикою вони представлені?



Фото із виставки Тернопільського краєзнавчого музею, 2024



Фото із альбому В. Матковської

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Гримашевич Г. Лексикографічна репрезентація назв одягу та взуття середньополіського діалекту / Галина Гримашевич. С. 122–124. — Рез. Бібліогр. : с. 124 (13 назв).
2. Добролюжа Г. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар. *Мовознавчий вісник*. 2012. Вип. 14–15. С. 128–134.
3. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
4. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011. 376 с.
5. Дудка К. Буковина балує (замітка) [Електронний ресурс]. Катерина Дудка. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/desubveritka/posts/pfbid02a6aVp2aPR7anEy9eJDDbXhcrXiqw8HEp7DcUGeUD1p6AuCNSZr1Bu8nc1TohbUsl>.
6. Кривенко О., Павлів В. Енциклопедія нашого українознавства. Х. : Фоліо, 2012. 139 с.

7. Марцин О. С., Полозова О. О. Художньо-мовна версія українського народного вбрання в текстах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2018. Вип. 5. С. 21–31.
8. Петрова Озель Л. П. Лексико-семантична типологія промислів і ремесел у художньому дискурсі Миколи Костомарова. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ. 2017. Вип. 4. С. 58–68.
9. Піцура Т. Назви одягу і прикрас як засіб відтворення колориту місцевого побуту у художньому творі (на матеріалі роману Івана Чендея “Птахи полишають гнізда”) / Тетяна Піцура. — С. 233–238. — Рез. англ. — Бібліогр. : с. 237–238 (26 назв).
10. Словник символів культури України. За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. Київ : Міленіум, 2005. 351 с.
11. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник / Урядник Н. Данилюк. К.: ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.
12. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово. Львів: інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2021. 712 с.
13. Ярещенко А. П. Під чаром рідної землі. Посібн. з українозн. Х. : Прапор. 344 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВА: ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Лінгвокраєзнавча лексика: основні групи та їх характеристики.
2. Діалектизми.
3. Фольклоризми.
4. Лексика української духовної й матеріальної культури.
5. Лексика українських промислів і ремесел.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Історико-філологічний практикум передбачає знайомство з персоналіями провідних діячів у сфері філологічної науки, їх працями та створення мініпроектів на основі опрацюваних джерел у вигляді презентацій, постерів, доповідей, підготовка на їх основі різних форм для активізації роботи аудиторії (створення тестових завдань, формулювання низки проблемних запитань, питань вікторини тощо).

Тематика історико-філологічного практикуму:

- Освіта і наука на Слобожанщині (в інших історико-культурологічних регіонах).
- Наукові здобутки філологічних шкіл ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
- Цікаві факти з історії ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Завдання 2. Ювілярій діячів науки й культури: «Відзначення ювілеїв культурних діячів Слобожанщини: національний і краєзнавчий контекст».

Завдання 3. Підготувати творчий проект із одної із запропонованих тем:

- «Діалекти української мови: єдність у різноманітності»;
- «Діалектизми у творах українських класиків: самобутність і неповторність місцевого колориту».

Завдання 4. На основі опрацьованої літератури до лекції і практичного заняття, підготувати аналіз лексики одного із сімейних обрядів (весільного, народження дитини, прощального) у контексті роману Анатолія Свидницького «Люборацькі»:

Коло Умані, чи лучче — в Уманщині, і було і є сільце — хоч би й Солодьками його назвати. Город Умань в Київській паланці, та зараз же і Поділля починається, то в Уманщині лічаться і деякі села подолянські, — і Солодьки село подолянське. Славний то край, і люди там славні, і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовиною, а коло притвора дві комори, шопи, возовню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок — великий та розкішний. Перед однією коморою стояла бричка, які й по лівий бік невдивовижу: зелена, черевата, — і упряж на землі. Як приїхали звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало. По подвір'ї всяка птиця ходила й ті гуси, що носом ворота підкидають. (...)

На сей гук побігла дівчина через подвір'я, — начеб яка шляхтянка. На Поділлю єсть спадки тої давньої гонористої шляхти, що "nie rozwalat" в сенаті гукала. Тепер вона звелась: і мову свою шляхетську забула, і віри відцуралась — словом, як там кажуть, та ж свита, та не так зшита. В своїх звичаях вони задержали — цілувать дівчат у руки і деякі слова: «проще», «добрий вечур», «добридзень», «падам до нуг» та ще деякі, та й годі. Цим тільки вони й відрізняються від подолян-русинів, та ще одежиною: мають жєлетки тощо, а жінка зав'язують голову в хустку із купром — от трохи так, як київські міщанки; мають шляфроки — свого крою одежина, й в спідницях ходять та в черевиках; не носять також коралів. Русинки ж там завиваються в намітки, в коралях вся краса й багатство, ходять в запасках тощо. Дівчата русначки заплітаються там у дрібниці й в кожній сорочці з поликами, а шляхетські дівчата, чи просто шляхтянки, в дрібниці не заплітаються, а в рїжки, і поликів ні на очі. — Отака й то дівчина була, що побігла через подвір'я шлею боронити: просто в спідниці, в сорочці

з виложистим коміром з шляркою, й заплетена в ріжки, на шії мала низку перел, і боса.

Завдання 5. Назвіть автора поданого уривка та його твір, прокоментуйте назви промыслів і ремесел, про які йдеться в тексті. Який історико-етнографічний регіон зображено в контексті твору?

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково миють її рінисті, зелені узберіжжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плавле та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, — тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лісі облази; інде знов із них остоялися лише побсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, — тепер на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі й гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потятих на великі ботюки, доли потоками до нових парових тартаків, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти.

Завдання 6. Укладіть реєстр місцевих назв танців, пісень, страв повсякденної і святкової кухні, інтер'єру і екстер'єру народного житла, засобів пересування, прокоментуйте їх лінгвокраєзнавчу специфіку.

Завдання 7. Використовуючи наявні в науковому обігу словники топонімної лексики, праці провідних ономастів, укласти реєстри топонімних одиниць на позначення адміністративно-територіальних реалій, твірні основи яких пов'язані із назвами традиційних промыслів і ремесел із супровідними коментарями до них щодо місцезнаходження об'єкта, звернути увагу на історію, етимологію назви, приналежність до певного історико-етнографічного регіону, зв'язки топоніма з апелятивною лексикою, ін-

шими видами онімів, зокрема антропонімами, гідронімами, оронімами.

Завдання 8. Укладіть лінгвокраєзнавчий коментар до фольклоронімів:

КИЛІЯ

Каже: «Татарко!

Я те бачу: в чистім полі не орел літає, —

То козак Голота добрим конем гуляє.

Я його хочу живцем у руки взяти

Да в город Килію запродаати,

Іще ж ним перед великими панами-башами вихваляти,

За його много червоних не лічачи брати,

Дорогії сукна не мірячи пощитати».

(Дума «Козак Голота»).

Завдання 9. За назвми творів визначте історико-етнографічний регіон, який потрапив у поле художньої уваги письменників:

- Андріян Кащенко «Запорозька слава», «На руїнах Січі», «З Дніпра на Дунай», «Над Кодацькими порогами», «Кость Гордієнко — останній гетьман Запорозжя», «Під Корсунем»;
- Микола Костомаров «Чернігівка», «Народні пісні, зібрані в західній частині Волинської губернії у 1844 році Миколою Костомаровим» (1899);
- Володимир Малик «Чумацький шлях» (1993);
- Микола Бажан «На руїнах у Кутаїсі», «Міцкевич в Одесі»;
- Микола Хвильовий «Україна чи Малоросія»;
- Валер'ян Підмогильний «Місто»;
- Йогансен Майк «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію»;
- Улас Самчук «Волинь», «Ост» («Морозів хутір»), «Репортаж з Карпатської України»;
- Харчук Борис «Волинь»;
- Іван Багряний. «Маруся Богуславка»;
- Леонід Мосендз «Волинський рік»;

- Євген Маланюк «Степова Еллада»;
- Юрій Яновський «Майстер корабля» «Байгород»;
- Олександр Довженко «Зачарована Десна», «Україна в огні»;
- Платон Воронько «Моя Гуцульщина» (1956), «Нелинь» (1963);
- «Узьмінь» (1079), «Здвиг-земля» (1976).

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Варич Н. І., Петрова Озель Л. П. Етнокультурний аспект художнього дискурсу: осмислення в працях харківської мовознавиці, докторки філологічних наук Ольги Муромцевої. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2021. Вип. 9. С. 6–14.
2. Данилюк Н. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2004. Т. 34. С. 3–7.
3. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
4. Василенко Я. В. Харківський поет Левко Боровиковський: першооснова зерен романтизму. *Український світ у наукових парадигмах*. Харків: ХІФТ, 2020. Вип 7.
5. Гуйванюк Н. Мова й інтелект: проблема інтелектуалізації індивідуального та художнього мовлення. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць*. Чернівці, 1999. Вип. 52–53. С. 146–151.
6. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
7. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеса: Лінгвокогнітивна інтерпретація. Х. : ХІФТ. 2010.
8. Горпинич В. О. Словник географічних назв України. К. : Довіра, 2001.
9. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування). Київ : Вища школа, 1979. 158 с. 2.
10. Гриценко П. Мова як акумулятор культури і одна із форм її вираження. Мова і культура. 1986.

11. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
12. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011. 376 с.
13. Дуда І. Лемківські приповідки. Тернопіль: Астон, 2016. 376 с.
14. Етнографічні групи українців Карпат. Бойки. За ред. С. Павлюка. Харків: Фоліо, 2020. 574 с.
15. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К.: Довіра, 2007. 262 с.
16. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика / *Українська мова : енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. К. : Українська енциклопедія, 2000.
17. Кривенко О., Павлів В. Енциклопедія нашого українознавства. Х. : Фоліо, 2012. 139 с.
18. Коваль Г. П., Суржук Т. Б. Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль: Богдан, 2010. 368 с.
19. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 227 с.
20. Колесник В. О. Відтопонімні прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. Вип. 23. 2019.
21. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2009. Вип.4. С. 64–77.
22. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип.4. С. 98–117.
23. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 406 с.
24. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.
25. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник ХІФТ*. 1998. Том 6. С. 120–126.

26. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета: наукова монографія. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2001.
27. Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, ономастики, діалектів Сумщини. *Збірник наукових праць*. Суми : видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 124 с.
28. Літературне Тернопілля. 1984–2007. Тернопіль: Терно-граф, 2007. 656 с.
29. Маленко О. О. Воля / свобода у свідомості українців: буттєва цінність, світоглядний ідеал, поетичний образ. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 105–130.
30. Маленко О. О. Лінгвопоетика буття в естетичному вимірі українського романтизму й реалізму. Лінгво-естетична інтерпретація буття в поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків. 2010.
31. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. К. : Академія. 2004. 356 с.
32. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. К. : Києво-Могилян. акад., 2010.
33. Муромцев І. В., Муромцева О. Г. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко — мініатюрист (лінгвостилістичний аспект). З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків. 2008. 229 с.
34. Муромцева О. Г. Розвиток лексики укр. літ. мови в другій пол. ХІХ — на поч. ХХ ст. Х., 1985.
35. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ : ХІФТ, 2022. С. 71–93.
36. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 36–39.
37. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 124 с.
38. Словник символів культури України. За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. Київ : Міленіум, 2005. 351 с.

39. Ткаченко О. Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу. К. : Грамота, 2006. 236 с.
40. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. К. : Спалах, 2004. 271 с.
41. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. 288 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 9

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВА

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Історико-етнографічні регіони України та інших країн: специфіка мовних різновидів.
2. Давні культури й цивілізації: витоки місцевого колориту.
3. Культури народів світу як джерело лінгвокраєзнавства.
4. Матеріальна й духовна культура народів світу: взаємовпливи й паралелі.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Укласти таблицю «Характеристика історико-етнографічного регіону (Слобожанщина)» за такими параметрами:

- межі поширення, опис матеріальної культури (промисли й ремесла краю, особливості народного житла, одягу, повсякденного та святкового харчування);
- специфіка календарно-побутової та сімейної обрядовості, сучасний стан (культура, економіка, персоналії відомих діячів науки й мистецтва), додаткова інформація;
- ознаки світоглядної системи (фольклор);
- мовні особливості (діалекти, говірки);
- видатні представники краю;
- історія заселення, семантика топонімів.

Завдання 2. Запишіть інші назви історико-етнографічних регіонів:

Буковина — ...

Поділля — ...

Середня Наддніпрянщина — ...

Закарпаття — ...

Таврія — ...

Надсяння — ...

Завдання 3. Укладіть **лінгвокраєзнавчий коментар** до назв історико-географічних регіонів, користуючись алгоритмом (походження назви регіону, географічне положення, історичні відомості, мова (діалектизми, місцеві власні назви), традиції і звичаї (промисли й ремесла, народний одяг і будівництво, страви, календарно-побутова й сімейна обрядовість), господарство, література, галерея портретів відомих діячів культури):

Закерзоння, Добружда, Буджак, Володимирія, Бессарабія, Надсяння, Побужжя, Мазовія.

Завдання 4. Визначте, про який історико-географічний регіон ідеться в контексті повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною», укладіть лінгвокраєзнавчий коментар до його назви, назвіть і прокоментуйте стилістичну роль топонімів у тексті:

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руйни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині і возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами... (...)

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок

збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні... (Михайло Коцюбинський. «Дорогою ціною»).

Завдання 5. Підготовка заочної екскурсії «Галерея портретів». «Слобожанщина: персоналії видатних мовознавців від найдавніших часів до сьогодення».

Завдання 6. Укладіть характеристику одного із історико-етнографічних чи адміністративних регіонів однієї із країн світу (на вибір).

Завдання 7. Охарактеризуйте назву промислу, який описано в оповіданні Івана Франка «Ріпник» й згадано в наведеному уривку, подайте лінгвокраєзнавчу характеристику топонімів:

«Минули великодні свята. Потепліло. На долах цвіла, і пахла, і пишалася весна, хоча з Ділу ще подихало холодом. Борислав виглядав як одна бездонна баюра розмоклої глини, розталабованого болота, змішаного з ропою, як озеро бруду і смроду серед зеленого Підгір'я».

Завдання 8. Підготовка до обговорення за темою на вибір:

- «Специфіка матеріальної й духовної культури Слобожанщини: лінгвокраєзнавчий аспект»;
- «Харків — духовна фортеця Слобожанщини»;
- «Слобожанська ментальність, світогляд, цінності, мовні особливості».

Завдання 9. Проаналізуйте стилістичне значення лексеми край як одиниці художніх текстів, що репрезентує семантику регіональних колоритів та смислів українського історико-культурологічного й геополітичного простору.

*Вкраїно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить (Тарас Шевченко);*

*Розкішний степ... Убогі села...
 Це ти, мій краю чарівний?
 Мій рідний край такий веселий,
 Мій рідний край такий сумний!*

...

*Як часто я в своїх надіях
 З тобою, краю мій, живу,
 Бо вірю я: не тільки в мріях –
 Ти будеш вільним наяву!*

...

*А все ж надійним вільним жаром
 Твої сини вже розпеклись;
 О, краю! Може, незабаром
 Ти будеш вільним, як колись
 (Грицько Чупринка);*

*І хоч після того не міг би я жити,
 І хоч я на мить тільки й бачив би рай,
 Але ж я віддав би усе на цім світі
 За змогу умерти за рідний свій край!
 (Борис Грінченко «Мое щастя»);*

*О слово! Будь мечем моїм!
 Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
 Осяй мій край і розлетися
 Дощами судними над ним
 (Олександр Олесь, «О слово рідне..»);*

*Світ перейду — і западусь
 десь на чужій стерні.
 Бо свого краю не знайду.
 Не прощаюсь. Ні.
 (Василь Стус).*

Завдання 10. Тематика додаткових проєктів:

- «Культурний туризм і лінгвокраєзнавча проблематика»;
- «Історико-етнографічні регіони: єдність в різноманітності».

Завдання 11. Прокоментуйте стилістичну роль і семантичне навантаження топонімів та відтопонімної лексеми у поданих контекстах:

В Івано-Франківську є мури. А башти нема. Тому кожен з нас має знайти свою вежу, з якої бачив би гори. бо ми Не просто яма між двома ріками, а місце трохи нижче від гір, які поруч. Лише навчившись мислити близькістю гір, івано-франківці отримають свою башту, а це значить, що Франківськ стане містом за визначенням (Тарас Прохасько. «Бо є так»);

«Крим! По-татарськи — Кирим. Арсенові вже доводилося бути тут під час походу Сірка, і він знав, що це місце називалося Дорогою Сліз, або Ворітьми Сліз, бо де б людологи не взяли ясир — на правобережжі чи Лівобережжі, на Слобожанщині чи в Галичині, на Дону чи під Москвою, — вони обов'язково проводили його через Перекоп» (Володимир Малик. «Таємний посол»);

«Лівобережжя зустріло вигнанців привітно, як рідних. Лубенський полковник виділив пустирище над Сулою, що звалося Дубовою Балкою, і ми там до осені поставили хутір. Я з дідусем збудував хатину, розорав шмат землі...» (Володимир Малик. «Таємний посол»).

Завдання 12. Розгляньте слайди, відзначте внесок діячів українського письменства, науки й культури у розвиток Слобожанщини та півдня України; підготуйте повідомлення про їх життя й діяльність, край, сім'ю, родину (постать обрати самостійно), виголосіть у аудиторії, акцентувавши на особливостях збереження пам'яті про їх спадщину.

ХРИСТИНА ДАНИЛІВНА І ХРИСТИНА ОЛЕКСІВНА АЛЧЕВСЬКІ



МИХАЙЛО КОСАЧ: СЛОБОЖАНЩИНА



БОРИС ГРИНЧЕНКО / Б. ВІЛЬХОВИЙ



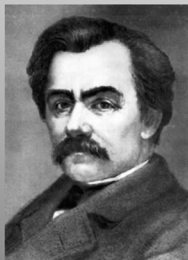
Вірченко Т., Козлов Р. **НЕПОКІРНИЙ. ГРАНІ ДОЛІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА**: монографія.
Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 372 с.



ГНАТ ХОТКЕВИЧ



СЛОБОЖАНЩИНА: МУЗИКА



26(14).09.1832 — у Харкові народився **Петро Сокальський**, композитор, фольклорист, журналіст, громадський діяч. Закінчив природничий факультет Харківського університету (1852), магістр у галузі хімії (1855); працював учителем у Катеринославській гімназії (1852–1853), секретарем консула у Нью-Йорку (1857–1858), з 1858 замешкав в Одесі, працював у газеті «Одесский вестник». У 1862–1863 навчався у Санкт-Петербурзькій консерваторії, не закінчивши яку повернувся до Одеси. В Петербурзі друкувався в пресі як музичний критик. 1864 в Одесі заснував Товариство аматорів музики (пізніше – Одеське філармонічне товариство) і музичну школу при ньому, організував хор, читав лекції з історії і теорії музики, записував і опрацьовував народні пісні, друкував публіцистичні статті та критичні замітки в царині музики й літератури; попагандист національної музики та противник засилля іноземної.

Український письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик, сотник Армії УНР, «Імператор залізних строг»



А я на подум'ї розлуки
Назавше спалою роки,
І сниться степ Твій, сніться луки
І на узгір'ях — вітряки.
Там свист херсонського
простору
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору —
І п'єш, самотній, смертний біль.

С. МАЛАНЮК
Під чужим небом

О земле вічна, ти — одна на
світі!
На небі — глибочіе дровня синь,
Внизу — прозора велетенська
тінь
Від хмари, що жене південний
вітер.

С. МАЛАНЮК
За синє море встанє широчинь,
Степова Еллада



ПОЕТИ ДОНБАСУ: АКТУАЛЬНЕ ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО



МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ І БАХМУТ. МОЛИТВА ЗА СХІД



- Автор «Донецьких сонетів», змусив степ говорити римами; а степовий вітер «п'ятистопним ямбом»;
- Перша збірка поезій в Бахмуті 1898 року;
- Франко і Грушевський поцінували високо;
- називають «містком» між класиками і неокласиками;
- у Бахмуті М. Чернявський видав кілька збірок творів Панька Куліша, збірку спогадів про видатного українського письменника «Щирі сльози над могилію П. О. Куліша».

МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ. СТЕПОВИЙ РАНОК

Ще ночі мла не зворухнула крил,
Щоб степові покинути долини,
І спить у млі далекий ряд могил —
Сумних слідів минулої години.

Широкий степ, за ніч набравшись сил,
Ще твердо спить, і вогко снять рослини;
Лиш будяки в колючій зброї стріл
Стоять, немов грізні князів дружини.

Але із мли залізний зринув змії;
Летить, гримить... і біла хустка диму
Пливе за ним у сонній млі нічній.

Летить, гримить... Біжить, біжить до Криму,
Щоб з моря там, в країні чарівній,
Жагу залить у пельці мідяній.

1900

СТЕПОВИЙ ДОНБАС

- Микола Федорович Чернявський 3 січня 1868 року в с. Торській Олексіївці (тепер Олександрівське Добропільського р-ну) Бахмутського повіту Катеринославської губернії в сім'ї священика.
- Родина переїхала в Новобожедарівку Слов'янoserбського повіту (нині Луганська область).
- Яскравою поетичною сторінкою у творчості Миколи Чернявського є тема рідного краю, степового Донбасу.
- Після початкової вчиться у Луганській приватній, згодом — в Бахмутській духовній школі, Катеринославської семінарії, одержує призначення в школу, в якій вчився, викладає співи, музику.
- Першу збірку поезій видає в Харкові 1895 року під назвою «Пісні кохання»;
- друга збірка — «Донецькі сонети» (1898), видана в Бахмуті, стала чи не першою художньою книжкою, надрукованою в Донбасі.
- Переїздить до Чернігова, знайомиться з М. Коцюбинським, Б. Грінченком, про якого згодом напише нарис «Кедр Лівана»

Завдання 13. Підготовка есе, презентації, відеогляду на тему: «Краєзнавчі музеї України» (огляд на вибір здобувача), «Топоніми як специфічні лінгвокультурологічні одиниці: визначення, підходи до вивчення й аналізу, класифікації» (за словниками, енциклопедіями, монографіями, статтями).

Завдання 14. Коментар (лінгвістичний (етимологія), краєзнавчий, історичний, географічний, легенди, перекази, інша культурологічна інформація) до назв 5 населених пунктів України (можна включати походження назв вулиць, районів (як сучасні назви, так й історичні): **Харків** — Гончарівка, Москалівка, Панасівка, Іванівка (райони); Римарська, Коцарська, Чоботарська (вулиці).

Завдання 15. Повідомлення на тему: «**Література мого краю**».

Завдання 16. Підготувати розгорнену інформацію про історію, духовний і матеріальний розвиток Вашого міста, селища, села за таким планом:

- Історичні відомості, походження ойконіма (годонімів, одонімів, хрематонімів), специфіка ландшафту;
- Видатні представники науки й культури краю;
- Пам'ятки архітектури;
- Музеї (краєзнавчі, літературні, історичні, етнографічні, видатних діячів, промислів і ремесел), інші культурно-освітні заклади;

- Специфіка матеріальної культури (господарська діяльність, ремесла, промисловість);
- Місцевий фольклор (легенди, перекази, інші жанри);
- Особливості мови (діалект, говірка);
- Історико-етнографічний регіон та його характеристика.

Завдання 17. Укласти список літератури (5–10 позицій) за напрямком «Краєзнавство і топоніміка» (включити праці К. Тищенка, А. Яреценка, В. Горпинича, Т.Янка, І. Муромцева, ін.), ознайомитися з 3–5 із них (короткий коментар, основні положення).

Завдання 18. Топоніми в різножанрових текстах українського фольклору (зразки та короткі коментарі до них), або Специфіка функціонування топонімів у художньо-літературних текстах (приклади).

Прислів'я і приказки:

Буде знать по чім в *Тростяниці* гребінці.

З рижу не зробиш *Парижу*.

Як хан доїде до *Криму*.

Художньо-літературні тексти:

Мое нечуване терпіння іще ніхто не переміг,

бо за терпінням є *Трипілля*, а за *Черніговом* — *Черніг*.

Черніг страшний, він дуже чорний. Як звечоріє на *Дніпрі*,

Черніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятері.

(Л. Костенко. Акварелі дитинства).

Завдання 19. Топоніми мого краю: (есе (3–5 стор.) або презентація (орієнтовно 5–6 слайдів)).

Завдання 20. Знайомство з видатними краєзнавцями різних регіонів у формі ілюстрованої інформації, постера, есе, презентації:

Стефанія Садовська, Ігор Дуда, Микола Василечко, Богдан Мельничук, Венедикт Лавренюк, Богдан Кусень (Тернопіль);

Роман Крип'якевич, Андрій Рудницький, Микола Литвин, Дмитро Каднічанський, Борис Возницький, Ярослав Ісаєвич, Богдан Чайковський, Петро Радковець (Львів);

Дмитро Багалій, Микола Сумцов, Ольга Вовк, Володимир Маслійчук, Кирило Милославський, Михайло Красіков, Андрій Парамонов, Валерій Романовський (загинув після важкого поранення під час російсько-української війни), Ігор Муромцев, Артур Яреценка, Валентина Ракитянська (Харків);

Феодосій Макаревський, Дмитро Яворницький, Яків Новицький, Валентина Лабезник, Григорій Залюбовський, Володимир Грибовський, Колодимир Кунцер, Григорій Шевченко, Анатолій Джусов, Наталія Василенко, Петро Ганжа, Ольга Гураль (Дніпро);

Олена Бачинська, Анатолій Бачинський, Рима Бондар, Симон Бернштейн, Віктор Ващенко, Валентина Голубовська Йосип Лернер Микола Родзевич, Антон Шостак (Одеса);

Алла Акіменко, Вазген Балаян, Валерій Власенко Михайло Манько, Геннадій Петров, Павло Сапухін, Гада Сапухіна (Миколаїв).

Підготуйте за прикладом ілюстрований огляд життя, діяльності та творчості одного із видатних краєзнавців, презентуйте його на занятті.



Садовська Стефанія Стефанівна

(7 червня 1888, Тернопіль — 20 січня 1968, Краснопуца, тепер Тернопільського району, Тернопільської області, похована у м. Тернопіль) — українська музеєзнавиця, краєзнавиця, педагогиня)

Музейна діяльність

З 1 січня 1940 р. працювала у новоствореному 26 грудня 1939 року Тернопільському обласному історико-краєзнавчому музеї; знання і творчу ініціативу вклала у розбудову музею. У період окупації Тернополя (під час Другої світової війни) продовжує працювати в музеї на посаді завідувача відділу історії, проводить екскурсії для відвідувачів, рятує від руйнації і пограбування музейні раритети.

Для збереження музейної колекції від грабунку найцінніші з картин, що залишились, рідкісну кераміку, дорогоцінні монети, документи), ризикуючи життям, власноруч переносить і ховає у глибоких підвалах музею. На початку весни 1944 р., коли почались бої за Тернопіль, залишивши власну домівку разом з сестрою Леонтилою, перебралась підвалів і переховувалась там, оберігаючи музейні скарби до середини квітня.

Справжній енциклопедист, знавець кількох європейських мов, була своєрідним довідковим бюро для всіх наукових працівників музею, багатьох краєзнавців області. До 1965 р. працювала в Тернопільському краєзнавчому музеї, впорядковувала фонди, консультувала музейних працівників та краєзнавців, вела екскурсії.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Амеліна В. Синдром листопаду, або *Nomo compatiens*. Брустурів: Дискурс, 2014. 202 с.
2. Антологія української готичної прози. Укладач Винничук Ю. У двох томах. Харків: Фоліо, 2019.
3. Вакуленко В. Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші. Упорядник О. Рибка. Харків: Vivat, 2024. 185 с.
4. Голоси. Антологія військових письменників. Упоряд Т. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор, 2023. 260 с.
5. Демська О. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків: Vivat, 2024. 304 с.
6. Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
7. Говірки південно-західного наріччя української мови : [зб. текстів / упоряд. Н. М. Глібчук]. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 238 с.

8. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. Івано Франківськ: Місто НВ, 2015. 372 с.
9. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
10. Гриценко П. Ю. Діалектизм. <http://www.ethnos.lemky.com/cultur/182-pro-dialektizm.html>.
11. Железняк М. Г., Масенко Л. Т. Діалект. Енциклопедія сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24450>.
12. «І в мене був свій рідний край». Хрестоматія української діаспорної літератури для дітей і юнацтва. Укладач М.В. Варданян. Х.: АССА, 2019. 704 с.
13. Історія Буковини: [у 2 ч.] / А. Жуковський. - Чернівці : РВВ облполіграфвидаву, 1991–1993. - (Б-ка газ. "Час") Ч. 1 : До 1774 р. 1991. 119, [1] с. : іл.
14. Кожоляно Г.К. Етнографія Буковини / Г. К. Кожоляно. Чернівці : Золоті литаври, 2001. Т.2. 424 с.
15. Колоїз Ж.В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2009. Вип.4. С. 64–77.
16. Левкова А. Спільна мова. Як народжуються і живуть слова. К.: Портал, 2020. 200 с.
17. Легенди Львова. Упоряд. Ю.Винничук. Х.: Фоліо, 2018. 416 с.
18. Лисиченко Л.А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Х.: ХНПУ, 2013. 123 с.
19. Матвіяс І.Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича. Мовознавство. 2009. № 5. С. 37–43.
20. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика. Українська мова: енциклопедія К. : Українська енциклопедія, 2000.
21. Макарчук, С. А. Історико-етнографічні райони України : навчальний посібник / С. Макарчук; обкл. Ф. Богуш; добір. ілюстр. О. Федорчук; літ. ред. Д. Карпин. Львів: Друк. Коло, 2012. 352 с. : іл.
22. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокра-*

- езнавства. Колективна монографія кафедри українознавства і лінгводидактики. Харків: ХНПУ: ХІФТ. 2022. С. 71–93.*
23. Поміж сирен. Нові вірші війни. Упоряд. О. Сливинський. Харків: Vivat, 2023. 495 с.
 24. Стецик Х. Лексичні діалектизми в художній мові М. Яцкова. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 177–181.
 25. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. К.: Доля. 1994. 504 с.
 26. Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
 27. Словник української мови [Електронний ресурс] : академічний тлумачний словник (1970–1980). – URL: <http://sum.in.ua/>
 28. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. / Людмила Олександрівна Ткач. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. Ч. 2.
 29. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Л.; Нью-Йорк, 1999.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 10

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВА

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА

1. Джерельна база лінгвокраєзнавства: систематизація.
2. Методи лінгвокраєзнавчої науки.
3. Школи лінгвокраєзнавства: традиції і досвід.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання 1. Окресліть основні проблеми лінгвокраєзнавства

Завдання 2. Прокоментуйте методи аналізу лінгвокраєзнавчого матеріалу, наведіть приклади їх застосування

Завдання 3. Назвіть та схарактеризуйте центри вивчення лінгвокраєзнавчої проблематики, відзначте внесок провідних лінгвістів.

Завдання 4. Ознайомтеся із особливостями укладання ментальних карт, їх видами. Укладіть ментальну карту одного із історико-культурологічних регіонів України, зверніть увагу на представлення його мовних (діалектних особливостей).

Завдання 5. Розгляньте псевдоніми видатних діячів українського культурно-мистецького дискурсу, прокоментуйте їх краєзнавчу специфіку:

Іван Вишенський, Юрій Дрогобич, Павло Русин, Земляк ваш Основ'яненко (Г. Квітка), Переходовець (Олександр Кониський, с. Переходівка Ніжинський повіт Чернігівська губернія), Один з русинів міста Львова — І. Я. Франко; Козак Луганський / Володимир Даль; Агатангел Кримський, Волинець, М. Галицький (Михайло Драгоманов), Осип з Буковини / Осип Маковей; Подолянин / Михайло Старицький; Колодязинська, Полтавенко (Ольга Косач), Подо-

лянин Ст. Руданський, Н-й Г-ь Волинський (Степан Руданський); Черніговський просвітянин (Михайло Коцюбинський), В. Полтавець (Володимир Самійленко), Марійка Підгірянка (Марія Ленерт/Домбровська), О. Галичанка (Олена Сіменович), Олександр Білоусенко (Олександр Лотоцький, с. Білоусівка Тульчинського повіту на Поділлі), В. Диканський (Василь Королів), Петро Волиняк (Петро Чечет, Рівненщина); М. Ічня (Василь Чумак, м. Ічня Борзнянський повіт Чернігівська губернія), Роман зі Славної, Володимир Переяславець (Роман Завадович); Леонід Полтава (Леонід Пархомович), Ю.Азовський, Юрій Азовський, Юр. Салтичинський (Юрій Тищенко-Сірій), В. Кубанець (Василь Чапленко), Черкасен, Киянин (Спиридон Черкасенко), Ростислав Берладник (Леонід Мосендз), Оксана Вишневецька (Оксана Зінаїда Лятуринська, хутір Ліски (нині с. Хоми Збаразького району Тернопільської області, поблизу Вишнівця), Катерина Перелісна (Катерина Глянько), Кантемиряннин (Євген Плужник, Кантемирівка, Богучарський повіт, Воронежська губернія).

Завдання 6. Укладіть лінгвокраєзнавчу характеристику поданих контекстів, прокоментуйте стилістичні функції топонімів:

І. В Івано-Франківську є мури. А башти нема.

Тому кожен з нас має знайти свою вежу, з якої бачив би гори. Бо ми не просто яма між двома ріками, а місце, трохи нижче від гір, які поруч. Лише навчившись мислити близькістю гір, івано-франківці отримують свою башту, а це значить, що Франківськ стане містом за визначенням.

Гори можуть стати вулицями, подвір'ями, скверами нашого міського світосприйняття.

Ми горам не потрібні. Вони самовартісні і досконалі. Вони страшенно потрібні нам. Хоча б як візія і орієнтир. Адже для нас Карпати — на південь, до тепла і переповнення життям. Карпати для нас — це щось таке, що відібрати неможливо. Це знання про надійний сховок, про найпростіше полегшення, про найдовершенішу можливість втечі у випадку необхідності. Гори — наш власний занедбаний сад за оселею. Сад, який ми не доглядаємо до певного часу. Але всі дерева у такому саді здорові і плідні. Його існування пом'якшує всі удари. Ти знаєш, що він, у разі чого, чекає і прийме... (Тарас Прохасько. «FM Галичина»);

II. В першій половині XVII віку князь Михайло Вишневецький був один з найбагатіших магнатів на всю Україну й Польщу. Він мав великі маєтності на Волині, на Подолі, в Галичині й на Білій Русі. Це була його батьківщина й дідизна. Польський король затвердив за ним і за його родом ще й усю Лубенищину: усі землі на річці Сулі з містами Хоролом, Ромнами, Прилуками, усі землі до самої тодішньої московської границі, котрими з давніх-давен обладували канівські міщани.

Князь Михайло жив недовго. Його жінка Раїна, з роду молдавських господарів Могил, зосталась удовою з недолітком сином Єремією. Вона доводилась сестрою київському митрополитові славному Петрові Могилі. Михайлів брат, князь Костянтин Вишневецький, став за опікуна удові та небожеві Єремії.

Княгиня Раїна проживала з сином у волинських маєтностях у Вишневі, де був палац покійного князя Михайла. Але Єремія підростав. Настав час давати в науку молодого князя. Раїна переїхала до Києва й оселилась в своєму палаці на Старому Києві. Вона представила до сина одного студента Києво-Могилянської колегії за вчителя. Сам префект колегії, старий чернець, приїздив в палац, щоб наглядати за вченням молодого княжати і сам виясняв Єремії початки православної віри (Іван Нечуй-Левицький. «Князь Єремія Вишневецький»).

III. Кожен краєвид має свою принаду, свій чар.

Цей куточок не схожий ні на Полтавщину з її м'яко-хвилястими обрисами, ні на рівні степи Таврії, де нема за що й оку зачепитися, ні на прорізані ярами глибокі придніпрові балки, ні на поліське лісове царство, — ні на що, чим красна Україна.

А хіба Дрижипільщина не красна своїми лісками-перелісками, своїми полями та овидами-краєвидами, хуторами, розкиданими по неглибоких балочках?

Ось навіть Дарочка, яка на своєму віку мало що бачила, й та раз-у-раз озирається. Чого б то їй озиратися? Ідуть вони, наймолодші діти великої Остащенкової сім'ї, веселим, дружним гуртом оцього сонячного, неділішнього ранку до церкви в Марійку. Тепер цієї сім'ї вже нема, нащадків деяких навіть слід загубився після розгрому цих хуторів. Але той сонячний, неділішний ранок був ще в XIX-му столітті і всі вони, — Дарочка, сестра її Наталка, брати Маніло та Никодим, — всі вони були юнаки, налиті соками щастя, здо-

ров'я, молодих надій, як пахучого польового зілля (Докія Гуменна.
«Діти Чумацького Шляху»).

IV.

мова війни
скорочена знеосіблена стримана мова любові
знак замість слова
цифри на місці тиші
мова війни виокремлює твого спільника
заспокоює нерви
серце твоє колише
в хуртовині днів цих всі ми змовники
називаємо на ім'я кожне місто
кожне село й місцину
кожну річку і кожну водойму
промовляємо вголос
Ізюм Волноваха
гора Кременець
Буча Вовчанськ
Харків
кожного коханого каменя
огортаємо рідними іменами
кожну піщинку очищуємо
виголошуючи пошепки
Маріуполь Луганськ
Ірпінь Донецьк Бахмут
Балаклія Куп'янськ
я тут
в кожному місті
містечку
селі
я є
мова любові
і мова війни
рідне
Твоє

(Наталка Маринчак, 18.02.2023)

Завдання 7. Поглиблене вивчення спадщини видатних краєзнавців, систематизація та розширення попередньо набутих знань (підготувати та презентувати постать одного із дослідників): Стефанія Садовська (Тернопіль), Петро Радковець (Львів), Ольга Вовк, Михайло Красикув, Валерій Романовський (загинув після важкого поранення під час російсько-української війни), Ігор Муромцев, Артур Ярещенко, Ольга Гураль (Дніпро), Корнило Ластівка, Іван Дерда, Іванна Стеф'юк (Буковина), інші (на вибір здобувача).

Завдання 8. Назвіть українські народні пісні про Крим, приклади текстів інших жанрів усної народної творчості, де вживається ця назва, проаналізуйте її стилістичні функції.

Завдання 9. Розгляньте на слайдах нові видання про специфічні ознаки духовної й матеріальної культури українців Карпат, підготуйте огляд запропонованих джерел.



НОВІ ВИДАННЯ

Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / [О. М. Болюк, С. М. Боньковська, Л. М. Герус та ін. ; редкол. : Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін. ; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка] ; НАН України, Ін-т народознавства. Харків : Фоліо, 2020. - 574 с. : іл. +16 окр. арк. іл. (Великий науковий проект).

Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули / НАН України, Ін-т народознавства ; [редкол. : Я. Тарас та ін. ; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка]. Харків : Фоліо, 2020. 379 с. : іл. (Великий науковий проект).

Етнографічні групи українців Карпат. Лемки / [О. М. Болюк, С. М. Боньковська, Й. Вархол та ін. ; редкол. : Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін. ; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка] ; НАН України, Ін-т народознавства. Харків : Фоліо, 2020. 362 с. : іл. (Великий науковий проект).

ПІДСУМКИ

Етнорегіональний лінгвокультурологічний дискурс постає сприятливим ґрунтом, де найбільш яскраво й оригінально виявляється лінгвокраєзнавча специфіка семантики й стилістики окремих лексичних одиниць та фольклорних і літературних контекстів, у яких вони вживаються. Найбільш виразними групами постають власні назви, зокрема топоніми, антропоніми, етноніми, лексика духовної й матеріальної культури, діалектизми, етнографізми, фольклоризми, фольклороніми, оскільки демонструють багатство та різноманітність лексичних і стилістичних значень, смислів, які дозволяють усвідомити оригінальні й неповторні риси історико-етнографічних регіонів, областей, країв, населених пунктів із їх етноспецифічними мовними особливостями, історичним минулим і перспективами на майбутнє, місцями духовної сили, слави й пам'яті, які у своїй єдності творять неповторну картину України з її самобутньою культурою, мистецтвом, мовою.

Дослідження лексики лінгвокраєзнавчого спрямування сприяє формуванню етнокультурологічних компетентностей на заняттях із мови, літератури, українознавства, мистецтвознавства, окресленню потреби досліджувати краєзнавчу специфіку різних регіонів, і на цій основі створенню нових і оригінальних форм роботи. Як зазначає О. Маленко, лінгвістичний аналіз етнокультурного лексичного матеріалу «забезпечує виконання ряду освітньо-дослідницьких завдань: а) ознайомлення з лексикою певної лексико-семантичної чи тематичної групи; б) виявлення її культурологічного функціоналу в тексті; в) отримання інформації українознавчого характеру, її обробка, переробка» [Маленко О., 2023, с. 357].

Водночас актуальною видається потреба більш детального й системного аналізу лексичних одиниць, що засвідчують місцеві колорити країв, регіонів, областей, районів, населених пунктів України як цілісного оригінального дискурсу української лінгвокультури.

Лексика лінгвокраєзнавчого характеру, тобто лексичні одиниці, що засвідчують етнокультурний, історико-етнографічний

контекст різних місцевостей, областей, регіонів України, які у своїй різноманітності засвідчують самобутню, оригінальну й автентичну культуру, демонструють значний лексико-семантичний потенціал і ресурс для її більш глибокого дослідження у фольклорних, літературно-художніх текстах, широкому етнокультурному дискурсі.

ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ ПРОЄКТ: загальні зауваги, настанови, рекомендації

Вибір тематики й основне смислове навантаження підсумкових проєктів покликані корелювати зі змістом курсу, предметом, метою й завданнями, зокрема основними темами й проблематикою, поданими до лекційних, семінарських і практичних занять з курсу «Лінгвокраєзнавство», відображати основні завдання щодо формування інтегральної, загальних та фахових компетентностей, визначених у пререквізитах навчальної дисципліни.

Структура підсумкового проєкту може бути як класичною (вступ, основна частина, висновки), містити необхідні для досліджень навчально-наукового характеру складники (тема, мета, завдання, актуальність, новизна, огляд літератури, теоретичне підґрунтя, методи, основна частина з її складниками, перспективи подальших досліджень, використані джерела та література), так і претендувати на самостійність і оригінальність викладу, відображати творчу ініціативу здобувача, враховувати специфіку матеріалу та спиратися на залучення електронних засобів представлення лінгвокраєзнавчої інформації у формах есе, презентацій, постерів, творчих проєктів, тез наукових студентських робіт із використанням схем, таблиць, графіків, діаграм, інших способів візуалізації й унаочнення матеріалів, покликаних системно та різнобічно характеризувати проблеми, факти і явища лінгвокраєзнавчого дискурсу, містити елементи реклами та популяризації, проведення паралелей і зіставлень із аналогічними явищами лінгвокультури народів світу, ґрунтуватися на творенні позитивного, добротворчого іміджу української мови, культури, науки, мистецтва й українства як частини світового цивілізаційного поступу. Доречним та вмотивованим вважаємо відображення мовно-літературних, історичних, краєзнавчих особливостей явищ лінгвокультури, залучення до проєктів прикладів із творів художньої літератури й мистецтва, історичних джерел, покликаних на наукові фахові видання.

Основним результатом засвоєння курсу «Лінгвознавство» має стати вироблення стійкого інтересу й формування потре-

би удосконалювати рівень оволодіння українознавчою, зокрема лінгвокраєзнавчою тематикою й проблематикою з метою більш глибокого усвідомлення культурно-історичних, суспільно-політичних, економічних та геостратегічних реалій сьогодення, визначення перспектив самозбереження й етнотворення, а також подальшого розвитку й активної та плідної міжкультурної співпраці й комунікації в умовах викликів глобалізованого нестійкого світу.

ДОДАТОК 1**Красознавча тематика в поетичних текстах.
Твори для аналізу**

*Вкраїно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить.*

(Тарас Шевченко)

*Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!*

*Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.*

*Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, — аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.*

*Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,*

*Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі поїд кручі...*

*Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!..*

(Леся Українка)

*Сторонньо рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...
Ой лихо!*

*Ой, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасною треба!
Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере?
Ой горе!*

*О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні, незагойні рани
На лоні у тебе, моя Україно!
Кормигу тяжку хто розбить нам pomoже?
Ой боже!
Коли ж се минеться! Чи згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?
Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!*

(Леся Українка)

ТАРАС НА ЗАСЛАННІ

*Світ перейду — і упаду
десь на чужій стерні.
Вже свого краю не знайду,
не попрощаюсь. Ні.
Світ перейду — металу дзвін,
як млість, мене хмелить.
(А скільки літ, а скільки днів
тобі лишилось жити?)
Світ перейду — поля і меч
тополь. Поля і меч.
І обрію пружке лассо
торка краями плеч.
Світ перейду — услід тополь
(як герметична ніч —
тополя кожна!). Чорних доль
услід. (Якій — навстріч?)
Світ перейду — і упаду
десь на чужій стерні,
немов заброда. Перейду
життям — по стороні.
З крихкого краю. По ребру
Адамовім. І знов
ітиму — казематним сном,
не зрадивши добру.
Світ перейду — і упаду
живе чи й не живе
той край? З біди — в нову біду,
із пекла — у нове
незвичне пекло? бо не звик
ти до незвичних лих?
Повік ти натерпався їх
та й досі — не утік
(незвичних лих? А як ти зміг
ловить крізь ґрати дні,
писать рядки, де кров'ю стік
твій захалавний гнів?).*

*...А строга варта з-за плечей,
(Кругластий біль ребер!).
Розбавив дьогтем ніч і чез
багнет. Як в прірву — вепр.
Світ перейду — і западусь
десь на чужій стерні.
Бо свого краю не знайду.
Не попрощаюсь. Ні.*

(Василь Стус)

РІДИЙ КРАЙ

*Розкішний степ... Убогі села...
Це ти, мій краю чарівний?
Мій рідний край такий веселий,
Мій рідний край такий сумний!*

*Як часто я в своїх надіях
З тобою, краю мій, живу,
Бо вірю я: не тільки в мріях –
Ти будеш вільним наяву!..*

*Твої сини на всі дороги
Старцями вбогими пішли;
Давно чумацькі круторогі
Вони попродали воли.
Давно степи свої широкі
Вони задарма оддали,
Гаї ж розкішні і високі
Другії власники звели.*

*Нащадки прадідів дебелих,
В ярмі ідуть твої сини!..
Мій рідний край такий веселий,
Мій рідний край такий сумний!*

*А все ж надійним вільним жаром
Твої сини вже розпеклись;
О, краю! Може, незабаром
Ти будеш вільним, як колись.*

*Розкішний степ... Убогі села...
Це ти, мій краю чарівний?
Мій рідний край такий веселий,
Мій рідний край такий сумний!*

(Грицько Чупринка, 1909)

ХРЕЩАТИК

*Давно тут знято дощані паркани,
вздовж вулиці в усій своїй красі,
неначе племінь слави, горді канни
палахкотять у сріберній росі.*

*І розлилась між кленів і каштанів,
немов Дніпро, розлога і рвучка,
з веселими заплавами майданів
Хрещатика осяяна ріка.*

*На берегах палаці жовто-білі,
Миглива тінь каштанових суцвіть,
а по ріці пливуть автомобілі,
і вся вона дзеркалиться, блищить.*

*Пригадую жахливі ночі в червні:
тут світла ані цяточки нема.
Ідуть, ідуть колони безперервні,
колони йдуть, а вулиця німа.*

*А потім бачив я тебе, Хрещатик,
Коли руїна тут пройшла важка.*

*Ти стиснутий лежав, як у лещатах,
мов каменем задавлена ріка.*

*І ти пливеш, у далеч років линеш.
Мені ж усе звижається чомусь,
що й я з тобою, як твоя краплина,
колись в грядуще море увіллюсь...*

(Абрам Кацнельсон, 1957)

* * *

*Тичина, Рильський і Сосюра —
Учителі. Товариші.
Звучить їх віршів партитура
навічно у моїй душі.*

*Я не казав їм слів улесливих,
та в світлий час і в час тяжкий
з томами і Тараса, й Лесі
я ставив поруч їх книжки.*

*Я знаю: будуть ще поети,
нові Бояни й Солов'ї,
та в цих —мої і спади, й злети,
і сльози, й радощі —мої...*

(Абрам Кацнельсон, 1967)

* * *

*Повідаю, друзі, я правду святу вам,
життям так далось:
люблю я Городню свою, як і Тувім
любив свою Лодзь.
Єврей — український поет.
В цім феномені
не бачу я див.
Чернігівський край мій...*

*То він вже давно мене
таким народив.
Як хлопчиком був — на корі, на березі я
читав письменна.
У лісі між крон полонила поезія —
небес таїна.
Весь рід мій прожив на землі України
більш тисячі літ.
Пройшов тут і я і шляхи, і стежини,
тут кров моя й піт.
Це ряст ще б топтати...
Бодай лиш не згинці — на повний хай зріст!
Поміж іудеями та українцями я начебто міст...*

(Абрам Кацнельсон, 1989)

У БАБИНІМ ЯРУ

*Спинились біля яру,
що здавна звався
«Бабин».
Був першим у колоні старий
колишній рабин.
З манатками дрібними в незвідану дорогу
узяв ярмулку, талес,
щоб десь молитись
Богу.
Коли ж відчув загибель,
за п'ять хвилин до згуби
молитву шепотіли його поблідлі губи.
А смерть йому у вічі як глянула зловіщо,
до неба скинув руки:
«Ой готеню, за віщо?..»
Та сухо тріснув постріл —
і в глиниці zostались
і рабин, і ярмулка, і в плямах крові талес...*

(Абрам Кацнельсон, 1990)

МОНОЛОГ ОНУКА

*В Яр піду і поклонюся.
Він —здалося так мені—
зветься «Бабин», що бабуся,
наша бабця Рейзл-Буся,
мертва там лежить на дні.*

*Ми її любили, внуки,
найпочеснішу в сім'ї,
вузлуваті її руки,
мудру посмішку її.
Завжди лагідна і тиха,
ні краплини в неї зла.*

*Прожила й нікому лиха
і образ не завдала.
Прикриваючи обличчя
крильцями тонких долонь,
як обожнювала свічі,
їхній трепетний вогонь!
То вона нечутно з Богом
розмовляла в саяві свіч,
щастя бідним і убогим
в ту вимолювала ніч.*

*...В Яр піду і поклонюся.
Він —здалося так мені —
зветься «Бабин», що бабуся,
наша бабця Рейзл-Буся,
мертва там лежить на дні.*

(Абрам Кацнельсон, 1990)

БАБИН ЯР

*Осіння, пам'ятна,
в жалобі чорна ніч.
У Бабинім Яру
палають сотні свіч.
Сльозами сліпить зір
незримий дим гіркий.
Поблідли в небесах
від жаху всі зірки.*

(Абрам Кацнельсон, 1990)

* * *

*Та невже, Україно, вік нам
не побачитись?.. Невже?..
Подивлюся тут у вікна:
ще не знане, ще чуже.*

*В Києві сусідка Лавра —
тільки трохи в бік поглянь—
величава, златоглава
із сліпучим сяйвом бань.*

*Близько й Слави парк. Мене там
вабив шпиль, що в вишину...
Бачив хтось у нім багнета,
ну а я-то—вісь земну.*

*Сяяв унизу Дніпро мені.
І над святістю ріки
із-під хмар звисали промені,
наче світлі рушники...*

(Абрам Кацнельсон, 1995)

ДОДАТОК 2

Художня проза: тексти для опрацювання в курсі «Лінгвокраїнознавство»

ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ

(орієнтовний алгоритм аналітико-синтетичної характеристики)

1. Назвіть автора і твір, підготуйте короткий коментар щодо місця народження, життя й творчості письменника, історії написання твору.
2. Підготуйте характеристику історико-етнографічного регіону, зображеного в тексті, відповідно до визначеного в цьому курсі алгоритму.
3. Проаналізуйте мовно-стилістичні характеристики лексики краєзнавчого спрямування (діалектизми, етнографізми, історизми, архаїзми, фольклоризми, етноніми), їх стилістичні функції.
4. Власні назви в тексті (антропоніми, топоніми, інші назви), коментарі щодо їхньої ролі й значення у творі, роль у тексті для відтворення історико-культурних, ландшафтних особливостей краю.
5. Назвіть художні засоби для відтворення краєзнавчої специфіки тексту, прокоментуйте їх особливості.
6. Назвіть твори інших письменників, художників про край, зображений у тексті, прокоментуйте їх художні засоби.
7. Подайте коротку інформацію про краєзнавців, які досліджували місцевість, показану у творі.
8. Прокоментуйте історичний контекст твору та відзначте його вплив на особливості зображення місцевого колориту.
9. Зробіть висновки про лінгвокраєзнавчу специфіку тексту.
10. Укладіть мінісловник лінгвокраєзнавчої лексики твору із коментарями щодо значення та походження вжитих у тексті одиниць (10–15 позицій).

ТЕКСТ 1

Одного літнього гарячого дня, в місяці липці 183... року, з города Тули вийшла купка хлопців, убраних по-дорожньому. На молодих паничах були сіртуки з темної парусини з чорними роговими гудзиками, суконні широкі й круглі картузи. Кожний мав за плечима торбу з одежею, книжками й харчами; кожний держав у руці палицю. Паничі були високі на зріст, кремезні, широкоплечі й русяві, їх рум'яні, повні щоки були здорові якось по-сільській; жилими руками, кремезними плечима й шиями вони скидалися на великоруських робітників або крамарів-коробейників. Між ними один був вищий од усіх цілою головою: то був їх поводатар, Степан Воздвиженський. Це були тульські семінаристи. Вони йшли до Києва. Деякі були послані на скарбові гроші в Київську духовну академію, деякі були прості семінаристи, що, скінчивши курс, йшли до Києва на прощу.

Широкий і вольний був їм шлях на Україну. Літня спека застелила його на долоню курявою. Сонце пекло з гарячого неба. Курява посіла на семінаристів, обліпила їм лица так, що вони не впізнавали один одного. Піт котився з їх потьоками і, помочивши чорну куряву, пописав їх лица довгими смужками.

Кандидатам до академії були видані скарбові гроші на поштові коні до самого Києва. Одначе вони не поїхали за ті гроші, а пішли пішки і гроші постановили пропити дорогою, ще й товаришів-богомольців напоїти. Стаючи коло корчом на спочинок, вони гуляли й пили й товаришів поїли. Останні поштові гроші вони пропили в Броварах, недалечке од Києва, хрестячись і молячись до синіх святих київських гір, на котрих білили церкви й дзвіниці, блищали проти сонця золоті хрести й бані церков. Хоч далека, зате ж весела була їм дорога до Києва! Забачивши святий Київ, вони зареклися більше пити, щоб вступити по-християнській до святого міста.

З чорного чернігівського бору вони вийшли на низький берег Дніпра. Перед ними за Дніпром з'явилась чарівнича, невимовне чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами. Саме проти їх стояла лавра, обведена білими високими мурованими стінами та будинками, й лисніла золотими верхами й хрестами, наче букет золотих квіток. Коло лаври ховались у долинах між горами печери з своїми церквами, між хмарами садків та

винограду. А там далі, на північ, на високому шпилі стояла церква св. Андрея, вирізуючись всіма лініями на синьому небі: коло неї Михайлівське, Софія, Десятинна... Поділ, вганяючись рогом в Дніпро, неначе плавав на синій, прозорій воді з своїми церквами й будинками. Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золотоверхих церков, їх завітчала давня невми-раюча українська історія, неначе рукою якогось великого артиста...

Стоять кийівські гори непорушне, заглядають в синій Дніпро, як і споконвіку, несуть на собі пам'ятку про минувшість для того, хто схоче її розуміть, і ждуть не дїждуться, поки знов вернеться до їх слава старого великого Києва, поки знов завітчають їх потомки давніх батьків свіжими квітками історії...

Тульські семінаристи стріли велику силу прочан, що йшли з далекого краю до Києва. Всі богомольці, побачивши Київ, попадали навколїшки, хрестились, молились і били поклони.

Тульські семінаристи пішли прямо на гору до лаври. Умившись і трохи прибравшись, вони пішли на поклін до митрополита, свого земляка. Митрополит вийшов до них, і вони всі впали йому в ноги й поцілували його в руку.

— З якої губернії? Якого повіту? З якого села? — розпитував митрополит кожного. — Чи всі ви підете в академію?

Молоді люди давали відповідь. Дехто обзивався, що поступає в академію, дехто просив у митрополита парафії на Україні.

— Розділіться! — промовив митрополит. — Хто йде в академію — ставай по правий бік, хто в попи — ставай наліво.

По такій команді хлопці розділились і стали одесную й ошую свого пастиря.

— Добре, — промовив митрополит, — дам вам парафії й поженю вас на сиротах, за котрими я зоставив парафії. Тільки тут не Тула! Треба вам прибратися добре, йдучи на сватання. А то, бач, що намотав ти собі на шию! — промовив він, витягаючи кінець здорової червоної хустки, котрою була оповита шия одного хчопця.

— Та глядіть, не мажте чобіт дьогтем, не мажте голови смердючою оливою, як будете свататись, бо за вас тутешні попівни ще й не підуть. Тут попаді дуже зубаті. Дарма, що я митрополит, а як наляв колись одного попа, а він, дурний, взяв і заслаб з переляку, то попада трохи очей мені не видерла, трохи ряси на мені не порвала! Ледве одчепилась!

— А ви в академію? — промовив митрополит до правої сторони. — Боже благослови, боже благослови! А ти де такий здоровий виріс? Чи не в муромських лісах? — спитав митрополит одного кандидата до академії, котрий виганявся головою й плечима над усіма хлопцями.

— Ні, ваше високопреосвященство! Я виріс недалеко од Тули, — одказав студент.

— Ох, який же ти здоровий, як ведмідь! Які в тебе ручиська, ножиська, плечища? Аж страшно дивитись! Мабуть, басом співаєш?

— Басом, ваше високопреосвященство, — гукнув студент і справді страшним басом.

Митрополит почав його оглядати з усіх боків. Студенти розступились, і великий, як обеліск, студент стояв між двома рядами прямо проти митрополита.

— Як же твоє прізвище?

— Степан Воздвиженський, ваше високопреосвященство, — знов загримів він, аж луна пішла по великих покоях митрополита.

— Бравий хлопець! Зовсім богатир Ілля Муромець! Ідїть же до другої кімнати; там вас нагодують і напоять. На гостиниці вам дадуть квартири, хто хоче парафії. А вам дорога лежить на Поділ до академії. Бажаю вам усім бути митрополитами!

Хлопці поклонилися в пояс, поцілували в руку й вийшли з зали, скидаючи її скоса очима. І вони всі захотіли бути київськими митрополитами, дивлячись на розкішні покої митрополита, де стояли великі крісла, криті малиновим оксамитом, з золотими спинками, з парчевими китицями, де лежали килими на кілька сажнів, заткані чудовими квітками й китицями.

(І. Нечуй-Левицький, «Хмари»)

ТЕКСТ 2

По розкішних алеях Братського монастиря, густо обсаджених усяким деревом, гуляли студенти з усіх кінців широкого Російського царства. Тут можна було побачити типи півночі з жовто-русявим волоссям на голові; можна було побачити широкі шиї й сірі очі великорусів, рум'яні лиця українців, навіть орлині очі й носи грузинів, греків, сербів і болгар, що приїжджають вчитися до Києва. Після екзаменів усі студенти були веселі, всі весело розмовляли, знайомились, жартували. Довгі й густі алеї в монастирі аж гули од голосної розмови. Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть розвиттям розуму, і виглядали паничками й європейцями між грубими великорусами. Всі студенти говорили московським язиком, і рідко траплялося почути співучу, м'яку розмову українську. Серед самого монастиря стояла велика гарна Богоявленська церква. На полуденній стіні церкви була залізна дошка з написом над могилою гетьмана Конашевича-Сагайдачного. Самий монастир з академією стояв на Мазепиному дворі. І, не вважаючи на те, в академії Петра Могили, св. Димитрія Туптала й інших не було й духу, й сліду тих давніх діячів України, тих Сагайдачних, Могили... В Братському монастирі, в давній славній академії панував чужий великоруський дух, чужа наука, чужий язик, навіть чужі люди... Все давнє українське лежало десь глибоко під землею, рядом з могилою Сагайдачного, а над землею роєм вилися попід деревом чужі люди з чужої далекої сторони, з чужою мовою, з чужим духом, нагнані бог зна звідкіль, щоб загнати ще глибше в землю нашу старовину і новину і поховати її навіки.

(І. Нечуй-Левицький, «Хмари»)

ТЕКСТ 3

Всі прокинулись і почали ляять Воздвиженського. Одначе він часто вставав уночі, моливсь богу й ходив на утрєню нишком од других. Українці й інші слов'яни їли в піст скоромне. Одні великоруси неначе вік прожили в скитах! Вони всі держали пости: грека звали нехристом, українців — ляхами, а слов'ян — турками.

Той українець, котрому довелось жити в однім номері з Воздвиженським, звався Василь Петрович Дашкович. Він був родом з Черкащини, давньої козацької сторони. Чудовий, пишний край! Чудові, здорові там люди. Ідеш селами й не надивишся на людей, гарних, привітних та поставних. Чи їдуть чоловіки возами, то сидять гордо, мов ті гетьмани. Чи їдуть хлопці селом, — всі гарні, сміливі, високі, мов козаки запорожці. І дівчата там гарні, чорняві, рівні й високі, як тополі України. Чудовий край! Хто жив у тобі, хто дихав твоїм повітрям, хто бачив твоє сине небо й чув про твою козацьку славу, той тебе повік не забуде...

Дашкович був чистий черкасець: високий, рівний, з дужими плечима, з козацькими грудьми, з розкішним темним волоссям на голові. В його було лице повне з високим і широким одслоненим чолом. Брови лежали низько й рівно над карими ясними, чималими очима. Чималі рум'яні губи були складені щільно і навіть трохи сердито. Його погляд, виявляючий розум і тямю, був твердий, спокійний. Рідко траплялось бачить таке лице, де одразу можна було б примітити думи, й розум, і завзятість. Та не було тоді ні навкруги його, ні в його самого матеріалу для правдивої, широкої думи та широкого погляду, його рушення, його хода — все було поважне. Він ступав кожною ногою, ніби думаючи, як треба ступити, все ходив задумавшись. А як було сяде чи стане, згорнувши руки і спокійно дивлячись, його постава була така картинна, хоч малюй па полотні.

Найуподобніша йому наука була філософія. Він сам вивчив німецьку мову, і на його столі купою лежали німецькі філософські книжки, тоді як його товариш Воздвиженський день і ніч сидів над грецьким язиком і, по старій традиції, вчив теологію. Тоді ще студенти були вірні духові академії.

Воздвиженський, при великому зрості, був неповертайло. Його кругла голова з широким круглим «париком», ясним, мов коноплі, його широке чоло і при йому куций ніс і тупо одрізане підборід-

дя — усе те було дуже не в пропорції з огрядною постаттю. Але він був поставний, веселий, говорючий і любив товариство. Через свою веселу вдачу й гарний голос він подобавсь паннам і паніям.

Дашкович дуже любив чистоту, здається, по природі. Його столик був застелений скатертю, його ліжко стояло прибране й застелене. Часто він брав лінійку і вигладжував нею скарбові біле з синіми берегами одіяло так, що на ліжку не було і складочки. Він сідав і лягав на ліжко дуже обережно і дуже не любив, як хто сторонній товкся на його постелі. Воздвиженський сміявся з того і не раз по виході з хати Дашковича перевертав все на його ліжку догори дном. Вертаючись додому, Дашкович заставав на постілі ніби слід землетрясіння і звав за це Воздвиженського туляком-подляком. Таке прізвисько за туляком зосталося і до цього часу, бо затвердилося після того дуже поганою репутацією.

Так як харч в академії була дуже погана, то Дашкович, Калімері й інші слов'яни їли в пости скоромне — ковбаси, сало, масло; варили тихенько в чайниках яйця і закидали шкаралющі на грубу, а часом і за вікна. Од того монастирський двір у піст був засіяний білими шкаралющами, неначе снігом. Воздвиженський дуже за це гнівався, як аскет, і грозив розказати ректорові. Всі почали його стерегись і в піст виходили їсти скоромне у другі номери.

І пішло потім студентське життя тихо й однаково. Всі мусили засісти за науку. Всі мусили, хоч і через силу, привикать один до другого. Дашкович, грек Калімері, Петрович й інші слов'яни були вищі розвитком, цивілізованіші: вони впливали на грубу й дику натуру Воздвиженського. Він сам незчужся, як перестав уставать вночі й молитись богу, як покинув грецький язик і взявся до французького, як почав чепуриться і прибиратись. Вже він не стукотів по номері чобітьми, гуляючи, ніби на злість усім. Цивілізація того краю, куди його занесла доля, трохи стерла з його темніші плями. Одначе товариші одхилились од його, хоч він і приставав до других. В його натурі було стільки нецеремонності, що здавалось, ніби він от-от махоне лапою по спині або й по щоці! Він обтесався трохи тільки зверху.

Київська академія того часу стояла дуже низько і не давала нічого для мислі. Вона була перероблена з старої Могилянської академії. Замість латинського язика уряд завів великоруський. Про український язик ніхто не дбав, хоча не так давно студенти писали вірші чистим українським язиком. Академія зосталася дуже

позаду од свого часу: в ній панувала схоластика, од котрої висихала всяка мисль в головах студентів. Світські науки були закутані в дух теології. Тільки одна філософія стояла усе дуже добре. Академія випускала тоді з семінарії професорів, котрі були темні, як темна ніч, і нічому не вчили, бо й самі нічого не тямали — тільки з горя горілку пили. Од темноти, од п'янства, од бідності вони сходили з ума, дуріли, бігали по вулицях в одних сорочках, тонули темної ночі де-небудь в калюжах, у канавах. З тієї академії повиходили протоереї і архіереї, що плодили на Україні московський язик і московський дух, заводили московську централізацію в давній демократичній українській церкві. Давня академія Могили служила вже не Україні, не українському народові, а великоруському урядові і його господарственным планам.

(І. Нечуй-Левицький, «Хмари»)

ТЕКСТ 4

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Раствавиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не одгороджені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходить до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадукою Раствавиця, неначе передражнює здорові річки, як часом маленькі діти передражнюють старших. А там далі вона повилась між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків. От верби одступились од берега і розсипались купами на зеленій траві. Скрізь по обидва боки Раствавиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли над річку високі коноплі і залили берег своїм гострим важким духом. В одному місці розрослись чималі вишники, а далі од берега, коло самих хат, ростуть дикі груші та яблуні, розкидавши своє широке гілля понад соняшниками; а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова, стара, широка та гілляста дика груша, розклала своє гілля трохи не при землі на буряки та картоплю. Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі.

Серед села Раствавиця входить в широкий ставок. Кругом ставка знов осока та верби: то стоять рівною стіною, то збились ніби в прездоровий круглий стовп, то пішли берегом, наче вирізаною зверху в зубчики оборкою. На ставу ніби плаває маленький острівець з високими старими тополями та осокорами. На греблі знов

у два рядки видивляються в воді дуже старі, товсті, дуплиністі верби, вкриваючи гіллям здоровий панський питель. Нижче од ставка Раствавиця знов повилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась в дубовий ліс та й утекла в Рось.

Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів. Усе село наче в розкішних алеях. Як залле Вербівку літне палке сонце, як засипле її зверху золотом та сріблом сонячне марево, то вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями, що десь набігли з моря, й залили, й затопили долину, й скам'яніли, піднявшись високо вгору. Дивишся й не надивишся, дишеш й не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям.

В кінці села, коло самої Раствавиці, стояла хата старого Петра Джері. Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб. Коло хати ріс невеликий старий садочок. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустив од себе широке гілля; вербові кілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами. Навіть вербова кошара й вербовий хлів вже прийнялись на вогкій землі й були напоготові розростись гілляками.

(І. Нечуй-Левицький, «Микола Джеря»)

ТЕКСТ 5

В неділю після вінчання йшла з церкви Нимидора в квітках, в стрічках, з вишиваним рушником у руці, весела й щаслива. Кругом неї вились дружки і співали весільних пісень. Просто з церкви вона пішла з дружками до батюшки, до пана, а потім до Джері. Як угледіла її Джериха, як побачила її рум'яне лице, високий зріст, то забула навіть на той час про багатирку Варку. Після обіду в Нимидориного дядька на застеленому столі стояло соснове гільце, обквітчане колосками вівса, калиною та барвінком. На столі лежав здоровий коровай, обтиканий голубами, позолоченими сухозліткою; кругом короваю лежали шишки. На посаді сиділа Нимидора, спустивши очі додолу, а кругом стола сиділи дружки й співали весільних пісень. В хаті було повнісінько людей. Діти стояли на лавах, на полу, навіть на припічку. Дружки співали, а Нимидора плакала. Вона згадала свою небіжку-матір: «Якби була жива моя мати, в мене коровай був би біліший, і рушники були б не такі прості, й одежа на мені була б не така дешева. Не так виряджала б мене з дому мати, як виряджає дядина».

Перед вечором прийшов молодий з боярами, свашками та світилками. Нимидорі стало веселіше, але її думка все літала коло матеріної могили. Ввечері дружки почали розплітати Нимидорі косу й заспівали сирітських пісень: як дочка ніби розмовляє з небіжкою-матір'ю, просить матір встати з домовини та подивиться на свою дитину, а мати одказує, що земля надавила їй груди, що вона вже не встане з домовини, а тільки набіжить над селом білою хмаркою, впаде дрібним дощем, гляне з високого неба на свою дорогу дочку. Нимидора почала прощатись з дядьком та з дядиною, згадала свою матір, згадала своє сирітство, свій важкий молодий вік у наймах, і так заплакала, що за слізьми й світу не бачила.

Ввечері смерком одвезли молоду в Вербівку. Як переїжджала молода через вербівську греблю, хлопці наставили кулів, наклали соломи й запалили. На других кутках, де справляли чимало весілля, так само йшла перезва, і скрізь по селі палало полум'я. Усе село ніби палало в час перезви, бо все село гуляло на весіллі. В близьких селах думали, що в Вербівці пожежа.

Другого дня, в понеділок, не було й панщини. Все село гуляло на весіллях. На Нимидору наділи Миколину шапку, шапку оповили довгою червоною двойчастою стрічкою, повели молодих до

священика скривать. За молодими йшли музики, за музиками товпились натовпом чоловіки та молодичі. Ввесь батющин двір був сповнений народом, бо в той час заразом привели скривать усіх молодих з села. В кожному кутку двора грали музики, танцювали молодичі, доки не вивели з покоїв молодих. Потім приданки заспівали, музики заграли. Народ рушив з двору. Піднявся такий галас, що вже не можна було розібрать, де співають, а де грають. Тільки решета гули та бряжчали серед галасу й гаму, та вискакували з шуму дуже тонкі жіночі голоси. За двором народ розсипався на всі кутки понад Раставицею, і музики й співи молодичь почали одрізнятись одні од других. І ще довго потім було чуть музики та співи між вербами та поміж хатами.

В Джериній хаті цілий день грали музики, цілий день пили та закусували. Випили всю горілку, та ще й не стало; виїли цілу діжечку солоних огірків, цілу діжечку кислої капусти, поїли ввесь хліб, всі паляниці. Старий Джеря витрусив усі кишені, ще й у шинок на заставу одніс свій кожух.

(І. Нечуй-Левицький, «Микола Джеря»)

ТЕКСТ 6

Микола з товаришами помандрував на сахарні в Канівщину, в Стеблів. Він ішов не великим битим шляхом, а через малі села понад Россю, невеликими дорогами, щоб не стрінуться з вербівськими людьми або й з своїм паном.

В Стеблеві, де кінчається містечко, де Рось виривається з тісних берегів, обставлених скелями, є дуже гарне місце. Там Рось минає чималий скелистий острів Замок і знов зливається з своєю Самовілкою. Зараз за тим островом скелисті високі береги оступаються од річки, подаються трохи набік, а там далі каміння ховається під землею, гори розступаються півколом, і по рівному полю в'ється річка по зелених луках та левадах. Там недалечко од острова над самою Россю лежить неначе здоровий кам'яний звір з чистого каміння, на котрому стирчить ніби здорова кам'яна шерсть то ножами, то стовпчиками, то ніби пилками із здоровими зубцями. Усе це ніби накидано зверху на подовжасту купу скель, а на самому кінці тієї купи стримить високий, як стовп, камінь на вісім сажнів, зверху товщій, неначе на стовп хтось насадив здорову голову. Не стає тільки очей та носа, щоб той камінь був схожий на давнього ідола. Той стовп стримить, неначе риг кам'яного величезного звіра.

На острові під кам'яною стіною притулився здоровий питель на два етажі і трохи не достав покрівлею до верха скелі. Коло самого питля з берега на острів висів перекинутий мішок з поренчатами. Місток висить високо над Россю, прикований залізяками до скелі на обох берегах Росі. Під ним шумить і б'ється об каміння біла водяна хвиля. Просто по Росі вгору видно високі скелисті покручені береги, а там далі над самою скелею, що зветься Спас, стоїть церква серед зеленого дерева, котру видко наче через кам'яні ворота.

В тому місці, нижче од Замка, під самою скелею стояла фабрика, здорова, біла, висока, з високим чорним стовпом, котрий виганявся трохи вище од скелі. Нижче од фабрики, на рівнині, між зеленими вербами, білили рядки німецьких мурованих домків, з білими стінами на причілках до самого верху покрівлі. Веселі домки тонули в вербах. Між домиками вештаються німці; німкені в червоних сукнях брали воду з криниці; коло їх вешталися німченята в узесеньких штанцях. Там жили всі німецькі майстри й директор сахарні.

(І. Нечуй-Левицький, «Микола Джеря»)

ТЕКСТ 7

Був май 1880 року; були перші дні мая, але над Кишиневом вже повівало літнім теплом. Кишиневський міський садок, сливе суспільне увесь засаджений акаціями, тільки що розвився й стояв у всій майській красі. Садок світився зверху донизу. Через дрібчастий молодий лист акацій сонячне проміння сипалось, як через намітку, й пронизувало кожну гілку, кожний листок. Садок блищав і лиснів, обсипаний ранньою росою, освічений сонцем, неначе сміявся й радів, що настала весна.

Ранком одного дня, на Пушкінській алеї з старих акацій, на лавці сиділи дві панни, приятельки й товаришки по гімназії: Саня Навроцька та Надежда Мурашкова. Йдучи на службу через садок, вони раз у раз сходились зарані в садку й гуляли по алеях. Надежда Мурашкова служила в банку, а Саня Навроцька давала лекції в женській єврейській школі — не для заробітку, а ради принципу космополітизму, щоб допомогти найбільше пригнобленій нації, найбільше пригніченій жінчині. Обидві панни були в однакових темно-сірих сукнях, в однакових білих викладчастих комірцях і легких літніх солом'яних капелюшах. Вони убрались в той простий убір, неначе змовились: то був убір їх паняньського кружка. В їх на руках не було рукавичок.

Саня Навроцька була русява, височенька на зріст, тонка станом, з ясно-синіми веселими очима. Русяві короткі коси вились кучерями й розсипались, неначе ясне проміння, кругом її свіжого лица, кругом білої шиї. Ідеальність та веселість світилися в її лиці, в очах, як радісно світить рання зоря на майському чистому небі між рожевими легкими хмарками. Саня була жвава, проворна, ворушлива, гостра в словах, любила говорити плавко, швидко, полемізувала часом різко й загонисто. Розумна розмова показувала, що вона багато читала, багато знала й усім цікавилась. Нервова зроду, Саня обзивалась на всі сучасні питання життя й науки. Жіноче питання вона найбільше приймала до серця й говорила за право жіноче з сльозами в очах. Саня була дочка одного "совітника" канцелярії в Кишиневі. По батькові й по матері вона була кишиневська українка. Мурашкова була з мішаної сім'ї, її батько був одеський українець, а мати грекиня, родом з Смирни. Мурашкова була красуня щирого класичного типу. Матове біле лице було ніби виточене з слонової кості; пишні великі темні очі були блискучі, неначе

лили з себе світ. Густі, чорні брови були наче намальовані пензлем на чистому чолі. Червоні уста, виразні, з звивками, з ямочками посередині, як у грецьких статуй, показували велику завзятість. Мурашкова мала вдачу нерівну: часом була тиха, мовчазна, а часом нервова, говорюча. Як усі ті, що мають класичне лице, вона була ніби спокійна, тиха, навіть холодна й байдужна на взір, але в її душі, в її серці притаїлись і теплі іскри, ладні спажнути полум'ям...

Саня й Надя Мурашкова були великі приятельки й, як кажуть, помазані одним миром; вони читали ті самі наукові книжки, встоювали за право женщин, мали сливе однакові пересвідчення. В принципах вони були космополітки, як люде без національності. На цю стежку потягла їх мішанина в національностях в місті, незнання народу, великоруська школа з некраєвою, великоруською мовою й теоретичність їх пересвідчень, ще неприложених до будлі-якого доброго, путнього діла на практиці.

(І. Нечуй-Левицький, «Над Чорним морем»)

ТЕКСТ 8

Ранок був погожий, ясний та душний. Чималий сквер біля одеського собору аж лиснів, зелений та свіжий, политий водою, залитий гарячим світлом сонця. Алеї з акацій кругом скверу, купи кущів на зеленій свіжій траві, клумби широколистих квіток — все ніби мліло в ясному гарячому світі. Фонтан коло самого собору бризкав ніби разками дрібних крапель. Краплі блищали й миготіли на сонці, неначе розсипані діаманти. Люде вештались на сквері. Усе було залите світлом. Скрізь був рух, скрізь кипіло живоття великого міста. Була вже десята година.

Віктор Комашко перший прийшов на сквер і сів на лавці в тіні густого чинара. Він зумисне поспішав прийти поперед усіх: в його було на думці стрінуги Саню й поговорити з нею насамоті. Комашко обвів очима всі доріжки на сквері, де скрізь ворушились, неначе в хрещика грали, люде. Сані ніде не було видно. Перед очима в Комашка стелилась широка, перша в Одесі, Дерибасівська вулиця, обсаджена двома рядками акацій. Вона йшла до моря, трошки западаючи в переярку, і через ту вулицю, як через ворота, було видно в далечині широкий простір: гору Ланжерон над морем, а коло гори сине широке море, закутане в білий, легенький, прозорий туман.

Комашко задумався, втупив очі в сизу імлу на морі, де блищали золоті скалки на воді, де білили вітрила кораблів. Він неначе бачив в тій срібній імлі, в тому ворущливому жвавому морі жжаву Саню, бачив її сині очі, ясні кучері, обвиті блакитними незабудками. Вона ніби мріла перед ним в тій поетичній далечі, неначе легенький херувим.

(І. Нечуй-Левицький, «Над Чорним морем»)

ТЕКСТ 9

Вже з полудня хвиля почала спадати, і Алі взявся до роботи. Вітер тріпав червону хустину на голові дангалака, а він порався коло човна та курникав монотонну, як прибій моря, пісню. У відповідний час, як добрий мусульманин, він розстеляв на піску хустинку і ставав на коліна в богомільному спокої. Вечорами він розкладав над морем огонь, варив собі пілав з підмоченого рижу, що лишивсь на баркасі, і навіть лагодився ночувати при човні, та Мемет покликав його в кав'ярню. Там лиш раз на рік, як наїздили покупці винограду, трудно було здобути місце, а тепер вільно й просторо.

В кав'ярні було затишно. Джебар дрімив коло печі, завішаної блискучою посудиною, а в печі дрімив і попелів вогонь. Коли Мемет будив брата покликом: «Каве!» — Джебар здригався, схоплювався і брався за міх, щоб розбудити вогонь. Огонь у печі скалив зуби, пирскав іскрами і поблискував по мідяній посуді, а по хаті розходилась запашна пара свіжої кави. Під стелею гули мухи. За столами, на широких, оббитих китайкою, ослонах сиділи татари; в одному місці грали в кості, в другому — в карти, і скрізь стояли малі філіжанки з чорною кавою. Кав'ярня була серцем села, куди збігались усі інтереси людності, все те, чим жили люди на камені. Там засідали самі значні гості. Старий суворий мулла Асан, у чалмі й довгому халаті, що мішком висів на його кістлявому задубілому тілі. Він був темний і упертий, як віслук, і за це всі його поважали. Був тут і Нурла-ефенді, багатир, бо мав руду корову, плетену гарбу і пару буйволів, а також заможний "юзбаш" (сотник), посідач єдиного на ціле село коня.

Всі вони були родичі, як і ціла людність того невеликого закинутого села, хоч це не заважало їм ділитися на два ворожі табори. Причина ворожнечі таїлась у невеличкому джерелі, що било з-під скелі і стікало течійкою якраз посередині села, поміж татарськими городами. Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені, і коли одна половина села спускала її на свої городчики, у другій боліло серце дивитись, як сонце і камінь в'ялять їм цибулю.

Дві найбагатші й найбільш впливові особи в селі мали городи на різних боках течійки — Нурла на правому, юзбаш на лівому. І коли останній спускав воду на свою землю, Нурла затамовував потік вище, одводив його до себе і давав воду своєму куткові.

Це гнівило всіх лівобережних, і вони, забуваючи на родинні зв'язки, боронили право на життя своїй цибулі, розбивали один одному голову. Нурла і юзбаш стояли на чолі ворогуючих партій, хоч юзбашева партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан. Ця ворожнеча помічалась і в кав'ярні: коли прихильники Нурли грали в кості, то юзбашеві з презирством дивились на них і сідали до карт. В одному вороги сходились: усі пили каву. Мемет, що не мав городу і, як комерсант, стояв вище партійних суперечок, усе шкандибав на кривих ногах од Нурли до юзбаша, зацитькував і мирив. Його гладке обличчя і голена голова лисніли, як у облупленого барана, а в хитрих очах, завжди червоних, блискало неспокійний вогник. Він вічно був чимсь заклопотаний, щось вічно розмірковував, пригадував, лічив і раз у раз бігав у крамничку, у льох, то знов до гостей. Часом він вибігав з кав'ярні, піднімав лице уверх, до пласкої покрівлі, і кликав:

— Фатьме!..

І тоді од стін його дому, що здіймався над кав'ярнею, відділялась, мов тінь, завинена в покривало жінка і тихо проходила через покрівлю до самого її краю.

(М. Коцюбинський, «На камені»)

ТЕКСТ 10

До Алі скоро звикли в селі. Дівчата, проходячи од чішме, ніби ненароком одкривали обличчя, коли стрічались з красунем турком, потому паленіли, йшли швидше й шептались поміж себе. Мужській молоді подобалась його весела вдача. Літніми вечорами, такими тихими й свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виймав свою зурну, привезену з-під Смірни, примощувався під кав'ярнею або деінде і розмовляв з рідним краєм сумними, хапаючими за серце згуками. Зурна скликала молодь, мужську звичайно. Їм зрозуміла була пісня Сходу, і скоро в тіні кам'яних осель, перетканій блакитним світлом, починалась забава: зурна повторяла один і той самий голос, монотонний, невиразний, безконечний, як пісня цвіркуна, аж робилось млосно, аж починало під серцем свербіти, й запаморочені татари підхоплювали в такт пісні:

— О-ля-ля... о-на-на...

З одного боку дрімав таємний світ чорних велетнів гір, з другого — лягло долі погідне море й зітхало крізь сон, як мала дитина, і тремтіло під місяцем золотою дорогою...

— О-ля-ля... о-на-на...

Ті, що дивились згори, з своїх кам'яних гнізд, бачили часом простягнену руку, що попадала під промінь місяця, або тремтячі у танці плечі і слухали одпоманітний, в'їдливий приспів до зурни:

— О-ля-ля... о-на-на...

Фатьма теж слухала.

Вона була з гір. З далекого гірського села, де жили інші люди, де були свої звичаї, де лишились подруги. Там не було моря. Прийшов різник, заплатив батькові більше, ніж могли дати свої парубки, й забрав її до себе. Противний, неласкавий, чужий, як усі тут люди, як цей край. Тут нема родини, нема подруг, прихильних людей, це край світу, нема доріг навіть звідси...

— О-ля-ля... о-на-на...

Нема доріг навіть, бо як море розсердиться, то забирає єдину прибережну тропу... Тут тільки море, скрізь море. Вранці сліпить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає, як слаба людина... В годину дратує своїм спокоєм, в негоду плює на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати... Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить... Од нього не втечеш, не сховаєшся... воно скрізь, воно дивиться на неї... Часом воно дро-

читься: укриється білим, як сніг на горах, туманом; здається, нема його, щезло, а під туманом усе-таки б'ється, стогне, зітхає... Ось як тепер, о!..

— Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!..

— О-ля-ля... о-на-на...

...Б'ється під туманом, як дитина в пелюшках, а потому скидає їх з себе... Лізуть угору довгі подерті шматки туману, чіпляються до мечету, закутують село, залазять у хату, сідають на серце, навіть сонця не видно... Та от тепер... от тепер...

— О-ля-ля... о-на-на...

...Тепер вона часто виходить на дах кав'ярні, притуляється до дерева і дивиться на море... Ні, не моря вона шукає, вона стежить за червоною пов'язкою на голові чужинця, немов сподівається, що побачить його очі — великі, чорні, гарячі, які їй сняться... Там, на піску, над морем, зацвіла тепер її любима квітка — гірський крокіс...

— О-ля-ля... о-на-на...

Зорі висять над землею, місяць — над морем...

— Ти здалеку?

Алі здригнувся. Голос ішов зверху, з даху, і Алі підняв туди очі.

Фатьма стояла під деревом, а тїнь од нього вкривала Алі. Він спаленів і заїкнувся:

— З-під... Смірни... далеко звідси...

— Я з гір.

Мовчанка.

Кров бухала йому до голови, як морська хвиля, а очі полонила тарarka й не пускала од своїх.

— Чого забився сюди? Тобі тут сумно?

— Я бідний — ні зірки на небі, ні стебла на землі... заробляю.

— Я чула, як ти граєш...

Мовчанка.

— Весело... У нас у горах також весело... музики, дівчата веселі... у нас нема моря... А у вас?

— Близько нема.

— Йохтер? [11] І ти не чуєш у хаті, як воно дихає?

— Ні. У нас замість моря пісок... Несе вітер гарячий пісок, і ростуть гори, немов горби верблюжі... У нас...

— Цсс!

(М. Коцюбинський, «На камені»)

ТЕКСТ 11

Є на Україні, серед милої Полтавщини, багатої на гарні куточні, чудовий краєвид! Се той, що в'являється перед очима, коли дивитись на нього з високого узгір'я стародавнього гетьманського міста Гадяча. Станете на краю Драгоманівської гори, і перед вами відразу розстелеться велика долина Псла. Та яка ж широка й розмаїта! Псьол звивається по ній широким бігогуном, леліючи плетеницею рукавів-перетоків; а тут ще й сестриця Грунь вибігає з очеретів і перед самим Гадячем впадає Пслові в обійми, доповнюючи його води чистою, блакитною течією та обгортаючи разом з ними той милий острівець, що лежить моїв у віночку з кучерявих верб: кучері їм звили ці щедрі води. Поза островом геть далеко стеляться долиною луки, яріють зеленощами свіжих трав, перелісків та окремих поодиноких розкішних дерев, що розбіглися по тих просторах. Перед тією панорамою мов збігла з гадяцького узгір'я стала на останньому горбочку, над самими водами й луками, маленька церковка, присвячена архангелові Михайлові, патрону міста; поблискує золотим хрестом, окрита високими гіллястими деревами. Дійсно, тільки б на ангельських крилах літати над тим краєвидом! Гарний він літньою порою, як пишає зеленощами, радісним життям, коасен і зимовою добою, як долина здається ще просторішою – укрита широким білим сніговим подолом, що сяє блисками і по сивій мережці вод, скованих кригою, іна білих роздолах, і посрібних кучерях дерев, опушених інеєм; красен той вільний краєвид і напровесні, як уся велика біла пелена повернеться в широку, вільну повінь, розіллється геть-геть долиною, а небо весняне відбивається в ній сяйвом, блакиттю!

Ліворуч від Драгоманівської гори біліють хатки, розбіглися разом по підгір'ю разом з садочками, вільно, де самі хотіли, спускаючись до гадяцького Подолу. Ще далі, за Грунню, простяглися друге велике узгір'я, обгортаючи понад Псловом широку долину; внизу підгір'я видніють села, понад ними красують різними барвами картаті ниви, веселі гаї, а ще вище, на самім обрію, стоять високі, думливі могили, насипані у прадавні часи невідомим племенем.

Увесь краєвид замикається проти Драгоманівської гори темною, довгою смугою поважного бору.

Такий краєвид побачите з Драгоманівської гори, з того крутого виступу гадяцького узгір'я, що найближче підступився до Псла,

щоб найліпше бачити красу його долини. На верху того виступу стоїть старосвітське дворище з забудуванням під солом'яними стріхами. У більшому будинку, що стоїть повернений причілком до тихої невеличкої вулички, омаяний давніми шовковицями та акаціями, народився Михайло Драгоманов; тут, у сьому дворищі на високій горі, виростав він, проводив свої дитячі літа.

(Олена Пчілка. «Спогади про Михайла Драгоманова.
Попереднє слово»)

ТЕКСТ 12

Чому гребля називається «Татарською»?

На наше село, яке в давнину називалося Руда Парубоча, не раз нападали татари.

Було це в урочищі, яке зараз називається Славне. Протікає там річка Рівець, яка в той час була повноводою. Саме там татари зазнали від наших козаків повного розгрому. Хоч татарви було в два рази більше, але перемогли сила, розум і спритність наших предків. І щоб утекти від переслідувань, татари змушені були нашвидкуруч шапками наносити землі і насипати греблю через річку Рівець. З того часу на честь перемоги над татарами урочище називається Славне, а гребля Татарською.

Мазурщина

Жителям нашого села в давнину запропонували взяти участь у будівництві церкви у селі Фельштин (тепер Гвардійське). Ті відмовилися, пояснюючи це тим, що вони не ченці, щоб будувати церкву. Переміщення слів у фразі «ми не ченці» на «не ми ченці» та їх сполучення дали назву Немичинці. А про кожну частину села є свої перекази, як от Мазурщина. Мазурщина – місцевість у Польщі, де проживали бідняки. Під час владарювання Речі Посполитої з цієї території переселяли бідняків (мазурів) до нас на Поділля. І ця бідна каста залишалася тут господарювати.

Першими переселенцями-мазурами були родини Міхальців. Згодом до них підселилися й інші сім'ї. Ця частина села з того часу і називається Мазурщина.

Криниця Студня

У нашому селі є криниця з назвою Студня. Вона розташована майже у центрі села. З давніх-давен існує легенда про її магічну силу.

Говорили колись, говорять і тепер, що коли в селі з'явиться молода людина з іншого краю і нап'ється води зі Студні, то назавжди залишиться в нашому селі. Ця легенда вже не раз підтверджувалась. І зараз ще живуть у нашому селі ті люди, які прибули до нас і, не знаючи про Студню. Напилися з неї води.

ТЕКСТ 13

Леонардо спинився міркуючи. Вони могли б зараз вибратися на першу кручу, на якій уже було врізано стільки ініціалів, дат, імен і любовних пам'яток. З цієї кручі вони могли оглянути весь поділ степового Дінця, Задонецький бір, у синій імлі великий лиман за бо-ром, залізничий міст коло Якубина і десь далеко, під самим крайне-бом, потяг. Вітер міг би донести до них у південній тиші немов по-тойбічний гуркіт вагонів і дихавицю паротяга. Праворуч за кручею вони могли б побачити вже й гори — ввійстя в Слобожанську Швай-царію.

Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця аж до самої Гайдари. Вони могли, нарешті, знову сісти в човна і за водою дістатися до перших гір.

— Люба Альчесто, — сказав доктор. — Я пропонував би знову сісти в човна. Правда, нам доведеться вертатися назад, але в нас бага-то часу, а фабульні закони невблаганні.

Альчеста нічого не казала, а стояла й дивилася в траву. Леонардо тихенько взяв її за руку і повів до човна.

...Дінцеві ж не було краю. Неширокий і бистрий, він ховався за очеретом, повертав на схід, на південь і знову на схід, ніс човна дале-ко-далеко вбік і раптом через довгі години знову пустотливо показу-вав своє, уже раз перейдене водяне тіло десь за півсотні кроків право-руч.

Леонардо покинув весла й випростався в човні. Вони вїздили в Слобожанську Швайцарію. За ними відпливала сіль озір і колін, Кри-вещь розвивався в Дінчик і йшов у велике плесо під Задонецьким ху-тором, ліворуч попереду лежало, як колосальне дзеркало, Біле озеро. А просто попереду вогким подихом віяла озія темних лісових гір, хо-ваючи під кучмою ще незаний підгірний Дінець. Леонардо стояв як скам'янілий, Альчеста підвела голову і мовчки дивилася на ліси. На мить стало зовсім тихо, крєкіт жаб ущух, гори несподівано затулили півнеба і застигли в чеканні.

— Альчесто, любя! — тихо мовив Леонардо — і не зміг казати далі. «Альчесто», — сказав він з зусиллям. Вона повернула до нього голову і мовчки дивилася на нього глибокими вогкими очима.

(Майк Йогансен. «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію»)

ТЕКСТ 14

Коли б я був не скромний медик, а прозаїчний лірик, яких, до речі, о Альчесто, дуже багато на Україні, і пишуть вони або вірші, або прозу, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вірші, коли б я, о Альчесто, був прозаїчний лірик, я так спронував передати тобі своє вражіння від Слобожанської Швейцарії.

Подивись, наш човен впливає за тринадцятий поворот, і враз змінюється весь ландшафт, неначе на сцені включили лісови лампи замість степових.

Вода стає темна, тиха і глибока. Вода стає вчетверо ширша, але три чверті її затуляє тінь лісових гір. Якби ти заплющила очі на тринадцятому повороті, тобі здалося б, що тебе перенесли з човном в інший клімат, на тридцять градусів на північ. Тут прохолодно і вогко. Явори й дуби зійшли до темної ріки й закрили її ризням своїх рукавів. Човен минає останню затоку, і з лівого берега підійшли осоки. Важка хмара причалила над велику ріку і спустила над ліс якорі. Ця гора затулила від нас півсвіту, а це ж тільки перша, найменша гора. Друга вища, ще вища третя, четверта — виростатимуть гори на поворотах.

Ти бачиш: у лісі спокійно й тихо. Вовки сплять у своїх лігвах далеко від ріки і вночі прийдуть пити воду. Людей нема, але дикі кози теж зайшли в саму глибоку лісу.

І от ти чуєш у цій тиші водявий звук, як нота, як трель дерев'яного інструменту в оркестрі. Він то замовкає, то знову дзюрчить далеко, ніби якийсь птах перестрибує з гори на гору, нанизуючи за собою пасмо водявих, ледве сиплюватих, неокреслених туманних звуків.

Цей птах з дерев'яним голом — це та перша флейта Слобожанської Швейцарії. Це співають дерев'яні дзвоники на ший в корів, щоб можна було легко знайти заблукану тварину.

Тепер подивися на ліс — бачиш над кронами його, що вже на самім шпилі гори стоять прозорі прямовисні димові стовпи, ніби з десяток авелів водночас запалили свої вогні в райському лісі. Вони злегка коливаються, коли набіжить вітерець, і потім знову випростуються вгору. Вони трохи сітчасті, ніби хтось простяг сушити верші, прип'явши їх до хмвр і до лісу.

Це, о Альчесто, комарі, і вони не над лісом, а над нами. В повітрі немає в нас точок орієнтації, і те, що летить над нашим носом, часто, здається нам, летить над далеким лісом.

В історії полювання є не один випадок, коли мисливець хапався рушниці й стріляв у муху, гадаючи, що то качка летить над кущами.

Ти давно чуєш, як межі водяві дерев'яні трелі втручається вищий, чистіший, довший тон.

Це друга флейта, флейта-піколо Слобожанської Швейцарії. Ти можеш бачити, який піколо грає на цю флейту.

Чи не здається тобі, що ці ластівки — от над горою, трохи ніби більші, ніж треба, і крила їх не такі серповидні. От пливе одна така ластівка, крила її складені правильним півмісяцем, крізь них просвічує сонце і дим! Ці крила блідо-оранжеві, а пера слабо-блакитні.

Це і є піколо. Це золотава щурка, як кажуть, єдиний залишок ко-лишньої тропічної фавни, ще перед великою мандрою льодових по-люсів Землі.

Дядьки називають цього птаха бджолоїдом, бо він полює залюб-ки на бджіл.

А от над річкою шугнув куди яскравіший самоцвіт — він сидів на очеретині, коли його сполохав наш човен. Це королік-рибалка, так звать його англійці, а в нас він називається синьовуд.

І от що далі вглиб лісу запливає човен, то густіші й багатші стають звуки. До дерев'яних дзвоників і золотавих щурок долучається металевий тимпан, гострий і прикрий — це кричить чапля. Мов кларнетові півники в оркестрі, вистрибують дикі високі вигуки, це клехчуть яструби й соколи. І під усім тим, мов вечірній дзюркіт цвіркунів, розстелилася сіть голосів дрібного співочого птаства.

(Майк Йогансен. «Подорож ученого
доктора Леонардо і його майбутньої коханки
прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію»)

ТЕКСТ 15

Я пустив коня галопом. Вітер гнав хмари, високі тополі голосно зашуміли, похитнулись одна до одної, і той гомін глухий покотився горою ген-ген аж до самого палацу. То ж було привітання, то було ремство за порушений спокій.

Ми виїхали з алеї на широке дворище. Просто перед нами підіймався сам палац,— висока надзвичайно гарна двоповерхова будівля з антресолями, праворуч і ліворуч тяглися одноповерхові флігелі й оточували підковою все дворище. Між самим палацом і флігелями крізь легкі залізні штахети видно було зелені простори англійського саду, а за ним стояв темним муром парк. Посередині дворища з широкого басейну, обкладеного диким сірим каменем і обсадженого квітками, бив водограй, тихо дзвеніли струмки, падаючи на камінний грот і скочуючись (збігаючи) з нього в басейн. Це були єдині звуки в цьому розкішному дворищі. Ні собачого гвалту, ні гамору, метушні і вигуків слуг, що завжди окривають гостя в поміщицьких садибах, не чути було тут, в цьому мовчазному дворищі.

Я придививсь до палацу, в будівлі відчувалась рука майстра і тонкий смак власника. Високий фронтон було прикрашено рельєфами надзвичайної краси, кожне вікно прикрашали вони і закінчувалися графським гербом. Самий фронтон палацу виступав трохи наперед, обидва крила палацу закінчувалися баштами, на одній з них, на східній, блищав золотий хрест, там, знати, була каплиця.

Я скочив з коня, кинув Гончаренкові поводи і зійшов по сходах. Над високими дверима, що вели до палацу, виляса вибита з каменю гірлянда з елементів лицарської зброї, самі ці двері високі, мов церковні врата, були чудо краси,— вони були з гарного дуба, прикрашені горорізьбою і міддю. В двері були вроблені великі мідні кільця, а збоку висів біля мідної дошки дзвінкий молоток. Я вдарив тричі в дошку,— важкі двері відчинилися.

Десь і тут чекали на мене, бо все це зробилося швидко, без жодної забари. Двері відчинив старий слуга в лівреї, він був такий само старий і сивий, як і воротар, тільки тримався рівніше. Я увійшов у вестибюль палацу,— високі стрільчасті вікна підіймалися з обох боків, оленячі, лосячі роги, кабанячі голови прикрашали стіни.

Я кинув слuzі на руки шинелю і сказав, що бажаю бачити господарів замку.

— Графиня прохає пана ротмістра до себе, — одказав слуга по-польськи, низько кланяючись, і попрохав мене іти за ним.

Просто підіймалися нагору дубові сходи з чудовою різьбленою дубовою балюстрадаю, ми піднялися на другий поверх і пішли довгою анфіладою покоїв.

Я не міг розглянути їх детально, мене вразили тільки розкішна горорізьба над вікнами і дверима, арматура, герби, стіни, вибиті гобеленами, адамашком, едвобом. Меблі різьблені теж оббиті шовком; килими, люстри, бра на стінах і блискучі паркети, і німа тиша. Від цієї пишноти і мертвої тиші якоесь незрозуміле хвилювання охопило мене.

Нарешті лакей спинився перед зачиненими дверима і попрохав мене почекати. Я залишився в салоні, зробив кілька кроків і несподівано опинився перед високим свічадом, — на мене глянув молодий офіцер, — ну, правди ховати ніде: ротмістр з мене був непоганий. Я обернувся, — все було гаразд: і уніформа, й зброя, і темне волосся, що високо піднімалося над чолом, і темний вус, і струнка постать.

— Графиня прохає пана ротмістра до себе, — вчув я за спиною голос лакея.

Я хутко обернувся, — двері було розчинено, слуга стояв при дверях. Я увійшов у великий темнуватий покій, мабуть, це був кабінет господаря. Двері з чорного дуба, весь плафон з дуба й горіха, горорізьба над вікнами, гобелени на стінах і старовинні портрети польських королів. Величезний стіл посередині, темні, сап'яном вибиті меблі, коминок з високим наддашком, що йшов до самої стелі, виступав наперед; в коминку тлів жар; на чорній мармуровій дошці зверху горіли свічки в високих шандалах, і світ їхній падав на групу біля коминка, — це й були господарі замку.

В високому кріслі, обличчям до дверей, сиділа стара жінка. Вона була зовсім сива, але трималася рівно, гордо. Прекрасні риси обличчя і ще чорні тонкі брови виявляли колишню красу, тонкі, тісно стулені вуста — волю. Обличчя її було біле, прозоре, зморшки не потворили його, воно здавалось зробленим з алебастру. Білі, прозорі руки з синюватими жилками лежали на бильцях крісла, тонкий золотий перстень блищав на лівій руці. На графині була чорна важка сукня без жодних прикрас. Вся постать графині, ви-

раз її алебастрового обличчя, суворий і гордий, нагадували римську матрону.

Поруч неї стояла висока молода дівчина, права рука її лежала на спинці крісла. Дві довгі хвилясті коси перекинуті були наперед, вони спускалися темною золотою стягою нижче пояса, колір їх був надзвичайний, той, що звуть тиціановим, вони одбивали темним золотом. Обличчя дівчини було біле і ніжне, на щоках її ледве пробивався легкий рум'янець, але чоло було таке біле, що, здавалося, іскрилося, мов цукор, і на цьому білому чолі тонкі темні брови надламані посередині. Сірі очі дівчини, що від стрілчатих вій здавались зовсім темними, дивились гордо і впевнено. Вона була молода — їй було дев'ятнадцять-двадцять років. Вона була гарна. Але не пишне волосся, не очі, не брови вражали красою, ні. В постаті її, легкій, високій, стрункій, в виразі обличчя, сумному і гордому, в тісно стулених устах, що, здавалось, казали мені, «москалеві»: «Є сила і в мужності одчаю», була якась особлива ваба.

На ній, як і на старій графині, була чорна сукня жалоби, тільки на довгому срібному ланцюжкові висів срібний медальйон, а на лівій руці, що ховалася в важких складках сукні, блищав чудовий діамантовий перстень.

(Л. Старицька-Черняхівська.
«Діамантовий перстень»)

ДОДАТОК 3

Вікторина «Топоніміка українського художнього назвотворення»

1. Сатирично-фантастична повість українського письменника-сентименталіста, написана 1833 року, опублікована 1837 у другій книзі «Малоросійських оповідань» письменника, у назві якої є топонім — місто у в Сумській області України, адміністративний цент, розташований на річці Єзуч, у північній частині України, на заході Сумщини за 131 км від обласного центру; один з історичних центрів Посем'я та Сіверщини, друге за значенням і населенням місто Сумщини. В історичному контексті місто відоме передусім завдяки Конотопській битві 27–29 червня 1659 року — основній і переломній події московсько-козацької війни та важливому епізоду Руїни.
2. Перша книга Миколи Гоголя (окрім поеми «Ганц Кюхельgarten») в назві містить топонім — селище міського типу Полтавської області. Складається з двох томів: перший вийшов 1831 року, другий — 1832; за сюжетом, — розповіді книги нібито зібрав і видав «пасічник Рудий Панько».
3. Назва роману — топонім, який називає історико-етнографічний регіон, що охоплює південні райони теперішніх Волинської, Рівненської, Житомирської областей, північні райони Тернопільської (по м. Вишневець) та північні райони Хмельницької областей; простягнувся видовженою смугою між Поліссям і Поділлям. Автор роману є також автором першого твору про голодомор в Україні.
4. Роман українського письменника Євгена Положія, заснований на реальних подіях початку війни 2014 р. Книга видана у видавництві «Фоліо» 2017 р. Із 2019 р. триває робота над фільмом за мотивами книги під назвою «Кордон» (режисер Андрій Кавун). Книга увійшла у рейтинг 30-ти знакових книг, виданих за 30 років Незалежності України. Книга складається з 16-ти історій. Назва роману — топонім, місто районного значення в Донецькій області України, підпорядковане Харцизькій

міській раді міста Харцизька; значний залізничний вузол; два пункти контролю на кордоні з Росією.

5. Роман відомого українського письменника, нашого сучасника, опублікований 2010 року видавництвом Фоліо (Харків). Роман переміг у конкурсі Книга року Бі-Бі-Сі за 2010 рік, а 2014 року удостоєний швейцарської літературної премії Jan Michalski Prize. 12 грудня 2014 року на честь десятої річниці премії ВВС Україна спільно з культурною програмою ЄБРР роман оголосили Книгою десятиліття Бі-Бі-Сі.

ДОДАТОК 4

Орієнтовна тематика й проблематика курсу

1. Лінгвокраєзнавство в системі сучасних гуманітарних наук.
2. Джерельна база лінгвокраєзнавства.
3. Походження назв Русь і Україна: теорії, підходи, концепції.
4. Історико-етнографічні регіони України, їх характеристика в аспекті лінгвокраєзнавства.
5. Походження назв ІЕР, етноніми та їх характеристики.
6. Історико-географічні регіони: топоніміка та її етнокультурний і літературно-художній контекст.
7. Слово як носій лінгвокраєзнавчої інформації.
8. Лексичні засоби лінгвокраєзнавства: основні групи, їх характеристика.
9. Роль етнонімів для дослідження специфіки духовної й матеріальної культури.
10. Етноніми та їх класифікації. Роль для дослідження мови й культури.
11. Етноніми в літературно-художній текстах: значення і стилістичні функції.
12. Історико-етнографічні регіони та діалекти. Говірки краю.
13. Діалекти та говірки інших країн світу.
14. Діалекти як джерело лінгвокраєзнавчої інформації.
15. Діалектизми, їх класифікації, лінгвокраєзнавчі характеристики.
16. Діалектизми у творах українських класиків: лексико-стилістичні особливості.
17. Українські вчені-діалектологи та їх праці: лінгвокраєзнавчий аспект.

18. Лінгвокраєзнавчий аспект ономастики.
19. Власні назви як маркери краєзнавчого колориту.
20. Фразеологія як джерело лінгвокраєзнавчої інформації. Характеристика фразеологізмів та їх типологія.
21. Фольклор: різноманітність місцевого колориту.
22. Лінгвокраєзнавча семантика у фольклорних текстах.
23. Жанри українського фольклору та їх місцевий колорит.
24. Календарно-побутова обрядовість: лінгвокраєзнавчий аспект.
25. Специфіка сімейної обрядовості: краєзнавчі особливості.
26. Весільна символіка: краєзнавчі смисли.
27. Матеріальна культура українців та її лінгвокраєзнавча аспектологія.
28. Український одяг: лінгвокультурна семантика.
29. Українська національна кухня: лінгвістичні особливості місцевого колориту.
30. Промисли й ремесла: краєзнавча семантика.
31. Народна українська архітектура: самобутність місцевих назв.
32. З історії мого краю: характеристика історико-етнографічного регіону, діалекти й говірки.
33. Лексика іншомовного походження та лексичні запозичення як джерело лінгвокраєзнавчої інформації.
34. Походження назв інших країн та їх історико-етнографічних регіонів.
35. Топоніми, їх типи, роль для дослідження історії, мови, культури.
36. Топоніми в художніх текстах.
37. Топонімія й антропонімія як лінгвокультурологічні маркери історико-етнографічних регіонів.
38. Антропоніми, їх типи і роль для дослідження лінгвістичних особливостей духовної культури.

39. Лексика промислів і ремесел та її роль для дослідження етнокультурної та мовної специфіки етносу.
40. Топонімія і антропонімія української діаспори.
41. Промисли й ремесла в українській діаспорі.
42. Календарно-побутова і сімейна обрядовість: лінгвокраєзнавчий аспект.
43. Творчість українських класиків як джерело лінгвокраєзнавчої інформації.
44. Лінгвокраєзнавство і літературне краєзнавство: перспективи досліджень.
45. Топонімія України, класифікація топонімів.
46. Топоніми мого краю: лінгвістичний, історичний, географічний аспекти.
47. Національний етикет: етнолінгвістичні характеристики, краєзнавчий колорит.
48. Діалекти української мови: єдність у різномітності.
49. Мовотворчість класиків української літератури: проблематика, сюжети, проблеми й ідеї, художні засоби та їх семантико-стилістична репрезентація.
50. Діалектизми у творах українських класиків: самобутність і неповторність місцевого колориту.
51. Напрямки наукової діяльності Харківської філологічної школи.
52. Наукові здобутки провідних філологів ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

ЛІТЕРАТУРА З КУРСУ

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика. Україна і світ: монографія. К. : Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, 2021.
2. Багалій І. Історія Слобідської України . Х. : Дельта. 1993. 256 с.
3. Бондаренко Г., Китюх В. Історична топоніміка. Луцьк. 2012. 162 с.
4. Булик-Верхола С. З. Мовний образ росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української війни). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 29–33.
5. Варич Н. І., Петрова Озель Л. П. Етнокультурний аспект художнього дискурсу: осмислення в працях харківської мовознавиці, докторки філологічних наук Ольги Муромцевої. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2021. Вип. 9. С. 6–14.
6. Василенко Я. В. Харківський поет Левко Боровиковський: першооснова зерен романтизму. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2020. Вип 7.
7. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навчальний посібник. Тернопіль : Підручники й посібники, 2011. 256 с.
8. Галичина: енциклопедія, казка, гра. Укладач Ю. Беседіна. К.: Гамазин, 2016. 64 с.
9. Глуховцева К. Д. Динаміка складу назв господарських будівель у східнослобожанських говірках. *Український діалектологічний збірник*. Том 3.
10. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2005.
11. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер. 2003. 182 с.
12. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеса: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія. Харків : ХІФТ, 2010. 527 с.
13. Голобородько К. Ю. Художні доміанти словесної творчості Олександра Олеса. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2013. Вип.2. С. 14–31.

14. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування). Київ : Вища школа, 1979. 158 с. 2.
15. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. Кіровоград, 1994. Т.1 (А–К). 160 с.; Т. 2 (К–Я. Додаток: А–К). С. 163–383.
16. Горпинич В. О. Словник географічних назв України. К. : Довіра, 2001.
17. Гриценко П. Ареальне варіювання лексики К. : Наукова думка. 1990. 272 с.
18. Гриценко П. Дослідження лексики українських говорів. *Мовознавство*. № 5. С. 22–30.
19. Гриценко П. Мова як акумулятор культури і одна із форм її вираження. *Мова і культура*. 1986.
20. Гриценко П. Моделювання системи діалектної лекстики. К. : Наукова думка. 1984. 227 с.
21. Гриценко П. Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір*. 2018. № 1. С. 32–42.
22. Гуйванюк Н. Мова й інтелект: проблема інтелектуалізації індивідуального та художнього мовлення. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць*. Чернівці, 1999. Вип. 52–53. С. 146–151.
23. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник : У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019–2020. Т. 1. 584 с., Т. 2. 468 с.
24. Данилюк Н. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2004. Т. 34. С. 3–7.
25. Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. Відп. ред П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. 568 с.
26. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
27. Добролюжа Г. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар. *Мовознавчий вісник*. 2012. Вип. 14–15. С. 128–134.

28. Драч І. Ф., Попович М. В., Кримський С. Б. Григорій Сковорода. Х. : Фоліо.
29. Дуда І. Лемківски приповідкы. Тернопіль : Астон, 2016. 376 с.
30. Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль : Астон, 2011. 376 с.
31. Дуда І. М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга, 2010. 128 с.
32. Дудка К. Буковина балює (замітка) [Електронний ресурс]. Катерина Дудка. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/desubveritka/posts/pfbid02a6aVp2aPR7anEy9eJDDbXhcxXiqew8NEp7DcUGeUD1p6AuCNSZr1Bu8nc1TohbUsl>.
33. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд. 2007. К.: НДІУ.
34. Єрмоленко С. Українська мова: шляхи формування в національному універсумі. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 39–52.
35. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. Монографія. К. : НДІУ. 2007.
36. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
37. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К. : Довіра, 2007. 262 с.
38. Жилко Ф. Т. Говори української мови. К., 1958. 172 с.
39. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К., 1966. 308 с.
40. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич : Відродження, 1994. 217 с.
41. Історія української мови. Хрестоматія. Упорядники С. Єрмоленко, А. Мойсієнко. К. : Либідь, 1996. 288 с.
42. Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Х. : Віват. 2021.
43. Книга Лева: Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70–80-х рр. XX ст. Антологія прози та есеїстики. Передмова та упорядкування В. Габора. Львів : ЛА: Піраміда, 2014. 260 с.
44. Коваль Г. П., Суржук Т. Б. Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль : Богдан, 2010. 368 с.

45. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 227 с.
46. Колесник В. О. Відтопонімні прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. Вип. 23. 2019.
47. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2009. Вип. 4. С. 64–77.
48. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 98–117.
49. Коротеєва-Камінська В. О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). К. : ВД «Професіонал», 2006. 304 с.
50. Котович В., Легка Л., Мельник Л. Лінгвістична інтерпретація художнього тексту : навч. посіб. для підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за галузі знань 01 Освіта / Педагогіка (спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)). Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2023. 130 с.
51. Кривенко О., Павлів В. Енциклопедія нашого українознавства. Х. : Фоліо, 2012. 139 с.
52. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль : Підручники й посібники, 2010. 496 с.
53. Курбас Л. Філософія театру. Харків–Київ : Основи, 2022. 920 с.
54. Лабінська Г. Топоніміка. Навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 274 с.
55. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Х.: ХНУ, 2013. 123 с.
56. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник ХІФТ*. 1998. Том 6. С. 120–126.
57. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.
58. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета. Х. : ХДПУ імені Г. С. Сковороди, 2001.

59. Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, ономастики, діалектів Сумщини. Збірник наукових праць. Суми : видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 124 с.
60. Літературне Тернопілля. 1984–2007. Тернопіль : Терно-граф, 2007. 656 с.
61. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К. : Академія, 2014. 544 с.
62. Маленко О. О. Лінгвопоетика буття в естетичному вимірі українського романтизму й реалізму. Лінгво-естетична інтерпретація буття в поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків. 2010.
63. Маленко О. Українська «сентиментальна» любов як естетичний концепт і лінгвоментальний досвід (за повістю «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка). *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2018. Вип. 5. С. 14–21.
64. Маленко О. О. Воля / свобода у свідомості українців: буттєва цінність, світоглядний ідеал, поетичний образ. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. С. 105–130.
65. Маленко О. О. Лінгвоукраїнознавство в освітньо-науковому контексті: формування націокультурної лінгвосвідомості. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції. 17–18 травня 2023 року*. Полтава : ПІЕП, 2023. С. 355–357.
66. Марцин О. С., Полозова О. О. Художньо-мовна версія українського народного вбрання в текстах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2018. Вип. 5. С. 21–31.
67. Масенко Л. Мова і політика. К. : Соняшник, 2004. 120 с.
68. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. К. : Академія, 2004. 356 с.

69. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. К. : Києво-Могилян. акад., 2010.
70. Матвіяс І. Українська мова і її говори. К.: Наукова думка, 1990. 168 с.
71. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
72. Муромцев І. В., Муромцева О. Г. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко — мініатюрист (лінгвостилістичний аспект). З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків. 2008. 229 с.
73. Муромцев І. В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). 1966.
74. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Х., 2008. 229 с.
75. Муромцева О. Г. Західноукраїнська мовно-літературна практика *Українська мова : енциклопедія* / НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. К. : Українська енциклопедія, 2000.
76. Муромцева О. Г. Розвиток лексики укр. літ. мови в другій пол. ХІХ — на поч. ХХ ст. Х., 1985.
77. Нечитайло І. М. Індоевропейські витоки праслов'янських діалектизмів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. Вип. 59. Т. 2.
78. Новиков А. Довженко й театр. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2020. Вип 7. С. 130–137.
79. Новиков А. Харків і Харківщина в житті й творчості Марка Кропивницького. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2020. Вип 7. С. 130–137.
80. Петрова Л. П. Характер народу та лексико-семантичні засоби його вираження в оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка “Салдацький патрет”. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2003. Вип. 11 (Ч. 1). С. 126–133.
81. Петрова Озель Л. П. Лексико-семантична типологія промислів і ремесел у художньому дискурсі Миколи Костомарова. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць*

- Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ. 2017. Вип. 4. С. 58–68.
82. Петрова Озель Л. П. Григорій Сковорода: мовотворчість письменника-інтелектуаліста (До 300-річчя від дня народження мислителя, педагога, перекладача, музиканта). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2023. № 25. Том 1. С. 46–51.
83. Петрова Озель Л. П. Імена у фольклорному дискурсі: етнокультурний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2022. № 23. Том 2. С. 41–47.
84. Петрова Озель Л. П. Інтелектуалізм як ознака стилю Григорія Сковороди: лінгвістичні та етнокультурологічні репрезентації. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків: ХІФТ. 2022. Вип. 9. С. 49–55.
85. Петрова Озель Л. П. Лексико-семантична інтерпретація образів солдата, козака, богатиря, стрільця в дискурсі української народної казки. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Маріуполь: ДонДУУ. 2018. С. 82–85.
86. Петрова Озель Л. П. Лінгвокраєзнавство як освітній інструмент засвоєння української мови й культури (на зразках культурно маркованої лексики). *Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти* : [колективна монографія] / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024. С. 34–65.
87. Петрова Озель Л. П. Топоніми в романі Володимира Малика «Тамемний посол»: склад, структура, функції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2022. № 57. С. 63–67.
88. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 36–39.
89. Петрова Озель Л. П. Українознавство в умовах дистанційного навчання: узагальнювальні таблиці та структурно-логічні схеми. *Викладання гуманітарних та українознавчих дисциплін засобами дистанційного навчання: теорія і практика закладів вищої освіти*

- ти. Матеріали науково-методичної інтернет-конференції. 24 листопада 2022 року.* Харків : ХНАДУ, 2022. С. 75–77.
90. Петрова Озель Л. П. Українська ідентичність: лексико-семантичні та етнокультурні репрезентації у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. *Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ : ХІФТ, 2022. С. 71–93.
 91. Петрова Озель Л. П., Однокозова К. І. Діалектизми у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія»: культурно-мистецький аспект. *Час мистецької освіти: Збірник статей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Час мистецької освіти: реалії та перспективи розвитку» (27 жовтня 2024 року)*: Харків : ХНПУ, 2024.
 92. Письменники Тернопілля. Члени Національної спілки письменників України. Тернопіль: ТЗВо «Терно-граф», 2010. 104 с.
 93. Підкуймуха Л. Мова Львова, або Коли й батяри говорили. К. : Кліо, 2020. 320 с.
 94. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балущок В. Г., Болтарович З. Є. К.: Доля, 1994. 504 с.
 95. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. А. П. Пономарьов. К.: Доля, 1994. 504 с.
 96. Попович М. В. Культура: ілюстрована енциклопедія України. 1997.
 97. Попович М. Нарис історії культури України. К., 1998.
 98. Попович М. Філософія свободи. Харків: Фоліо, 2018.
 99. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. Упоряд. М. М. Пазяк. К.: Наукова думка, 1991. 440 с.
 100. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
 101. Радевич-Винницький Я. Історія української мови: іноетнічні персоналії. Львів: Апріорі, 2020. 260 с.
 102. Руснак Ю. М. Назви головних весільних персонажів у буковинському діалекті. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2014. № 30 (3). С. 64–69.
 103. Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 2: Оварійка – Ящурячий. Харків : ХНУ, 2013. 309 с.

104. Семеног О. М. Лінгвістичне краєзнавство у фаховій підготовці вчителя-словесника. *Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, ономастики, діалектів Сумщини. Збірник наукових праць*. Суми : видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. С. 104–112.
105. Сердега Р. Конспект лекцій із спецкурсу «Українська лінгвофольклористика»: навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Каразіна, 2017. 228 с.
106. Сердега Р. Стилiстичнi параметри лексикографiчного опису мови фольклору. *Волинський фiлологiчний текст i контекст. Українська мова в сучасному науковому вимiрi*. 2020. № 29. С. 129–140.
107. Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2005.
108. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: навчальний посібник. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 124 с.
109. Словник символів культури України. За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. Київ : Міленіум, 2005. 351 с.
110. Словник української мови: в 11 томах. К. : Наукова думка. 1970–1980.
111. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
112. Сокіл-Клепар Н. Мікротопоніми в усній народній творчості. *Вісник Львівського національного університету*. 2020. Вип. 72. С. 193–199.
113. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 334 с.
114. Стрижевська Т. Химерний Київ. Легенди, лякачки та цікавинки.
115. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок / за ред. Г. Ф. Ступінської, В. Я. Ступінського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
116. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. Х. : Акта. 2002. 277.

117. Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. К., 2008.
118. Тищенко К. Іншомовні топоніми України: етимологічний словник-посібник. К. : Мандрівець. 2010.
119. Тищенко К. Ключі з Астурії від минулого України. К. : Посвіт. 2015. 528 с.
120. Тищенко К. Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти. К. : НТУУ, 2012.
121. Ткаченко О. Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу. К. : Грамота, 2006. 236 с.
122. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. К. : Спалах, 2004. 271 с.
123. Торчинський М.М. Етнокультурна знаковість власних назв. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2011. № 1 (20). С. 123–129.
124. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник / Упорядник Н. Данилюк. К.: ВЦ «Просвіта», 2004. 704 с.
125. Українська фольклористика. Словник-довідник. За ред. М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
126. Українське буття у слові й тексті: Студії з лінгвокраєзнавства : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ: ХІФТ, 2022. 288 с.
127. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упорядк., прим. та вступ. стаття М. Пазяка. К. : Либідь, 2003. 352 с.
128. Українські прислів'я та приказки. Народна творчість. К.: Дніпро, 1984. 389 с.
129. Хайруліна Н. Ф. Парадигма сприйняття життя як ярмарку в романах В. Теккеря та І. Франка: компаративний аспект. *Матеріали Міжнародної наукової конференції « Актуальні напрями й течії філологічних досліджень в умовах складного сьогодення»*. Латвія, Рига. 2002. С. 45–49.
130. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник: людина і світ. К. : КНТ.
131. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово. Львів: інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2021. 712 с.

132. Хібеба Н. В. Весільна лексика в бойківському й середньополіському етнокультурних ареалах ХХІ століття. *Волинь–Житомирщина*. 2010. № 22 (2). С. 363–371.
133. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник, Л., 2002.
134. Черемська О. С. Національно-культурний компонент онімного простору української народної казки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 76. С. 383–387.
135. Черемська О. С. Погляд на перспективу: соціолінгвістичні проблеми у висвітленні О. Г. Муромцевої. *Життєсвіт учителя і друга*. Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2013. С. 105–112.
136. Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина ХХ ст.). Харків : Олександр Савчук, 2020. 483 с.
137. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Л. Н.-Й., 1996.
138. Шухевич В. Гуцульщина: в 5-ти частинах. Х. : Видавець Олександр Савчук. 2018. 1218 с., 294 іл.
139. Юрса Л. В. Ідентифікація нації крізь призму лінгвістики. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 53–56.
140. Ющук І.П. Мова — найбільший скарб. Тернопіль: Навчальна книга, 2020. 360 с.
141. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. У 3-х т. Київ : Наукова думка, 1990–1991.
142. Янко Т. М. Топонімічний словник України: Словник-довідник. К. : Знання, 1998. 432 с.
143. Ярещенко А. П. Під чаром рідної землі. Посібник з українознавства. Х. : Прапор. 344 с.
144. Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови: фразеологічні звороти, тлумачення, приклади, фразеологізми-синоніми, фразеологізми-антоніми, етимологічні довідки. Харків : Торсинг, 2018. 639 с.
145. Ярещенко А. П. Харків'яни: хто вони? Х. : Прапор, 2004. 240 с.

Лілія Петрова Озель

**ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО:
СЕМАНТИКА І СТИЛІСТИКА
МІСЦЕВИХ КОЛОРИТІВ**

*Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти
різних напрямів підготовки*

Харків, 2025. 232 с.

Коректура авторська
Відповідальний за випуск *Лілія Петрова Озель*
Дизайн обкладинки *Тетяна Лисиченко*
Макет *Тетяна Лисиченко*

Підписано до друку 22.01.2025. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура STIX Two Text. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 17.
Наклад 100 примірників.

Друк: Видавництво МОНОГРАФ
ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
телефон: +38 (050/093) 40-243-50
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua

Петрова Озель Л. П. **ЛІНГВОКРАЄЗНАВСТВО: СЕМАНТИКА І СТИЛІСТИКА МІСЦЕВИХ КОЛОРИТІВ** : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти різних напрямів підготовки. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2025. 232 с.

Навчальне видання містить теоретичні матеріали, практичні завдання й методичні рекомендації з курсу «Лінгвокраєзнавство», зокрема орієнтовну тематику лекційних і практичних занять, завдання для ефективного засвоєння курсу, настанови щодо виконання підсумкових робіт.

Для викладачів і здобувачів, а також усіх, хто цікавиться лінгвокраєзнавчою проблематикою, прагне глибше пізнати мову, культуру, духовність, звичаї, традиції, усвідомити філософію українства як самобутнього явища у колі світових цивілізацій.